

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jiří Müller

**Reflexe moskevských procesů
v československém tisku**

**Reflection of the Moscow Trials in the
Czechoslovak Press**

PRAHA, 2012

**Vedoucí práce: PhDr. Michal
Pullmann, Ph.D.**

Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu mé práce panu PhDr. Michalu Pullmannovi, Ph.D. a účastníkům jeho Bakalářského semináře za cenné připomínky, které mi mnohé usnadnily a osvětlily.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. 5. 2012

podpis

ABSTRAKT: Bakalářská práce se zabývá reflexí moskevských procesů druhé poloviny 30. let v československém tisku. Mapuje politické spektrum z hlediska nejvýznamnějších politických proudů v ČSR v 2. pol. 30. let. 20. stol. Vedle kvalitativní analýzy je v menší míře využita i analýza kvantitativní, která reflektuje zájem českého (československého) tisku o dané téma. Práce se opírá o reprezentativní výběr periodik stranického tisku tehdejší doby. Cílem práce je přinést ucelený souhrn postojů k moskevským procesům na stránkách českého (československého) tisku. Zájem práce je namířen především na otázky, jak byly procesy vnímány, co na nich bylo kritizováno, jak byl vnímán SSSR a Stalin na pozadí procesů, jaké rozpory díky nim mohly nastat ve vnímání SSSR českou společností, jak se mohly postoje redakcí měnit v průběhu všech čtyř zkoumaných procesů a především práci budou zajímat odlišná stanoviska různých sociálních skupin a politických proudů.

KLÍČOVÁ SLOVA: moskevské procesy, velký teror, československý tisk, sovětsko-československé spojení

ABSTRACT: This bachelor thesis inquires into the reflection of the Moscow Trials in the second half of the 1930's in the Czechoslovak press. It charts the political spectrum in light of the most significant political streams in Czechoslovakia in the second half of the 1930's. Beside the qualitative analysis is lesser used quantitative analysis, which reflects the interests of the Czechoslovak press in the Moscow Trials. The thesis insists on the representative choice of partail press that time. The objective of the work is to bring the sum of stances to the Moscow Trials on the pages of Czechoslovak press. The main questions are: how the Trials were preceived, what was criticised, how The Sovie Union and Stalin were preceived against a background of the Trials, which antagonisms were during the Trials in the Czechoslovak society, how the editor's offices stances were changed during the Trials and the most significant interest of the thesis are diferent stances in the Czechoslovak society and political streams.

KEY WORDS: Muscow Trials, Great Terror, Czechoslovak press, Soviet-czechoslovak alliance

OBSAH:

Úvod.....	8
1. Moskevské procesy.....	11
2. Vztah ČSR a Sovětského svazu.....	15
3. Výběr pramenů.....	21
3. 1 Prvorepublikový tisk.....	23
3. 2 Jednotlivá periodika.....	25
4. Metodologie.....	31
4. 1 Práce s prameny.....	31
4. 2 Výzkumná metoda.....	32
4. 3 Tiskové agentury.....	33
5. Důvěra vs. nedůvěra v obvinění.....	36
5. 1 Morální hledisko.....	46
5. 2 Proč se přiznávají?.....	50
6. SSSR jako spojenec.....	53
7. Maršál Tuchačevskij.....	59
7. 1 Průběh procesu.....	61
7. 2 Ohlasy procesu v československém tisku.....	63
8. Obraz Stalina a SSSR v době procesů.....	72
8.1 Kominternu.....	80
Závěr.....	84
Prameny a literatura.....	87

ÚVOD

„Pánové, rád bych užil před vámi jednoho práva spisovatele: mluvit za mnohé lidi, nikoliv za strany, za organizace, za veřejné mínění, nýbrž za obyčejné, jednotlivé, soukromé, skutečné lidi, za jejich starosti a bolesti, za jejich srdce a svědomí. Přicházím vás poprosit za tyto lidi: poučte nás, oč jde.“¹

Předkládaná bakalářská práce se zabývá reflexí moskevských procesů v československém tisku. Hlavním cíle práce je zkoumání názorového vyprofilování československé veřejnosti reprezentované dobovým tiskem. Moskevské procesy, které můžeme chápat jako jakýsi vrchol Stalinova „velkého teroru“ třicátých let, se odehrály mezi srpnem 1936 a březnem 1938. Práce se zabývá těmito třemi veřejnými procesy s vrcholnými představiteli sovětské moci. Samostatná kapitola je věnována procesu s maršálem Tuchačevským a dalšími špičkami Rudé armády. Tento neveřejný proces z června 1937 měl pro československou situaci zásadní význam a otázkám týkajícím se vojenské a mocenské stability SSSR byla ve zkoumaném tisku věnována velká pozornost. Sovětský svaz byl chápán jako důležitý spojenec proti militarizujícímu se Německu. Obzvláště to pak platí pro ČSR, která měla se Sovětským svazem spojeneckou smlouvu, a pro kterou bylo ohrožení Hitlerovým Německem z geografického hlediska bezprostřední. Stručné přiblížení sovětského vnitřního dění během „velkého teroru“ a pojednání o sovětsko – československém spojení je obsaženo v prvních kapitolách práce.

Výběr zkoumaných periodik proběhl na základě volebních výsledků parlamentních voleb v roce 1935, takže je v práci pokryto celé politické spektrum představované tiskové orgány daných stran. Sedm deníků politických stran je ještě doplněno o Lidové noviny, které jakožto prohradně orientovaný deník dotváří soubor politických proudů První republiky. Počet článků zabývajících se moskevskými procesy byl poměrně vysoký, většinou se jich objevovalo i více v každém vydání. Žádný ze zkoumaných deníků je neopomíjel a naopak téměř vždy zaujímaly místa na titulních a předních stranách periodik. Úvodní fáze španělské občanské války v létě 1936 zpravodajství o moskevských procesech (srpen 1936) zastínit nedokázala. Anšlus Rakouska odsunul zprávy o posledním procesu mimo titulní strany zkoumaných deníků, ale četnost zpravodajství se prakticky nesnížila. Naopak vyvstávalo daleko více otázek spojených s právě probíhajícím procesem a případnou smlouvenou sovětskou pomocí Československu.

¹ ČAPEK, K., *Žurnalistům*. Lidové noviny (dále LN), 5. 9. 1926, roč. 34. S. 1.

Základní pohled na zkoumané téma musí být nutně ovlivněn skutečností sovětsko – československé smlouvy z května 1935. Práce se na jedné straně zaměřuje na morální aspekty, kdy je sledováno, zda jsou obvinění přijímána nebo odmítána a proč. A na druhé straně se snaží reflektovat pohled československých redakcí na Stalina, Sovětský svaz, Rudou armádu a jejich stabilitu potřebnou pro ochranu Československé republiky proti rozpínajícímu se Německu. Z morálního hlediska se dá očekávat absolutní odsouzení procesů jako vykonstruovaných. Pohled na SSSR v souvislosti s procesy však přinese stanoviska různá.

Po kapitolách věnujících se moskevským procesům v kontextu „velkého teroru“ a československému vztahu se SSSR v práci následují části týkající se výběru konkrétních periodik, práce s tiskem jako pramenem a přibližující metodická východiska. V práci je kladen důraz především na kvalitativní analýzu postojů československých deníků. Část práce zabývající se samotnou analýzou je rozdělena do kapitol podle témat, která se na stránkách zkoumaných deníků objevovala nejčastěji. Pozornost bude věnována nejprve důvěře nebo nedůvěře v obžalobu, morálním aspektům spojeným s vnímáním procesů a otázce „proč se přiznávají?“. Dále je postihnout pohled na Sovětský svaz jako spojence a obraz Stalina na pozadí moskevských procesů. Samostatná kapitola je pak věnována, jak již bylo zmíněno, osobě maršála Tuchačevského a procesu s ním. V závěru práce se pokusíme nastínit vývoj postojů různých proudů československé politiky, které se v průběhu procesů měnily. Nebude chybět ani konečné stanovisko všech zkoumaných deníků v souvislosti s ukončením posledního moskevského procesu s Bucharinem a spol. v březnu 1938. Postoje Rudého práva se vždy zcela vymykají názorové linii ostatních deníků, proto je komunistickému ústřednímu tiskovému orgánu vždy věnován konec jednotlivých kapitol, kde je nastíněn jeho pohled na moskevské dění.

Obdobím „velkého teroru“ se zabývá velké množství prací jak u nás, tak ve světě, které byly publikovány prakticky v průběhu celé druhé poloviny dvacátého století. Zlom přinesl zánik Sovětského svazu a větší přístupnost do jeho archivů. Vedle prací týkajících se přímo represí třicátých let v Sovětském svazu jsou tyto události obsaženy v dílech týkajících se života a doby Josifa Vissarionoviče Stalina. Výběr těchto prací se nachází v poslední části bakalářské práce v seznamu použité literatury. Přímému vztahu moskevských procesů a československé politické a veřejné scény se věnují pouze dvě publikace, které jsou však zaměřeny pouze na levicové prostředí v Československu třicátých let dvacátého století. Jedná

se o knihy Ivana Pfaffa *Česká levice proti Moskvě 1936 – 1938*² a Ladislava Cabady *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900 - 1939*.³

Práce si klade ambice stát se jedním z doplnění bádání o První republice a její cestě k Mnichovu a následné komunistické vládě. Jejichž jednu z možných příčin autor vidí právě ve vztahu Československa a SSSR ve třicátých letech, který je v této práci zobrazen pomocí názorů československých periodik. Práce by na jedné straně mohla přispět ke zmíněnému doplnění bádání o Československé republice druhé poloviny třicátých let a na druhé straně by mohla oslovit i širší veřejnost, které může být analýza určitého problému na stránkách tisku bližší než samotný výklad dějin.

² PFAFF, I. *Česká levice proti Moskvě 1936 - 1938*. Praha: Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0371-9. 136 s.

³ CABADA, L. *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900 - 1939*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2000. ISBN 80-86130-10-X. 197 s.

1. MOSKEVSKÉ PROCESY

Moskevské procesy byly součástí a zároveň jakousi špičkou ledovce stalinského „*velkého teroru*“. Procesy s nejvyššími komunistickými funkcionáři, významnými činiteli v hospodářství a špičkami Rudé armády zaujímaly širokou pozornost sovětských i evropských periodik. Předkládaná práce se zabývá právě těmito *monsterprocesy*, kterým se již v době svého průběhu dostalo velkého ohlasu v tisku, a jejich vnímání v Československu. Zatímco sovětští občané se o procesech dozvídali pouze z cenzurovaného tisku strany, měli obyvatelé jiných zemí – včetně Československa – možnost o procesech volně psát a diskutovat o nich z různých úhlů pohledu. Spolehlivých informací o procesech neměl nikdo mnoho, zahraniční reportéři a jeden zástupce z každého velvyslanectví sice obdrželi povolení, aby se mohli procesů přímo zúčastnit a informovat skrze tiskové agentury své listy, do zákulisí procesů možné nahlédnout nebylo a většina zpráv tedy reprodukovala to, co obžalovaní o sobě vypovídali a co jim soud oficiálně kladl za vinu. Někteří zahraniční novináři ze západní Evropy přinášející informace o procesech poukazovali na doznání jako nepopiratelný důkaz viny. Fašistický (japonský a německý) tisk zas proces v rámci své vlastní propagandy označoval za vykonstruovaný.⁴ Navzdory nedostatku informací však v Československu začaly poměrně otevřené debaty o tom, co se v Sovětském svazu děje a jaký význam tyto procesy hrají ve vnitřním vývoji první socialistické země.

Monstrprocesy byly součástí rozsáhlejšího historického jevu, který se odehrával v druhé polovině třicátých let a jemuž říkáme velký teror. Ten mobilizoval velké části sovětského obyvatelstva, aby se podílely na bezzákonnostech, násilí a někdy na bezhlavém zabíjení. Sovětská veřejnost také, na rozdíl od té západní, procesy schvalovala, protože mobilizace společnosti v podobě udavačství se stala (zvláště u mladých lidí) jakýmsi prostředkem pro seberealizaci při vytváření projektů budoucnosti.⁵ V průběhu „*velkého teroru*“ byly miliony lidí zatčeny, vyslýchány, posílány do táborů nebo zastřeleny. Teror byl „*velkým*“ nejen kvůli vysokému počtu obětí, nýbrž i těch, kdo se na něm podíleli. Ačkoliv vykonávání trestů probíhalo v přísné tajnosti (o akcích NKVD či o podobě táborů věděl málokdo), teror jako takový byl záležitostí zcela veřejnou – mobilizoval masy lidí, kteří přijímali oficiální slovník teroru. Aby vyjádřili své stížnosti, obrátili jejich ostří proti sobě navzájem a vystupovali tak v roli pronásledovatelů (a brzy nato často i obětí).

⁴ RAYFELD, D. *Stalin a jeho mistři popravčí*. Praha – Plzeň, 2006. S. 256 – 261.

⁵ FITZPATRICKOVÁ, S., LÜDKÉ, A. *Dynamika každodennosti. Utváření a rozpad sociálních vazeb v éře nacismu a stalinismu*. In: *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha, 2012. S. 357 – 403.

V kontextu „*velkého teroru*“ stranická čistka, spojená s *monsterprocesy*, představovala pouze jeho malou část. Přesto zde hrála velmi důležitou úlohu, neboť zatýkání a popravy se týkaly nejvyšších pater stranického a státního aparátu a byly tudíž patřičně medializovány, takže určovaly dominantní pohled na povahu teroru a sovětského zřízení jako celku v mnoha zemích světa. Nejvýznamnějšími příklady veřejných procesů byly tři tzv. moskevské procesy (19. - 22. srpna 1936 s Kameněvem, Zinovjevem a spol., 23. - 30. ledna 1937 s Radkem, Sokolnikovem a spol. a 2. - 12. března 1938 s Bucharinem a spol.), které se většinou zaměřovali na potírání domnělé teroristické opozice vedené Trockým. Veřejné procesy měly přispět k odvrácení pozornosti od probíhajících čistek a hlavně k přesvědčení občanů, nejen sovětských, že postup komunistické stran proti „předním levičáckým úchylníkům“, „vzteklým psům“, různým „sociálně škodlivým“ a „etnicky podezřelým“⁶ živlům je správný.

Ještě ve dvacátých letech bylo v sovětském stranickém vedení zcela běžné, že se v SSSR objevovaly různé skupiny opozice přinášející své vlastní názory. Stalinovi se ovšem podařilo zadusit tyto skupinky již na počátku jejich vzniku. Kombinoval přitom čistky s masovým přijímáním nových členů. Díky masovému nabírání nových členů se však Stalinovi dařilo zakrývat tyto obrovské čistky. Ale žádné „pravicově – trockistické“ spiknutí neexistovalo.⁷ První období čistek ve straně bychom našli v letech 1925/26 a 1930. Tzv. generální čistka proběhla roku 1933, kdy bylo vyloučeno kolem 360 tis. straníků (do té doby bylo celkově perzekuováno zhruba 800 tis. komunistů). Vyloučení ze strany znamenalo prakticky skoro vždy minimálně vězení nebo pracovní tábor.

„*Velký teror*“ z určitého ohledu odstartovala vražda leningradského „šéfa“ Sergeje M. Kirova.⁸ Pravda o tom, zda za tímto případem stál Stalin, však asi již nevyjde na světlo, i když dnes převažuje teorie, že pouze využil příležitost, kterou potřeboval.⁹ Geirich Jagoda dostal za úkol zinscenovat první proces se Zinovjevem a Kameněvem v lednu 1935. V tomto procesu nebylo na obžalovaných nejspíše ještě použito fyzického násilí, ale nastrčení agenti-provokatéři mezi obžalované již udávali procesu stejný charakter, který budou mít tzv. moskevské procesy. Zinovjev byl odsouzen k osmi a Kameněv k pěti letům vězení poté, co doznali alespoň morální vinu v celé záležitosti.¹⁰

V létě roku 1936 byla provedena výměna stranických legitimací. V té době se také konal první námi sledovaný proces proti Zinovjevovi, Kameněvovi a dalším. Začala tak fáze

⁶ BUTLER, R. *Nástroje stalinského teroru*. Praha, 2010. S. 65 – 68.

⁷ TUCKER, R. C. *Stalin. Na vrcholu moci. 1928 – 1941*. Praha, 2008. S. 458 – 459.

⁸ BÄBEROWSKI, J. *Rudý teror. Dějiny Stalinismu*. Praha, 2004. S. 10- 15.

⁹ BULLOCK, A. *Hitler a Stalin. Paralelní životopisy*. Praha, 1995. S. 455 - 457.

¹⁰ NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. Století*, (1.díl). Praha, 2000. S. 105-106.

veřejných procesů proti starým Leninovým spolubojovníkům. Moskevské procesy je nutno chápat na pozadí Stalinovi snahy vyvolat strach mezi lidmi a najít obětní beránky pro věci, které se zkazily nebo nezdařily. Takto byly veřejné procesy tedy dalším vývojovým stupněm procesů neveřejných, které v SSSR probíhaly již delší dobu.¹¹ V prvním Moskevském procesu proti Kameněvovi, Zinovjevovi a dalším (celkem 16 osob) byli obžalovaní nařčeni z antisovětské činnosti, plánování vražd vrchních představitelů KSSS a špionáže. Obžalovaní byli s největší pravděpodobností mučeni v celách Lubljanky, a když po fyzickém trýznění podepsali ta nejabsurdnější doznání, byl s nimi zahájen soudní proces. Proces byl zinscenován jako divadlo. Každý dostal své instrukce a režiséri Vyšinskij, Jagoda a Ježov se postarali, aby obžalovaní před nejvyšším soudem doznali vše potřebné. Na podzim 1936 byl z místa lidového komisaře obrany a šéfa NKVD odvolán Jagoda, který byl nahrazen Nikolajem Ježovem.¹² Ten rozpoutal skutečný, do té doby nevídaný, teror. Vrcholu „velký teror“ dosáhl v letech 1937- 1938. Jako bezprostřední počátek „velkého teroru“ je označováno zasedání ÚV VKS(b) v únoru-březnu 1937.¹³ Paralelně s tímto zasedáním probíhal druhý moskevský proces (Pjatakov, Radek, Sokolnikov a další, celkem 17 osob). V devatenácti měsících (únor 1937- září 1939), kdy teror probíhal ve své nejvyšší míře, bylo zatčeno cca 44 tis. funkcionářů a z toho asi 38,5 tis. popraveno. 11. června 1937 bylo odsouzeno k smrti osm armádních špiček (maršál Tuchačevský, S. I. Kork a další), což odstartovalo další represe uvnitř Rudé armády (v dalších deseti dnech bylo zatčeno zhruba 1000 vyšších důstojníků) i v následujícím roce.¹⁴

Poslední moskevský proces probíhal v březnu 1938, za protistátní činnost a špionáž byli souzeni Bucharin, Rykov, Jagoda a další, rozsudek byl vynesena 15. března. Limity pro zatýkání se zvyšovaly až do prosince 1938, lidový komisař vnitra Ježov navíc nařídil zákroky proti rodinným příslušníkům zatčených osob. Počet popravených tak vyšplhal na 681,5 tis. lidí. Členů vládnoucí strany, Kominterny a zahraničních komunistických stran bylo odsouzeno 117 tis. Čísla o odsouzených se však u různých autorů liší.¹⁵

Historici v nejnovějších studiích docházejí k závěrům, že čistky elit z let 1937 – 1938 jsou výsledkem napjatého vztahu mezi centrem a oblastními představiteli jak politického, tak hospodářského systému. (Přijměme na tomto místě tento zjednodušující výklad.) Stalin měl

¹¹ MOULIS, S. *Běsové ruské revoluce*. Praha, 2002. S. 4 – 12.

¹² MOULIS, V. *Neobyčejný život Nikiti Sergejeviče. N. S. Chruščov a jeho doba*. Praha, 2006. S. 35.

¹³ LITERA, B. *Rozkaz NKVD č. 00447- začátek „Velkého teroru“*. In: Slovanický přehled. Praha: 2003. S. 240.

¹⁴ STRÖBINGER, R. *Stalin stíná hlavy: případ maršála Tuchačevského*. Olomouc, 1997. S. 181.

¹⁵ REIMAN, M. *Konec „velkého teroru“*. In: Formování stalinského mocenského systému. K problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928- 1939. Praha, 2003. S. 268- 272.

vizi vedení státu úzkou skupinou s několika věrnými spolupracovníky. Vytváření a výchova nových elit (nově povýšení stalinisté Ježov, Ždanov, Malenkov, Chruščov, Berija,...) se protáhla až do let 1936- 1937 a tak se do té doby Stalin musel spokojit s loajálními, ale podezřelými specialisty, kteří pocházeli z dřívějšího režimu nebo byli členy opozičních skupin. Moskevské centrum trpělo frustrací, že nemůže získat kontrolu nad oblastním děním, kde si vrchní představitelé vytvářeli kolem sebe tzv. kroužky. Tito lidé se navzájem chránili a centru předhazovali pouze jakési obětní beránky.¹⁶

Moskevské procesy a veškeré procesy „*velkého teroru*“ lze z dnešního hlediska označit za parodii na spravedlnost, neexistovala obhajoba, obžaloba byla vykonstruovaná, lidé byli donucováni k podpisu doznání mučením a psychickým nátlakem. K odsouzení pak stačilo pouze vynucené doznání obžalovaného a žádné další důkazy.¹⁷ Celkově lze říci, že doba velkých čistek přinesla upevnění Stalinovi osobní moci.¹⁸ Stalin prostě fyzicky zlikvidoval starou leninskou stranu. Sám ve svém referátu na VII. oblastní a VI. městské sjednocené moskevské konferenci v březnu 1939 zhodnotil, „*že čistka v zásadě přinesla kladné výsledky.*“¹⁹ V další kapitole se podíváme na vztah Sovětského svazu a Československa, který se určitým způsobem utvářel i v době procesů a byl pro Československo zásadní z hlediska jeho potenciálního ohrožení Německem.

¹⁶ WERTH, N. *Opilec a květinářka. Historie jedné masové vraždy 1937- 1938*. Praha, 2009. S.18- 28 .

¹⁷ VEBER, V. *Stalin: Stručný životopis*. Praha, 1996. S. 115- 116.

¹⁸ MARIA, J-J. *Stalin*. Praha, 2011. S. 430.

¹⁹ MOULIS, V. *Neobyčejný život Nikiti Sergejeviče. N. S. Chruščov a jeho doba*. Praha, 2006. S. 49.

2. VZTAH ČSR A SOVĚTSKÉHO SVAZU

Německá expanzivní politika po roce 1933 se silně dotýkala Francie i SSSR. Tyto státy se tak vzájemně více sblížily. Francie neměla příliš velký zájem být zainteresována do dění ve střední, východní a jihovýchodní Evropě. Na druhé straně Sovětský svaz se na základě Hitlerova *Mein Kampf* obával německé rozpínivosti v tomto prostoru. Po převzetí moci Hitlerem byla ochromena spolupráce Německa se SSSR z dvacátých let, takže z jeho strany mohlo dojít ke sblížení s Francií. V roce 1934 probíhalo jednání mezi Francií a Sovětským Ruskem o tzv. východním paktu, který měl zaručovat hranice států východní a střední Evropy.

Malodohodové státy se rozhodly pro francouzskou zahraničněpolitickou linii sblížení se Sovětským svazem a Rumunsko a ČSR v roce 1934 uznaly SSSR *de iure*. Do té doby byly navázány první mezinárodní styky Československa se Sovětským svazem až po nástupu Hitlera k moci. Do roku 1933 žádné skutečné diplomatické vztahy mezi těmito státy neexistovaly a zároveň se sovětské tajné služby snažily možnosti těchto vztahů zabraňovat.²⁰ V druhé polovině roku 1934 se změnil koncept francouzské zahraniční politiky, když byl v Marseilles při atentátu zavražděn francouzský ministr zahraničních věcí Louis Barthou a jugoslávský král Alexandr. Nový francouzský ministr zahraničních věcí Pierre Laval se začal více orientovat na Velkou Británii, Itálii a Německo, čímž nechal státy Malé dohody více se přimknout k Sovětskému svazu, kterého viděl jako mocenského partnera v této části Evropy. Díky diplomatickému tlaku malodohodových států se podařilo odklonit Francii od Německa.²¹

Vzhledem k liknavému postupu Francie se však více prohlubovaly vztahy mezi ČSR a SSSR. Jejich základní kámen byl položen již v listopadu 1934 lidovým komisařem zahraničí Litvinovem a Eduardem Benešem. Tento plán sovětsko-československé spolupráce řešil především hospodářské vztahy, ale jeho cílem do budoucnosti bylo uzavření politické smlouvy. V březnu 1935 byla podepsána československo-sovětská obchodní smlouva, ještě předtím souhlasil Laval v lednu s pokračováním jednání se SSSR o východním paktu. Tato jednání však ztroskotala na podpisu německo-polské smlouvy a na jejich odmítnutí účastnit se východního paktu. Francie, obávající se německého zbrojení, tedy 2. května 1935 uzavřela francouzsko-sovětský pakt o vzájemné pomoci. 16. května byla uzavřena obdobná smlouva i mezi ČSR a SSSR. Závazky ohledně systému bezpečnosti učinily z těchto dvoustranných

²⁰ KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky*, 2. díl. Praha, 2002. S. 366-367.

²¹ SCHELLE, K. a kol. *Meziválečné Československo a Evropa*. Ostrava, 2008. S. 11 – 13.

smluv dohodu trojstrannou.²² Díky této doložce o zásadách kolektivní bezpečnosti se zároveň zvýšilo mezinárodní postavení Československa. Smlouva také ovlivnila nadcházející parlamentní a prezidentské volby v ČSR. Následná Benešova návštěva Moskvy 8.- 9. června přinesla ministru zahraničí pocit uspokojení ze sovětského pochopení naší situace, jeho pevného režimu a silné Rudé armády. V Moskvě byla dohodnuta vojenská, politická i hospodářská spolupráce. Hitler byl podpisem této smlouvy velice rozrušen, protože se již v té době obával síly sovětské armády. V Německu poté následovala silná protičeskoslovenská a protisovětská kampaň.

Sbližování Anglie, Francie a Belgie s Německem bylo přerušeno obsazením Porúří Reichswehrem v březnu 1936. Tato situace měla poprvé ověřit sílu trojstranné dohody SSSR, ČSR a Francie. Francie však odmítla proti Německu přímo vystoupit, i když Hitler věděl, že by byl po právu poražen, a dal tak předem rozkaz ke stažení vojsk v případě francouzské akce.²³ S novým britským ministerským předsedou Nevillem Chamberlainem však přišla politika appeasementu. Chamberlain se snažil odvrátit válku jednáním s Německem. Úsilí Eduarda Beneše, aby byly obdobné smlouvy uzavřeny i mezi ostatními státy Malé dohody a SSSR nepřineslo žádný úspěch. V Rumunsku sílila opozice, která byla orientována na Německo a v tomto duchu byl také svržen ministr Titulescu. Jugoslávie se orientovala proněmecky již delší dobu.

V ČSR docházelo k rozdílnému hodnocení této trojstranné smlouvy. Hlavním odpůrcem prosovětské a profrancouzské politiky se stalo Národní sjednocení. Toto uskupení z národních demokratů, Národní ligy, Národní fronty a dalších fašisticky a nacionalisticky orientovaných skupin vzniklé v dubnu 1935 usilovalo o kontakty s Itálií. Národní sjednocení odmítalo demokratické a komunistické principy vlády, proti kterým také bojovalo, a naopak se vzhlíželo v Mussoliniho fašistické diktatuře, kterou považovalo za nejlepší formu vlády. Radikalizující se pravé křídlo agrární strany se ostře postavilo jak proti československo-sovětské smlouvě, tak proti Benešovi a hradní politice, se kterou spolupracoval zbytek strany v čele s předsedou vlády Janem Malypetrem. Nejkrajnější pravicoví agrárníci vedení Rudolfem Beranem se začali sbližovat s Henleinovou stranou, kterou poté agrární strana podporovala před a při parlamentních volbách v roce 1935. V lidové straně měla rozhodující slovo část vedená monsignorem Šrámkem, který díky sblížení ČSR s Vatikánem smlouvou z roku 1928, Benešovu zahraniční politiku podporoval. Lidovci se tak stali oporou Malypetrovy vlády a byli v úzkém kontaktu s Hradem. Hlavními spojenci vlády byly všechny

²² KLÍMEK, A. *Vítejte v První republice*. Praha, 2003. S. 148 – 250.

²³ OLIVOVÁ, V. *Československo-sovětská smlouva z roku 1935*. In: *Československý časopis historický*, roč. 1965. S. 477-500.

socialistické strany v republice. Schvalovaly tedy i prosovětský kurz zahraniční politiky. KSČ byla zcela ovlivněna politikou sovětské vlády, takže smlouvu se SSSR pochopitelně vítala. Zároveň měnila v duchu nové politické linie Kominterny svou hlavní orientaci na boj proti fašismu.

Na podzim roku 1935 byla stupňována československá orientace na Sovětský svaz. V opozici proti této politice však stále stály Národní sjednocení, agráři a Henleinova SdP, které naopak vítaly nenávistné projevy Německa vůči ČSR vrcholící v září 1935. Československá zahraniční politika zůstala neměnná i po zvolení Eduarda Beneše prezidentem na konci roku 1935. Jeho místo ministra zahraničních věcí převzal historik a diplomat Kamil Krofta. Prezident Beneš ale i nadále významně ovlivňoval chod československého ministerstva zahraničí.

V roce 1936 se dostaly vztahy mezi Francií a Sovětským svazem na bod mrazu. SSSR přestal důvěřovat Francii po tom, co Francie nevystoupila proti Hitlerovu obsazení Porýní. Ve Francii zas vyvolávaly nedůvěru v SSSR začínající moskevské monsterprocesy. Oteplení jejich diplomatických vztahů nepřinesl ani rok 1937. V druhé polovině roku 1936 se SSSR začal dostávat do mezinárodní izolace. Sovětské Rusko mělo tak stále větší zájem na území východní a střední Evropy, která tvořila jeho hranice. V Československu došlo k dalšímu rozkolu v zahraniční politice státu. Skupina agráříků kolem Milana Hodži se snažila o spolupráci s okolními státy, především s Rakouskem (skrze něj s Itálií) a Maďarskem. Pravicová linie strany vedená Rudolfem Beranem ve spojení s Hlinkovými lidáky a Henleinem hledala spojení s Německem. KSČ zastávala po celé období procesů ve své oficiální linii samozřejmě zaměření zahraniční politiky na Moskvu. V listopadu 1936 přednesl agrárnický předseda Beran v parlamentu požadavek na oslabení orientace zahraniční politiky na SSSR a upravení poměru k Německu. Diskusi na toto téma uzavřel ministr zahraničních věcí Kamil Krofta s tím, že je důležité se orientovat na střeoevropské státy, státy Malé dohody, ale i spolupracovat s Itálií a Německem, dále potvrdil orientaci čs. zahraniční politiky na Francii a potvrdil smlouvu se Sovětským svazem, s důrazem na její obranný charakter. Od této doby a po celý rok 1937 realizovaly zmíněné dvě skupiny agráříků svou vlastní zahraniční politiku - Hodža ve střední Evropě a Beran s Německem.²⁴ V této době se také odehrála komunikace mezi Německem a maršálem Tuchačevským, ve které se měl angažovat i prezident Beneš.²⁵ Eduard Beneš ve své předchozí funkci ministra zahraničí a poté i ve funkci prezidenta značně ovlivňoval zahraniční politiku Československa. Vždy měl

²⁴ DEJMEK, J. *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta*. Praha, 1998. S. 71 – 82.

²⁵ OLIVOVÁ, Z. *Dějiny První republiky*. Praha, 2000. S. 184-218.

k dispozici policejní a zpravodajské informace o SSSR. Do roku 1938 také nikdy neučinil žádné rozhodnutí ohledně vztahu k Sovětům bez konzultace s Francií. Celkově se tedy dá říci, že československá vláda byla o dění v SSSR poměrně dobře informována a chovala se ve vztahu k němu velmi obezřetně.²⁶

Na druhou stranu například kniha Antonína Klimka a Eduarda Kubů *Československá zahraniční politika 1918-1938* uvádí, že prezident Beneš často chybně posuzoval vývoj v SSSR. Beneš podle této knihy vítal moskevské procesy, protože se Stalin díky nim zbavoval skalních komunistů, kteří chtěli pokračování revoluce, a vedl tak Sovětský svaz přes nacionalismus k větší demokratičnosti. Autoři však připouštějí, že je někdy těžké rozeznat, kdy prezident svým výrokům věřil a kdy jen "šlo o záměrné, účelové rozšiřování Československu příznivých fám."²⁷

Podle Igora Lukeše měly dohody mezi ČSR, Francií a SSSR tři nedostatky:

1) SSSR viděl v jednáních jen možnost udržet počáteční fázi případné války mimo své území.

2) Velká Británie nedůvěřovala jakýmkoliv vztahům s Moskvou a tak si Francie musela vybrat, na čí stranu se přikloní. Přirozeně si vybrala stranu Anglie, což oslabilo pozici Československa.

3) Výroky prezidenta Beneše o stavu v SSSR se často hodně odlišovaly od nahlížení na sovětské Rusko ve zbytku západní Evropy. Československo se tak díky těmto výrokům oddalovalo západním mocnostem.

Bylo nakonec oprávněné vkládat naděje do spojenectví se SSSR? Bylo důležité i přes odsouzení moskevských procesů a komunistické diktatury vidět sílu tamního režimu a doufat i v jeho sílu vojenskou?²⁸

Eduard Beneš i vzhledem ke své východní politice spoléhal na Francii. To se ukázalo jako chybné. Francie se již v druhé polovině roku 1937 přiklonila na stranu Velké Británie a ČSR se tak začala jevit světu jako jediný spojenec stalinistického Ruska. Okolní státy v protičeskoslovenské propagandě líčily ČSR jako "baštu Komunistické internacionály" a snažily se tuto představu rozšířit i na západ.²⁹

Po Anšlusu Rakouska prezident Beneš získal od SSSR ujištění o dodržení závazku smlouvy. Blumova vláda, i když byla Anglií tlačena k přerušování styků s ČSR, také slíbila

²⁶ KÁRNÍK, Z. *Tamtéž*. S. 274.

²⁷ KLIMEK, A., KUBŮ, E. *Československá zahraniční politika 1918-1938*. Praha, 1995. S. 82.

²⁸ TÁBORSKÝ, I. *Prezident Beneš mezi Východem a Západem*. Praha, 1993. S. 160-164.

²⁹ LUKEŠ, I. *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*. Praha: 1999. S. 68-69.

případnou pomoc, ale zároveň francouzský předseda vlády zdůraznil, že Francii jde především o mír. Ve Francii se však k moci dostala pravicovější vláda Daladiera, který po londýnské britsko-francouzské poradě na konci dubna 1938 prakticky podřídil francouzskou zahraniční politiku pro střední Evropu britské politice appeasementu. Zároveň obě velmoci poslaly Československu společnou demarši, ve které již Anglie přebírala téměř veškerou iniciativu. Demarše nabádala československou vládu, aby navázala jednání s Henleinem a provedla vůči sudetským Němcům všemožné ústupky. ČSR demarši odmítla a rozhodla se situaci řešit podle vlastních vnitropolitických zásad. Francie také varovala před spojenectvím se SSSR. Sovětský svaz však podporoval československý postup v otázce sudetských Němců. V té době byla na západě již zpochybňována hodnota svazku se Sověty. Západní velmoci se na základě nepřijetí moskevských procesů již v rámci politiky appeasementu snažily dojít spíše k dohodě s Hitlerem.

Během června 1938 Velká Británie tlačila na Francii, aby vypověděla své závazky vůči ČSR. Francie přicházela hlavně s diplomatickými zdvořilostmi, na jedné straně smlouvu s ČSR považovala za neměnnou, na druhé straně však chtěla změnu československé politiky vůči sudetským Němcům, která, když nepříjde, může přinést změnu francouzského stanoviska. Sovětská vláda si od těchto jednání držela odstup, ale lidový komisař Litvinov ve svých projevech plně podporoval československou politiku a platnost sovětsko-československé smlouvy. Dále probíhala v Moskvě jednání s ČSR o různých hospodářských, obranných a politických záležitostech. Tato jednání se však týkala průběžných kontaktů a nijak se přímo nepřipravovala na skutečnou válečnou hrozbu.³⁰

Další výklad mezinárodního dění týkajícího se ČSR do Mnichovské konference je již nad rámec této práce. Omezme se tedy pouze na okolnosti týkající se dodržení či nedodržení závazků SSSR vůči Československu a jejich vzájemných vztahů v tomto složitém období československé zahraniční politiky. Po Hitlerových berchtesgadenských požadavcích si 19. září vyžádal prezident Beneš stanovisko sovětské vlády týkající se dodržení závazku spojenecké smlouvy. SSSR odpověděl následovně: 1) jestliže zůstane Francie věrná smlouvě, tak SSSR pomůže okamžitě, 2) pokud by Francie nesplnila své závazky a ČSR by se odvolalo ke Společnosti národů, která by Německo označila za agresora alespoň nadpoloviční většinou hlasů, tak SSSR dodrží své závazky také. V praxi tento druhý bod sovětské odpovědi však znamenal, že by celá situace musela projít složitým mechanismem Společnosti národů. O několik dní později Velká Británie a Francie zostrila svůj tón. Kdyby ČSR nepřijalo jejich návrhy a vznikla by válka, tak bude ČSR označeno za válečného štváče a ztratí právo dovolat

³⁰ DEJMEK, J. *Politická biografie českého demokrata*. Praha, 2008. S. 114 – 182.

se pomoci Společnosti národů, čímž byla zablokována jakákoliv pomoc ze strany SSSR. Po neúspěšných godesberských jednáních 23. září již Francie a Velká Británie neradily Československu nemobilizovat a samy učinily částečnou mobilizaci a vojenská opatření. Byly přinášeny i zprávy o přesunu sovětských vojsk k jejich západním hranicím, ale ty se již poté nepodařilo potvrdit. 27. září se československá vláda odvolala ke Společnosti národů, zároveň žádal prezident Beneš leteckou podporu od Sovětského svazu. Žádost byla doručena sovětské vládě. SSSR si byl vědom, že ho politika appeasementu dostává do mezinárodní izolace, to se projevilo i na vztazích SSSR k ČSR. Když byla československá vláda přinucena přijmout berchtesgadenské požadavky, tak se již oficiální prohlášení Moskvy změnilo. Litvinov poukazoval na to, že ČSR se netázala, zda SSSR pomůže, i když nepomůže Francie, ale tato otázka, jak jsme viděli výše, přišla. Sovětský svaz se tedy postupně začal od československého problému distancovat. Svolání mezinárodní konference (kterou se pak stala ta mnichovská) podporovala i sovětská vláda a prezident USA Roosevelt, i když se s jeho účastí nepočítalo. Francouzským podpisem mnichovské dohody přestala platit francouzsko-československá smlouva z roku 1935. Smlouva mezi SSSR a Československem byla také zničena, když Sovětský svaz nebyl přizván na konferenci a celkově se odsunul z evropské politiky. 28. září, těsně před zahájením mnichovské konference, se již prezident Beneš ani nedočkal sovětské odpovědi v žádosti o leteckou pomoc.³¹

Podle Milana Haunera se Eduard Beneš definitivně přiklonil k Moskvě právě po Mnichovu, i když předtím již celý život s tímto spojenectvím počítal. Věřil, že se sovětské Rusko skutečně dokáže odklonit od totality a nastoupit cestu demokracie.³²

³¹ OLIVOVÁ, Z. *Dějiny První republiky*. Praha, 2000. S. 232-283.

³² HAUNER, M. *Československo v evropské politice – hledání východisek: Beneš, německý problém a Rusko*. In: *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech 20. Století. Hledání východisek*. Praha, 2011. S. 70 – 73.

3. VÝBĚR PRAMENŮ

Pro československou veřejnost byly sovětské události poloviny třicátých let velmi důležitým a vítaným místem, na němž mohly jednotlivé politické proudy prezentovat své vize o žádoucím uspořádání. Ačkoliv se neshodli na pojmání procesů, všechny politické proudy se k nim skrze své tiskové orgány vyjadřovaly.

Parlamentní volby v květnu 1935 byly velmi očekávaným politickým aktem. Před volbami byla v ČSR dvě politická křídla, která prosazovala odlišné názory. Jedna část chtěla udržet demokratický charakter státu a ve svých mezinárodněpolitických plánech akcentovala spolupráci s Francií a SSSR. Druhá chtěla přeorientovat zahraniční politiku Československa na Německo, Itálii a Maďarsko. Před volbami vzniklou Henleinovu stranu SdP se zásahem agrárníků nepodařilo v dubnu 1935 rozpustit, když se tato česká nejsilnější strana postavila proti návrhu rozpustit SdP na základě Zákona na ochranu republiky.

Tabulka převzata
z : KÁRNÍK, Z.
*České země v éře
první Republiky.*
Díl II. Praha,
2002.
Str. 496.

TABULKA 63

Celostátní výsledky voleb do poslanecké sněmovny a do senátu Československé republiky v květnu 1935

SdP	1 249 530	44	1 092 255	23
RSVaML	1 176 593	45	1 042 924	23
ČSDSD	1 034 774	38	910 252	20
KSČ	849 509	30	740 696	16
ČSNS	755 880	28	672 126	14
ČSL	615 877	22	557 684	11
NSj	456 353	17	410 095	9
ČŽOSS	448 047	17	393 732	8
DSAP	299 942	11	271 097	6
NOF	167 433	6	145 125	-
DCSVP	162 781	6	155 234	3
BdL	142 399	5	129 862	-
AB ¹	564 273	22	495 166	11
KKSS-MNS ²	291 831	9	259 832	6
celkem ³	8 231 412	300	7 277 053	150

¹ Autonomistický blok; spojoval HSLS, SNS, polské a ukrajinské (podkarpatoruské) autonomisty. Po volbách se blok pro neshody rozešel.

² KKSS = Krajinská křesťansko-sociální strana (maďarská) a MNS = Maďarská národní strana. Následujícího roku se strany (na rozdíl od předcházejícího případu) spojily v jednu.

³ Součet je převzat z úřední statistiky, tzn. včetně stran, jež byly v našem přehledu vynechány.

Volby ukázaly nárůst krajně pravicových politických sil v českých oblastech. Vítězná SdP nebyla i přes opětovnou snahu pravého křídla agrárníků přizvána do vlády, kterou tak ovládl stabilní blok českých politických stran ve vládní koalici. Nejvíce mandátů ale díky volební matematice získali agráři.³³ Předsedou vlády byl opět agrárník Jan Malypetr a složení vlády bylo stejné jako složení vlády předchozí.³⁴

Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (založena 1896) se sice stala nejsilnější českou stranou, ale bylo to hlavně díky jejímu úspěchu na území Slovenska. Agráři byli v té době ještě „nejpevnějším svorníkem českoslovenství“, ale v námi zkoumaném období se u nich již zcela prosadilo pravicové vedení strany. Celkově na třetím a pátém místě se umístily socialistické strany – *Československá sociálně demokratická strana dělnická* (založena 1878) a *Československá strana národně socialistická* (založena 1897). Tyto opory hradní politiky získaly v českém prostoru téměř stejný počet hlasů. *Komunistická strana Československa* (založena 1921) skončila celkově na čtvrtém místě, získala třicet poslaneckých mandátů, které obdržela i ve volbách v roce 1929. *Československá strana lidová* (založena 1918) získala více než 50% svých hlasů v zemi Moravskoslezské. *Strana národního sjednocení* (založena 1935) utrpěla při těchto volbách velké zklamání. I živnostníci (*Československá živnostnicko-obchodnická strana středostavovská*, založena 1906) získali stejný počet mandátů jako Národní sjednocení. Národní sjednocení však mohlo slavit alespoň jeden úspěch, stejně jako v roce 1929 národní demokraté, se Strana národního sjednocení stala nejsilnější politickou stranou v Praze.³⁵

Stručný popis průběhu a výsledku voleb je pro tuto práci důležitý z hlediska vymezení používaných pramenů. Pro práci byla vybrána periodika českých politických stran, které se v parlamentních volbách umístily na předních místech, získaly alespoň patnáct poslaneckých mandátů, více než 400 tis. hlasů voličů ve volbách do poslanecké sněmovny a vytvořily vládní koalici. Práce se tedy zabývá tiskem sedmi politických stran na druhém až osmém místě v tabulce výše a jedním zástupcem prohradního zaměření – *Lidovými novinami*. Tento výběr má zajistit, že bude v práci obsažena většina názorů československé (respektive české) společnosti na Moskevské procesy tak, jak je do veřejného mínění pouštěl prvorepublikový tisk. Tisk vítězné strany SdP není analyzován, protože zde jde o postoje společnosti národnostně české. Rozbor názorů SdP, jak je zachycoval jejich tisk, by přinesl zcela odlišný pohled, cizí českému kulturnímu, politickému a společenskému prostředí a musela by mu být

³³ ZEMAN, Z. *Edvard Beneš*. Praha, 2000. S. 112.

³⁴ OLIVOVÁ, S. *Dějiny První republiky*. Praha, 2000. 195-198.

³⁵ KÁRNÍK, Z. *Tamtéž*. S. 495-502.

věnována samostatná práce. K celkovému zachycení obrazu politických a společenských postojů k určitému tématu v Československu je však nezbytný také deník prohradního charakteru. Mocenská skupina *Hrad* se vytvořila během prezidentství Masarykova a již v té době se stala důležitou oporou demokracie v ČSR. Jako hradní politiku můžeme označit politiku prezidenta (jak Masaryka, tak Beneše) a politiku ministerstva zahraničních věcí, které i přes Benešův úřad prezidenta zůstalo silně pod jeho vlivem (také sídlilo na Hradčanech). Byla to tedy nezanedbatelná politická demokratická síla v první republice. Novináři a spisovatelé spjatí s Lidovými novinami (Ferdinand Peroutka, Karel Čapek a další) tak byli na Hradčanech vždy vítáni, aby informovali prezidenta o veřejném mínění a zároveň obhajovali a vysvětlovali politiku Hradu před veřejností.³⁶

3. 1 Prvorepublikový tisk

Tištěná média zaznamenala v éře První republiky kvantitativní a kvalitativní expanzi. Vedle nich se také objevilo i rozhlasové vysílání a film. Periodický tisk měl přece jen v meziválečném období daleko větší význam než rozhlas nebo film. V Praze vycházelo na přelomu třicátých let 1800 tištěných médií.³⁷ Svoboda tisku byla podchycena v Ústavě z 29. února 1920.³⁸

V první světové válce samozřejmě došlo k zastavení vývoje žurnalistiky. Ale od roku 1918 se novinářství stalo významným prostředkem politické komunikace. Roku 1918 byla založena Česká tisková kancelář – ČTK. (Od roku 1923 začal vysílat Radiožurnál.) Žurnalistika po roce 1918 přispívala k emancipaci českého národa a stala se jedním z výrazů státnosti české společnosti. Vznikla nová mediální soustava, ve které se rozvíjel vedle celostátních listů i krajský tisk, vznikaly odborné časopisy a v První republice začal vycházet i tisk bulvární.³⁹ (Například *Večerní a Polední list Jiřího Stříbrného* vycházel na růžovém papíře.)⁴⁰

³⁶ ZEMAN, Z. *Edvard Beneš*. Praha, 2000. S. 53-55.

³⁷ CUHRA, J, ELINGER, J, GJURIČOVÁ, A, SMETANA, V. *České země v evropských dějinách*. Litomyšl-Praha, 2006. S. 58-59.

³⁸ KONČELÍK, J. a kol. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha, 2010. S. 32 – 34.

³⁹ STÁTNÍ ÚSTŘEDNÍ ARCHIV V PRAZE. *Katalog výstavy k dějinám českého tisku na území České republiky. Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků*. (12. 1. – 15. 15. 2002). S. 2-10.

⁴⁰ KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky*. 1. díl. Praha, 2003. S. 326-333.

. Valná většina tištěných médií byla spjata s politickými stranami. Existoval však i tzv. nezávislý tisk (Lidové noviny, Národní politika, Národní osvobození,...) Tiskoviny vycházející jako „*tiskový orgán*“ strany to mívaly uvedeno v záhlaví. Stranická politika byla reflektována především v ranních vydáních, zde můžeme najít komentáře k různým politickým událostem, především v podobě sloupků. Večerní a odpolední vydání již přinášela více fotografií, výraznější grafické zpracování a můžeme v nich zachytit bulvárnější nádech.⁴¹

Politické strany nemohly vlastnit tiskárnu či vydavatelství, takže strany ovládaly tiskové domy skrze své funkcionáře jako fyzické osoby. Politické strany tyto tiskové domy dotovaly a ziskový tak mohl být pouze největší národně socialistický Melantrich, který jako jeden z mála disponoval i velkými moderními tiskárnami. Na počátku dvacátého století se začala specializovat profese novináře. Tisk začal více účelně reflektovat dění kolem sebe. Texty byly stručnější, věcnější a údernější.

Noviny byly většinou vydávány v tzv. středoevropském formátu, který měl rozměry cca 45 x 30 cm. Velké deníky měly ve všední dny mezi osmi a dvanácti stranami a v neděli se počet stran díky různým přílohám (pro děti, ženy, o módě, sportu, kultuře,...) pohyboval okolo dvaceti. Většina článků byla rozdělena do rubrik (na posledních stranách se začal objevovat sport, film, program rozhlasu,...). Důležité místo v denících zaujímaly úvodníky a komentáře, které vyjadřovaly postoj redakce = strany. Tradičně přední strany zaujímala témata vnitřní a zahraniční politiky, ekonomiky a společenské kroniky. Články doplňovaly fotky, karikatury a různé umělecké ztvárnění nadpisů, což vedlo u některých tiskovin (hlavně časopisů) k vyšší umělecké úrovni. V některých novinách se objevovala rozsáhlá inzerce. Tato charakteristika platí i pro zkoumané deníky, takže není nutné se v dalších částech práce věnovat jednotlivým rubrikám. Prvorepublikové deníky měly již stejný charakter jako noviny dnes.

Stranický tisk se začal rozvíjet v průběhu devadesátých let devatenáctého století. Stal se také páteří československého tisku. Nejdůležitější úlohu hrála periodika stran, které byly členy vládních koalic. Vedle nich pak existoval i tisk stran, které chtěly nastolit jiné státní zřízení (především komunisté). Nezávislý tisk byl většinou kvalitnější, samozřejmě objektivnější a měl i jistý společenský vliv. Nereflektoval program žádné strany, ale v úvodnicích a komentářích se k politické situaci vyjadřoval.⁴²

⁴¹ BEDNAŘÍK, P, JIRÁK, J, KÖPPELÁ, B. *Dějiny českých médií*. Praha, 2011. S. 159-160.

⁴² KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. Praha, 2010. S. 35 – 52

Deníky politických stran a významnější nezávislý tisk vycházel zpravidla dvakrát denně (raníky, večerníky nebo poledníky). Ve třicátých letech dvacátého století vycházelo v ČSR kolem 4000 listů, z toho bylo přes 100 deníků a téměř 1000 periodik mělo politické zaměření. Často ale drobné tiskoviny přebíraly články z mateřských novin. Tisk byl prostorově dobře rozložen, noviny vycházely ve velkých městech i v mikroregionech. Největší koncentrace tiskovin byla pochopitelně v Praze.

Údaje o výši nákladů jsou často nespolehlivé, protože byly nadsazovány kvůli inzerci. Ve vyšším nákladu většinou vycházely večerníky. (Podle údajů o počtu výtisků z publikace *Revue de Paris* vycházelo v nejvyšším nákladu *Večerní České slovo* – 565 000 kusů a *Lidové noviny* – 90 000 kusů. Většinou se průměrný náklad večerníků pohyboval kolem 40 000 kusů.)⁴³

Periodika se dala i předplatit. Cena raníků se pohybovala mezi 50 a 80 haléři, večerníky byly levnější (20-30 haléřů). Prvorepublikové obyvatelstvo bylo v drtivé většině gramotné a na celkem vysoké kulturní úrovni. (Připomeňme, že noviny vycházely hlavně ve městech, kde byla gramotnost téměř 100%.) Již ustálená osmihodinová pracovní doba umožnila více volného času, který byl často tráven čtením novin.⁴⁴

3.2 Jednotlivá periodika

Lidové noviny

Lidové noviny byly založené v roce 1893 v Brně. Vznikly jako nástupce *Moravských listů* (vycházely od roku 1889) spojených s olomouckým časopisem *Pozor*. Spojení inicioval Adolf Stránský. Nejprve vycházely *Lidové noviny* v nákladu asi 6000 výtisků. Prvním šéfredaktorem byl Emil Čermák. V roce 1903 založil Adolf Stránský *Lidovou tiskárnu*, v roce 1907 již měly tiskárna a noviny společné sídlo.

Od roku 1905 začalo vycházet i ranní vydání. V roce 1909 se z raníku stal hlavní list. Do novin začali záhy přispívat literáti jako Viktor Dyk, Antonín Sova, František Gellner a další. Adolf Stránský se stal také ministrem a prestiž *Lidových novin* rostla s jeho politickou prestiží. *Lidové noviny* u nás jako první uveřejnily politickou karikaturu.

Nejslavnějším obdobím *Lidových novin* byla třicátá léta dvacátého století. V roce 1920 byla otevřena filiálka v Praze a následovala další města. V roce 1936 se redakce

⁴³ BERÁNKOVÁ, M. a kol. *Dějiny československé žurnalistiky, III. díl*. Praha, 1988. S. 145.

⁴⁴ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. Praha, 2010. S. 35 – 40.

přemístila na Národní třídu (Jaroslav Stránský, syn Adolfa Stránského, zde koupil Topičovo nakladatelství). Redaktorem píšícím úvodníky Lidových novin byl od roku 1924 Ferdinand Peroutka. Jednou z nejvýznamnějších osobností se pak stal Karel Čapek. Jeho bratr Josef přispíval kresbami. Lidové noviny se ve třicátých letech snažily zjednodušovat svůj jazyk, používaly kresby a karikaturu. V éře První republiky byly spjaty s politikou Hradu. Šéfredaktorem v letech 1933 – 1941 a v roce 1945 byl Eduard Bass. Toho v roce 1945 vystřídal Ferdinand Peroutka. V letech 1927 – 1929 a ve 40. letech byl šéfredaktorem Karel Zdeněk Klíma, který ve 30. letech působil jako šéfredaktor Českého slova.

V druhé polovině 30. let se náklad Lidových novin pohyboval ve všední den kolem 45 000 výtisků, odpolední vydání mělo 65 000 výtisků. Ranní vydání stálo 80 haléřů a polední 30. Polední vydání bylo o polovinu menší a objevovalo se v něm větší množství fotografií.⁴⁵

Tisk agrární strany

Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu měla jako ústřední tiskový orgán strany deník *Venkov*. Agrární strana se celkově snažila ve velké míře ovlivňovat své voliče skrze média. Několik agrárníků bylo u zrodu Radiojournalu v Praze v roce 1923. Agrární strana tak brzy začala využívat i rozhlasové vysílání. Od roku 1930 vycházel agrární tisk v tiskovém domu Novina.⁴⁶ Vedle *Venkova* vydávala agrární strana *Lidový deník* pro běžného venkovského čtenáře a bulvárnější *Večer* pro Prahu. Ryze zemědělskou tematiku bychom našli u nepřeberného množství regionálního tisku vydávaného agrárníky.⁴⁷

Deník *Venkov* vznikl v roce 1906, kdy se o jeho založení zasloužil A. Švehla se svými bratry. Ve 30. letech měl rozhodující vliv na tisk agrární strany sympatizant krajní pravice Josef Vraný.⁴⁸ Ideovým periodikem strany byl od roku 1920 jednou týdně vycházející časopis *Brázda*. Vedle něho se ve 30. letech dostává do popředí *Časopis agrárního studentstva*.⁴⁹

Tisk Československé sociálně demokratické strany dělnické

Ústředním tiskovým orgánem strany byly deníky *Právo lidu* a *Večerní Právo lidu*. *Právo lidu*, stejně jako celá strana, zaujímalo ve 30. letech prohradní a protifašistické postoje.

⁴⁵ PERNES, J. Svět lidových novin 1893 – 1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky. Praha, 1993. S. 7 – 74

⁴⁶ MAREK, P (ed.). *Tisk a politické strany*. Olomouc, 1999. S. 171-173.

⁴⁷ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 45-46.

⁴⁸ MAREK, P. (ed) *Tamtéž*. S. 171-175.

⁴⁹ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 54.

Právo lidu bylo založeno v roce 1897. Po celé období První republiky jej řídil Josef Stivín. V kulturní rubrice bychom ve třicátých letech našly i příspěvky Jaroslava Seiferta.⁵⁰

Deníky byly v sociálně demokratickém tisku v menšině oproti velkému množství kvalitních časopisů. Tříkrát týdně vycházel *Hlas lidu*. Komentováním politického a kulturního dění se zabývala revue *Akademie* a pro šíření ideologie strany vycházel měsíčník *Dělnická osvěta*.⁵¹

Tisk komunistické strany Československa

Periodika vydávaná KSČ vypadají na první pohled velmi rozmanitě, tváří se, že byla rozšířena do všech koutů republiky a že zasahovala do všech odvětví. Situace při mapování komunistického tisku ve třicátých letech jako celku je však velice složitá, protože u většiny tiskovin se jednalo vždy většinou pouze o jeden vydaný výtisk. Až do roku 1936, rok po uzavření čs.- sovětské smlouvy, byl také komunistický tisk státem zakazován, což ale vedlo k jeho šíření v ilegalitě a dalším problémům při jeho zkoumání. Komunistické tiskoviny nebyly také pro dělníky příliš zajímavé, dost často se jednalo o strohé teoretické výklady komunistické ideologie, které dělníky vůbec nezajímaly.⁵²

Ústředním tiskovým orgánem strany bylo *Rudé právo*, které vycházelo od roku 1921. Stranická tiskárna sídlila od roku 1927 v komunisty vybudovaném Lidovém domě v Karlíně. Jak již bylo řečeno, komunistická periodika nebyla příliš čtivá, byla plná politické propagandy a na kvalitě tiskovin ani nepřidaly časté vnitrostranické boje o moc.⁵³

Časopis *Tvorba* byl převzat Juliem Fučíkem od F. X. Šaldy v roce 1928 jako „*kulturně politický časopis*“.⁵⁴ Fučík *Tvorbu* řídil s menšími přestávkami do roku 1938, zatímco Šalda do své smrti v roce 1937 vydával Šaldův zápisník.

Tisk Československé strany národně socialistické

České slovo bylo ústřední tiskový orgán Československé strany národně socialistické. Tato strana hájila zájmy nižších vrstev. Podporu našla spíše ve velkých městech, hlavně v Čechách a především v Praze. Podporovala ji drobná inteligence, jako učitelé.

K hlavním postavám vzestupu národně socialistického tisku patří F. X. Šalda. *České slovo* bylo vydáváno tiskovým koncernem Melantrich, který se od strany časem osamostatnil.

⁵⁰ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 49-50.

⁵¹ MAREK, P. (ed) *Tamtéž*. S. 101-102.

⁵² MAREK, P. (ed) *Tamtéž*. S. 145-146.

⁵³ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 50-52.

⁵⁴ MAREK, P. (ed) *Tamtéž*. S. 146.

Melantrich vlastnil pět tiskáren a vydával 11 deníků. Věnoval se spíše zisku než politice, takže se snažil působit hlavně na masového čtenáře.

České slovo bylo založeno v roce 1907. Nejdříve mělo nízký náklad. Charakteristická pro něj byla mnohostrannost rubrik. Nejvýznamnější novináři Českého slova ve 30. letech byli Karel Zdeněk Klíma, Rudolf Kepka a Luděk Stránský. Kulturní rubriku vedl Josef Hora.

Jako výtvarníci přispívali například Josef Lada a František Bidlo (karikatury). „Půlmilionové“ Večerní České slovo vzniklo v roce 1923, obrovského nákladu se však dočkalo až ve 30. letech. Večerní České slovo si zakládalo na aktuálním zpravodajství, věnovalo větší prostor sportu a mohl být u něho patrný lehký bulvární nádech. Tiskovým orgánem strany však bylo pouze ranní vydání Českého slova, Večerní České slovo, deník A-Zet a další byly zcela v režii Melantrichu a národní socialisté v nich neměli žádný vliv.⁵⁵ Pro regionální verze České slovo měnilo některé strany a přidávalo místní rubriky, aby bylo aktuální a rozšířené i v krajích. Od roku 1928 vycházel také ráno, pondělník A-Zet a Telegraf (pouze v letech 1929 – 1935). České slovo stálo 50 haléřů, Večerní české slovo pouhých 20 haléřů.⁵⁶

Vedle deníků vycházel od roku 1921 měsíčník Národní kultura, který nahradil politickou revue Budoucnost a řešil otázky z kulturní i politické oblasti.⁵⁷

Tisk Československé strany lidové

Československá strana lidová byla stranou obhajující zájmy katolíků, vznikla v letech 1918-1919 spojením českých a moravskoslezských katolických stran. Ústředním tiskovým orgánem strany byly *Lidové listy* vycházející od roku 1920. Deník, stejně jako strana, byl silně konzervativní a kladl důraz na hodnoty spjaté s katolickou vírou.⁵⁸ Pro běžného čtenáře vycházel deník *Lid*. Večerním vydáním Lidových listů byl *Pražský večerník*. Tiskovým střediskem strany byl palác Charitas otevřený v Praze na konci 20. let.⁵⁹ Šéfredaktorem listu byl ve třicátých letech Josef Scheinost, který se hlásil k českému fašismu a usiloval o sloučení katolicismu a idey fašismu.⁶⁰

⁵⁵ MAREK, P. (ed) *Tamtéž*. S. 127.

⁵⁶ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 47 – 49.

⁵⁷ MAREK, P. (ed.) *Tamtéž*. S. 127.

⁵⁸ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 46-47.

⁵⁹ MAREK, P. (ed) *Tamtéž*. S. 154.

⁶⁰ BROKLOVÁ, E., TOMEŠ, J., PEHR, M. *Agrárníci, národní demokraté a lidovci v druhém poločase první Československé republiky*. Praha, 2008. S. 240 – 243.

Ve třicátých letech vycházely v katolickém prostředí jako nejvýznamnější časopisy *Na hlubinu* a od roku 1935 *Řád*. I v časopisech byla silně zakotvena konzervativnost strany a její lpění na katolických zásadách.⁶¹

Tisk Národního sjednocení

Národní sjednocení založené v roce 1935 spojením Československé národní demokracie, Národní ligy Jiřího Stříbrného a Národní fronty bylo prostoupeno konzervativními a silně nacionalistickými názory a tendencemi. Od poloviny 30. let se strana začala velmi přibližovat ke krajní pravici a byla ovlivněna až šovinistickým nacionalismem.

Ústředním tiskovým orgánem strany byly *Národní listy* vycházející z mladočešské tradice. Národní sjednocení mělo k dispozici Pražskou akciovou tiskárnu. Národní listy však nebyly oficiálním tiskovým orgánem strany, ale díky personálnímu propojení redakce a strany v nich mělo Národní sjednocení velký vliv.⁶² Politické názory listu byly určovány vedoucími představiteli strany, ve třicátých letech Karlem Kramářem, na počátku dvacátých let také například Aloisem Rašínem. Večerníkem pro Prahu byl list *Národ*, samozřejmě i tisk Národního sjednocení vycházel v regionálních mutacích.⁶³

Tisk živnostenské strany

Československá živnostnicko – obchodnická strana středostavovská (ČŽOSS) vznikla v roce 1906, přičemž celý tento název získala živnostenská strana v roce 1919. Ve volbách roku 1935 získala 448 000 hlasů, což byl její doposud nejlepší výsledek.

Tiskovým orgánem strany v Čechách byl ve třicátých letech deník *Národní střed*, který, pouze se změněným názvem, navázal na deník *Reforma*, vycházející od roku 1919. Deníky vydával vydavatelský podnik Čechie, jehož hlavním akcionářem byl Josef Václav Najman, který takto skrze tisk posiloval své postavení ve straně. Národní střed se věnoval hlavně dění v Čechách a vycházel v nákladu kolem 7000 výtisků. Noviny reflektovaly především hospodářské záležitosti živnostníků a obchodníků, kteří byli jeho hlavními odběrateli, obecné zpravodajství. Zahraniční politika a kultura byly upozaděny. Ve třicátých letech byl vůdčí publicistickou postavou Národního středu poslanec Karel Chalupa. I přesto, že byl Národní střed tiskovým orgánem strany, získal ve 30. letech bulvární nádech, aby

⁶¹ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 54.

⁶² ČECHUROVÁ, J. *Česká politická pravice*. Praha, 1999. S. 67.

⁶³ KONČELÍK, J. a kol. *Tamtéž*. S. 43-44.

přilákal více čtenářů. Patrné je také neustálé kladné hodnocení politiky strany a především jejích vůdčích činitelů Josefa Václava Najmana a Rudolfa Mlčocha.

Ve třicátých letech vydávala Čechie časopis *Mladý střed*, který se stal pokračovatelem mládežnického časopisu *Mladý živnostník*. Od roku 1926 vycházela také kulturně – osvětová revue *Živnostenská akademie*.⁶⁴

⁶⁴ MAREK, P. (ed) *Tamtéž*. S. 189-190.

4. METODOLOGIE

4.1 Práce s prameny

Základním pramenem pro tuto práci jsou deníky československých politických stran. Jedná se o tištěný pramen veřejné povahy. Jaké jsou rozdíly v zaměření jednotlivých novin, se dozvíme v kapitole o prvorepublikovém tisku. Lidé si utvářeli názor na události v kontextu své doby. Již tehdy se objevovaly rozdílné pohledy na stejné události. Tyto rozdíly se pak stávaly součástí veřejného mínění, které bylo tiskem částečně reflektováno, částečně také spoluutvářeno. Tisk je tedy nejlepším pramenem ke zkoumání utváření veřejného mínění ve společnosti, kde převládají demokratické prvky, historiky je však považován za pramen pouze doplňkový, i když záleží na zvoleném tématu. Tisk na jedné straně může veřejné mínění odrážet, ale daleko více se podílí na jeho utváření.⁶⁵ Nám v této práci tedy půjde především o zkoumání názorového vyprofilování československé veřejnosti na pozadí zpráv zkoumaných deníků. Z hlediska historického pramene je důležitý odraz dané skutečnosti na stránkách novin. Musí být také zjištěno, jak dalece jde danému periodiku o ovlivňování čtenáře. Historik díky periodickému tisku může zjistit, jak daná společnost žila, o co se zajímala. Vedle samotného rozboru textu ze stran deníků je také důležitý samotný původ novin a časopisů- vydavatel, periodicita, redakce, náklad atd. V moderní době je tisk jako pramen využíván celkem běžně.⁶⁶ Navzdory tomu, že tisk ne vždy odráží historickou skutečnost, je významným zdrojem pro historickou rekonstrukci, neboť odhaluje různé interpretace týkající se zkoumaného dění.

I při práci s tiskem mohou vyvstat různé problémy. Už samotný výběr témat a článků, které redakce otiskne, vede ke zkreslování informací. Musíme také vycházet z předpokladu, že redakce měla k dispozici daleko větší počet zpráv a že k tisku vybrala jen jejich zlomek. Redakce a novináři nějak politické dění kolem sebe vnímali, ale, hlavně u zahraniční politiky, jeho skutečnou podobu znát nemuseli. Důležitá je tedy objektivita zpravodajství, které nám periodikum přináší. S tímto problémem také souvisí politické zaměření tisku, zda byl nezávislý nebo, ve větší míře, byl utvářen politickým programem některé z politických stran.

⁶⁵ KUBIŠ, K. *Polské události 1944 – 1948 na stránkách Timesů – pokus no rekonstrukci veřejného mínění*. In: *Obraz druhého v historické perspektivě*, Studia Historica, AUC, Philosophica et Historica, I, 1995, Praha, 1997. S. 87 – 93.

⁶⁶ BARTOŠ, J. *Noviny jako historický pramen*. In: *Tisk a politické strany*. Olomouc, 2001. S. 7-17.

Dalším úskalím může být samotná osoba novináře. Je potřebné vědět něco o autorovi článku, o jeho politickém zaměření, jeho znalosti událostí a jeho možnostech. Tyto informace nám ale většinou chybí. Většina úvodníků je novinářem podepsána, ale články nacházející se především mimo první stranu jsou podepsány pouze šiframi (*elf, e.w., v.k.,...*).

V práci s tiskem může historik sledovat veškerý tisk v daném období (to je ale metoda velice časově náročná) nebo metodou sondy vybrat pouze část tisku vycházejícího ve zkoumaném období. Podle Karla Kubiše jsou zde důležité tyto otázky, které nám pomohou určit vypovídací hodnotu listu:

- 1) Obsahuje list původní články?
- 2) Obsahuje list původní domácí či zahraniční zpravodajství?
- 3) Obsahuje list specializované rubriky?
- 4) Obsahuje list společenskou kroniku?
- 5) Obsahuje list původní úvodníky?
- 6) Do jaké míry je periodikum nezávislé?

Úvodníky přispívaly největší měrou k utváření veřejného mínění. Pro badatelovu práci je také důležité rozdělení článků do rubrik. V tisku první poloviny dvacátého století jsou však rubriky totožné s rubrikami, které se objevují v novinách dnes, není proto pro tuto práci důležité věnovat se jednotlivým rubrikám.

4.2. Výzkumná metoda

V práci je použita kvantitativní i kvalitativní (obsahová) analýza pramene. Toto jsou základní metody, které můžeme použít u práce s tiskem. Vedle této metody existuje ještě analýza sémiotická, narativní nebo analýza objektivit. Kvantitativní analýza umožňuje zpracovat větší množství textů, které jsou následně rozříděny do souborů podle témat, kterými se zabírají nebo důležitosti, která jim je přikládána (tzn. na kterých stránkách deníku se články objevují). Takovýto výzkum je většinou doplněn o analýzu zabývající se tím, co média vede k zájmu o dané téma.

Nejprve je nutné stanovit si výzkumné otázky, dále je potřeba rozhodnout, která periodika budou zkoumána a které jejich části se v analýze objeví. Zde budou postiženy všechny zmínky o Moskevských procesech ve zkoumaných médiích. Z hlediska statistiky mohou být články rozčleněny do rubrik podle důležitosti, jakou jim noviny přikládaly, tzn. na jaké stránce, v které rubrice články vycházely nebo jakého tématu se týkaly. Nejde zde totiž o postihnutí zájmu deníků o Moskevské procesy ve srovnání s jinými tématy, ale o srovnání

zájmu o moskevské dění mezi jednotlivými periodiky. Na konci už zbývá jen analyzovat získaná data a vyhodnotit závěry.⁶⁷

4.3 Tiskové agentury

Tiskové agentury jsou označovány jako *továrny na zprávy, velkoobchod s informacemi, noviny novin nebo noviny novinářů*. Zpravodajská produkce tiskových agentur je určena především pro sdělovací prostředky, ale odběrateli informací jsou také subjekty hospodářské sféry a státní správy. První tiskovou agenturu založil Charles Havas v roce 1835 v Paříži, v polovině 20. století existovalo již 96 tiskových agentur. Agentury přinášejí především informace ze zahraničí, ale věnují se též domácímu zpravodajství. Při práci s informacemi tiskových agentur nejde pouze o kvantitativní analýzu (množství zprostředkovaných textů, jejich uplatnění). Ale je potřeba vidět tiskové agentury také jako subjekty, které mohou ovlivňovat kvalitu zpravodajství a do určité míry utvářet jeho obraz. Tiskové agentury přispěly k úbytku jednostranných zpráv, které přicházely od vlastních korespondentů jednotlivých redakcí. Agentury mají exkluzivní přístup ke zdrojům informací, takže mohou usměrňovat a filtrovat chod informací.⁶⁸ To se dělo právě v přebírání agenturních zpráv TASS redakcemi československých periodik. Problémem ovšem je, jak se k agenturnímu zpravodajství staví redakce a novináři, kteří nemají dostatek času a neměli ani technické možnosti si informace rychle ověřit.

Vlastní hodnocení se může v textu projevit i různým kombinováním agenturních zpráv, některé pasáže mohou být zamlčeny, jiné naopak opakovány. „*Masová informace je ve své podstatě především sociální jev.*“⁶⁹ Díky tomu může masová informace sloužit jako nástroj k ovlivňování společnosti. Důležitá je tedy objektivnost. Celkově lze říci, že agenturní zpravodajství je faktické a objektivní, na druhé straně právě výběr zpráv, jejich sestavení, kontext a samotná osoba novináře do konečné podoby článku vkládají hodnotící prvky. Novinář je determinován svým prostředím, musí plnit politiku vydavatele a často mu schází skutečné znalosti problému, o kterém píše, takže se musí spoléhat čistě na agenturní zpravodajství, které nemá možnost ověřit jak z časových, tak z technických důvodů. Pro autora textu je důležité znát společenskou realitu místa, ze kterého agenturní zprávy pochází.

⁶⁷ TRAMPOTA, T., VOJTĚCHOVSKÁ, M. *Metody výzkumu médií*. Praha, 2010. S. 99-155.

⁶⁸ TRUNEČKOVÁ, L. *Tiskové agentury*. Praha, 1997. S. 9-18.

⁶⁹ BUNZLOVÁ, A. a kol. *Jak pracovat s produkcí tiskové agentury*. Praha, 1983. S. 38.

Čtenář musí mít na druhé straně na paměti, že žádná politická strana nebo hnutí se nevzdává těchto možností k ovlivnění zpravodajství a tím pádem i veřejného mínění.

Výběr agenturních zpráv je ovlivněn řadou faktorů kvalitativních i kvantitativních. V první řadě je ovlivňován politickým zaměřením redakce. Svůj názor může redakce do textu vkládat i grafickou a stylistickou úpravou. Čtenář je ovlivněn velikostí písma, zařazením textu do určité rubriky nebo obrazovým doplněním. Stylisticky může autor upravovat článek, jak již bylo řečeno, skládáním různých zpráv, změnou pořadí slov ve větě, kombinováním s vlastním hodnocením nebo použitím citace třetí osoby. Agenturní materiál může také sloužit jako materiál pro napsání vlastní zprávy, což ale v textu musí být jasně sděleno.⁷⁰

Agenturní zpravodajství musí být faktické a přesné, musí zaznamenávat skutečnost a přesná fakta. Až samotný novinář nebo redakce s těmito informacemi pracují. Občas se stává, že autor finálního textu neodděluje materiál převzatý z tiskové agentury a svůj vlastní názor. To je jedním z úskalí práce s agenturními zprávami. V úvodu článku je například uvedeno: „*Havasův zpravodaj píše*“, další řádky přináší doslovnou citaci agenturní zprávy, ale v závěru již autor sklouzává k vlastnímu hodnocení situace, které není nijak odděleno. U takovýchto článků, na rozdíl od úvodníků, tak není ani uvedena šifra autora. Prakticky všechna sledovaná periodika mají rozpoznatelný zdroj svých informací. Většinou se jedná právě o tiskové agentury. Rozdíl je však v práci s těmito zprávami. *Rudé právo* agenturní zpravodajství vůbec nepoužívalo, mělo v Moskvě svého vlastního dopisovatele, který ovšem do svých zpráv již zanášel vlastní názor na dění v SSSR. Druhým pólem byly *Lidové noviny*, které přinášely na svých stránkách prakticky pouze agenturní zpravodajství, ale neomezovaly se pouze na jeden zdroj. Měly v Moskvě též svého zpravodaje, který však přinášel zprávy zcela bez hodnocení připomínající všemi náležitostmi zprávy agenturní. Vždy jen popsal dění u soudního líčení. *Lidové noviny* také přinášely vyvážené zpravodajství od ruské i evropských agentur a ze záhlaví článku bylo zcela zřejmé, odkud informace pochází. Ze samotné zprávy bylo také vidět, že není nijak doplňována nebo zkracována. Stejný charakter mělo zpravodajství *Venkova a Národního středu*.

Menší problémy z hlediska jasnosti původu zpráv se objevují u *Lidových listů*, *Práva lidu*, *Českého slova* a *Národních listů*. V článcích těchto periodik není na první pohled patrné, jestli je agenturní zpráva citována doslovně. Většinou se jejich zpravodajství skládá z článků složených z různých agenturních zdrojů, které jsou v textu uvedeny. Nejedná se však o doslovnou citaci, takže zde může jít o zkreslování zpráv pomocí zamlčování nebo zveličování některých faktů. V závěru těchto článků se většinou objevuje vlastní hodnocení situace, které

⁷⁰ BUNZLOVÁ, A. a kol. *Tamtéž*. S. 21-78.

ale není nijak odděleno o vlastního zpravodajského textu a může být na první pohled považováno za součást agenturních zpráv. Při bližším zkoumání podobných článků, které nenesou žádnou šifru autora, se ale původ informací dá bez problémů vyčíst. Žádné z uvedených periodik, které používají tento typ zpravodajství, však informace záměrně nezkrsluje. Občas doplňují zprávy svými názory korespondujícími s politickým zaměřením deníku, ale v zásadě agenturní zpravodajství nijak nemění. O většinu faktických nesrovnalostí se tak postará spíše neznalost, neuvěřitelnost zpráv nebo politická agitace vydavatele deníku.

Československý tisk v období Moskevských procesů využíval na jedné straně především agenturní zpravodajství sovětské tiskové kanceláře TASS, vedle kterého přinášel i zprávy reportérů *Reuters*, *Havas*, *United Press* nebo jiných západoevropských deníků. Občas se objevila i zpráva ČTK, ale to bylo především u zpráv spojených s mezinárodním děním nebo událostmi v ČSR. V průběhu procesů se redakce zkoumaných listů začaly více přiklánět ke zpravodajství západnímu. Došlo k úbytku zpráv TASS, ale přesto základní informace o dění v soudní síni stále zprostředkovávala tato ruská tisková kancelář. Zahraniční novináři vybraných tiskových agentur měli omezenější přístup k soudnímu líčení, takže se přijímání zpráv TASS dá lehce pochopit.

Agenturní zprávy se mohou stát propagačním prostředkem již v době svého sepsání, další ovlivnění skutečnosti může přinést jejich zpracování redakcí a v neposlední řadě záleží také na schopnostech čtenáře s informacemi správně zacházet.

Nyní se již budeme zabývat samotnou analýzou postojů zkoumaných deníků, které zaujaly k různým otázkám souvisejícím s moskevským děním. Nejprve bude v další kapitole analyzován postoj redakcí z hlediska důvěry nebo nedůvěry v obvinění, jejich přijetí nebo odmítnutí.

5. DŮVĚRA vs. NEDŮVĚRA V OBVINĚNÍ

V této kapitole se podíváme nejprve na argumenty, které byly vznášeny v československém tisku jako známky důvěry a nedůvěry v obvinění. Nepůjde zde o nějaký ucelený pohled a vývoj celkových názorů zkoumaných periodik během procesů, ale o představení základních argumentů, které na jedné straně obžalobě důvěřují. A na straně druhé ji označují jako absurdní. Samozřejmě se zde setkáme i s chvílemi, kdy se autoři článku nebudou schopni zcela přiklonit ani k jednomu pólu tohoto problému. V podkapitole nazvané „*Morální hledisko*“ bude pozornost zaměřena na morální soudy československých deníků ohledně procesů, jejich průběhu a rozsudků. Zde se budeme nejčastěji setkávat s pojmem *demokracie*, ale na druhé straně si představíme i výroky, kterými obviněné častovalo Rudé právo. Poslední část této kapitoly se bude věnovat otázce: *Proč se přiznávají?* Jejíž zodpovězení také přináší široké pole názorů.

Nejprve bude věnován prostor zahraničnímu, především západoevropskému, tisku, jak jeho zprávy přejímaly listy československé. V další části bude kladen důraz na samotný chronologický vývoj názorů československých deníků, které své postoje v průběhu procesů měnily. V závěru se pak podíváme na stránky Rudého práva, které žalobu pochopitelně hájilo a zároveň odpovídalo na všechny pochybnosti uváděné ostatními deníky.

V zahraničním zpravodajství všech deníků se často objevovaly agenturní zprávy nebo převzaté články zahraničních novin. Ovšem téma této kapitoly bylo řešeno hlavně v člancích vlastních. Přesto je nutné zpracovat i články pocházející ze zpráv agentur, protože často samotný nadpis článku (na který zaměří čtenář svou pozornost nejdříve) prozradí názorový postoj redakce. I když následný text pouze referuje soudní dění, nadpis typu: „*Největší tragikomedie všech dob*“⁷¹ nebo „*Dobře sehrané divadlo, ve kterém jde o hrdla*“⁷² nám spolu s použitím slova „*prý*“ poodhalí, jaké stanovisko deník zastával. Další problém, který se objeví, je skutečnost, že novináři ve svých úvodních odmítali pouze část obvinění a zbytek bez obtíží přijímali. S tím souvisí i postoj některých periodik, který se nezdá, že by se nezřídka objevil, že totiž nejde o pravdivost obvinění, ale o průběh procesu, jeho příčiny a následky.⁷³

Úskalím při zkoumání tisku vůbec je pak také osoba novináře, který text vytváří. Během procesů reflektovaných převážně s nerozuměním událostem otiskovaly redakce

⁷¹ VENKOV (dále V), *Největší tragikomedie všech dob*. 4. 3. 1938, roč. 30. S. 2.

⁷² VEČERNÍ NÁRODNÍ LISTY (dále Več. NL), *Dobře sehrané divadlo, o kterém jde o hrdla*. 27. 1. 1937, roč. 77. S. 1.

⁷³ MATOUŠEK, J. *Vítězství v Moskvě, porážka v Londýně*. Národní listy (dále NL), 15. 6. 1937, roč. 77. S. 2.

současně články hovořící pro i proti obžalovaným. Důvodem byla jak snaha o objektivní předkládání zpráv, tak nedostatek informací o dění v sovětském Rusku, který je charakteristický prakticky pro deníky celé Evropy. Je důležité zmínit, že články vlastních zpravodajů z Moskvy, objevující se v některých zkoumaných denících, téměř vždy hájily obžalobu a poukazyvaly na její nezvratitelná fakta. Jinou otázkou je však fakt, že byly jejich články, většinou bez výhrad, vydávány na stránkách jejich domovských deníků. Stejná situace nastávala i v souvislosti se zprávami západních zahraničních agentur. Československé deníky tyto zprávy přijímaly, často je komentovaly, ale skoro vždy jim důvěřovaly. Většinou k tomu dodávaly, že procesu nerozumí ani „*zkušeni moskevští zpravodajové anglického a amerického tisku.*“⁷⁴ Což nám ukazuje odstup, nedůvěru a nutnost se spolehnout, která se u československých novinářů vyskytuje po celou dobu procesu.

Nyní se již podívejme, jaké zprávy přicházející z Moskvy a z domovských redakcí zahraničních zpravodajů československý tisk nejvíce zaujaly a pomohly tak dotvořit obraz jeho pohledu na *pravdivost* či *falešnost* obvinění. Otázka pravdivosti se na stránkách československých listů začala řešit ihned po tom, co se deníky dokázaly srovnat s něčím *nevidaným* přicházejícím z Moskvy. Vedle agenturních zpráv popisujících dění v hlavním městě Sovětského svazu, bez kterých by se československé deníky neobešly, byly přinášeny i články zahraničních periodik vyjadřující jejich postoj. V největší míře byly citovány anglické listy, dále francouzské (hlavně čs. socialistickými deníky) a občas i jiná západoevropská periodika. Rudé právo zas přinášelo články *Pravdy* nebo *Izvěstijí*, i když v některých případech upozorňovalo na tisk jiných evropských komunistických stran. Některé deníky své zdroje uváděly celkem nejasně, ale po přečtení celého článku, v němž je zdroj vždy někde uveden, je čtenáři jasné, odkud zpráva pochází. Například Lidové noviny uváděly svůj zdroj vždy na začátku článku ve formátu: „*Morning Post, Londýn, 22.1.*“, a podobně. Většina ostatních deníků se spokojila s uvedením zprávy slovy: „*Jak píše Morning Post*“, nebo „*Reuterova agentura uvádí.*“ Pro náš výzkum však tento rozdíl není podstatný, protože zdroj je vždy rozpoznatelný a k úpravám nebo doplnění agenturních zpráv docházelo jen zřídka. A když se tak stalo, opět to bylo redakcí vystiženo.

Západoevropský tisk, a dá se říci, že i společnost celkově, přestal věřit obžalobě daleko dříve než deníky československé. Je to dáno skutečností sovětsko-československé smlouvy, která byla pro republiku životně důležitá, a i celkovým vztahem ke slovanskému Rusku, jaký mohla mít západní Evropa jen těžko. Spojenecká smlouva Francie a SSSR nemohla být například pro Francii tak důležitá jako její obdoba mezi ČSR a Sověty.

⁷⁴ NL, *Moskva soudí osm generálů*. 12. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

Československé deníky se, z důvodů uvedených výše, uchýlovaly k častému přebírání zpráv západních novinářů. I když se v těchto se v těchto textech setkávaly s odsouzením obvinění, mohly, jak uvidíme v další části, mít svůj vlastní názor odlišný. Během prvního procesu nenacházíme ve zkoumaných denících skoro žádné zprávy, které by vyjadřovaly nesouhlas s obviněním ze strany zahraničních novinářů. Lednový proces v roce 1937 však tento horizont posouvá. Zatímco české deníky se, zjednodušeně řečeno, přesunuly od důvěry v obvinění k nerozumění celé situaci, britské a francouzské listy citované na stránkách československých periodik se posunuly od nerozumění k odsouzení obžaloby. Právo lidu přinášelo zprávy z Francie, kde francouzská Liga pro lidská práva žádala pro obžalované obhájce a volala po skutečně veřejném procesu.⁷⁵ Národní listy citující *The Times* poukazovaly na to, že londýnská redakce obviněním nevěří, přirovnává Stalina k „*tatarskému chánovi*“ a bojí se, že v SSSR nastanou nepokoje.⁷⁶

Nejvíce byly názory západoevropských deníků využívány v procesu s maršálem Tuchačevským, který byl neveřejný. Bylo tedy potřeba zajistit jakékoliv informace z důvěryhodných zahraničních zdrojů. Zároveň byl tento proces reflektován v zahraničí stejně jako v Československu. Hlavním motivem bylo nerozumění událostem a obava ze spojeneckého oslabení SSSR. K tomu napsalo Právo lidu na základě citovaného článku *Daily Herald*: „světové listy ani evropské kabinetů si nemohou vysvětlit události, které se nyní odehrávají na sovětské půdě, neboť jim nikdo nerozumí.“⁷⁷ Prakticky stejný názor se objevil ještě ten samý den ve večerním vydání Práva lidu, kdy je ale citována zpráva Reuters.⁷⁸ V posledním procesu s Bucharinem v březnu 1938 byly názory čs. tisku na pravdivost obvinění již téměř totožné s postoji západoevropských redakcí přinášovaných zkoumanými periodiky. Francouzská strana podle článku Práva lidu označila tento i předešlé procesy za „absurdní“ a řekla, že „obsahuje obžalovací spis v tomto procesu některé nesmysly volající přímo do nebes.“⁷⁹

Velkým tématem objevujícím se na stránkách československých deníků v průběhu každého procesu byly agenturní zprávy zachycující postoj Lva Trockého k obžalobě. Trocký postupně z Norska a Mexika poskytoval rozhovory západoevropským novinářům, které byly poté přinášeny i českými deníky. „Zpráva z Mexiko City“ v deníku Venkov zní: „*Trocký: Celé*

⁷⁵ PRÁVO LIDU (dále PL), *Ohlas nového procesu s trockisty ve Francii*. 23. 1. 1937, roč. 30. S. 2.

⁷⁶ Več. NL, *Proces s Jagodou na pořadu dne*. 14. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

⁷⁷ PL, *Paříž a Londýn zneklidněny událostmi v Sovětském svazu*. 11. 6. 1937, roč. 30. S. 3.

⁷⁸ VEČERNÍ PRÁVO LIDU (dále Več. PL), *Obraty v SSSR. Včera se těšili Stalinově přízni, dnes jsou v nemilosti*. 11. 6. 1937, roč. 30. S. 3.

⁷⁹ PL, *Moskevský proces ve Francii*. 10. 3. 1938, roč. 31. S. 3.

*předsednictvo a téměř všichni členové ústředního sovětského výboru z heroických dob revoluce s výjimkou Stalina...jsou dnes prohlášeni za agenty kapitalistické restaurace. Kdo tomu věří?*⁸⁰ Národní listy v jiném článku z Mexika citovaly Trockého, který v procesu s rudými generály viděl pouze rivalitu maršála Tuchačevského s lidovým komisařem Vorošilovem.⁸¹ V zásadě se tedy dá říci, že zprávy zahraničních deníků otiskované v československých listech se k procesům vyjadřovaly negativně a obžalobu hodnotily jako nepravdivou nebo přinejmenším nepravděpodobnou. Jak obviněním důvěřoval sám československý tisk ve vlastních člancích, které často stály vedle hodnocení západoevropských novinářů nebo Trockého, se podíváme nyní.

V průběhu všech čtyř zkoumaných procesů se československé deníky zabývaly otázkou opozice v SSSR proti Stalinovi. Venkov například přinesl článek, kde popsal všechny možné formy opozice v Sovětském svazu. V. Krychálek u úvodníku agrárního listu rozlišoval levou a pravou opozici, trockismus a bucharinismus.⁸² Současně se všemi procesy byly uváděny názory, že procesy jsou důsledkem mocenského boje mezi leninisty a stalinisty. Národní střed se v ojedinělém článku obsahujícím jeho vlastní názor zabýval právě touto otázkou, na závěr článku o procesu s Radkem a spol. uvedl, že „v moskevském procesu byli souzeni ti, kdož se chtěli zmocnit vedoucích míst ve státě těmi, kdož tato místa mají.“⁸³ Obdobně viděl rozdělení komunistickou stranu v SSSR i Venkov, který zároveň hodnotil komunistickou diktaturu jako moc, která se nezastaví před ničím, a varoval Evropu před komunisty, kteří „všude, kde jsou u moci, diskutují s mečem v ruce.“⁸⁴ Celá debata ohledně opozice v Sovětském svazu je pro důvěru nebo nedůvěru v obvinění důležitá v tomto bodě: Téměř všechny sledované deníky o opozici v SSSR nijak nepochybovaly, ale většinou nesouhlasily s bodem obžaloby (kromě procesu s maršálem Tuchačevským) týkajícím se spojení obviněných s Německem, Japonskem a dalšími státy. Venkov v názoru své redakce soudil: „Ano, Bucharin, Rykov, Jagoda, Krestinskij, Tuchačevskij,...atd., byli ve spiklenci, byli opozičníci a připravovali převrat proti Stalinovi...Tím ovšem, tvrdíme-li, že všichni obžalovaní jsou opozičníci, a že připravovali převrat, netvrdíme, že jsou pravdivá nesmyslná obvinění o spojení s Německem, Japonskem, Anglií atd. Toto je na tom procesu ta nepravda!“⁸⁵

⁸⁰ V, *Trockij chce zachránit obžalovaného Radka a spol.* 22. 1. 1937, roč. 29. S. 2.

⁸¹ Več. NL, *Podle Trockého: popraveni nejoblíbenější lidé.* 14. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

⁸² KRYCHÁLEK, V., *Opozice v Rusku.* V, 3. 3. 1938, roč. 30. S. 1.

⁸³ NÁRODNÍ STŘED (dále NS), *Ze zákulisí moskevského procesu.* 4. 3. 1938, roč. 19. S. 4.

⁸⁴ V, *16 sovětských revolucionářů popraveno.* 26. 8. 1936, roč. 28. S. 1.

⁸⁵ KRYCHÁLEK, V., *Moskevský proces a veřejné mínění Evropy.* V, 8. 3. 1938, roč. 30. S. 3.

Takovéto hodnocení se objevilo na stránkách všech zkoumaných periodik (pochopitelně kromě Rudého práva) a v době všech tří veřejných procesů. Celková důvěra v obvinění se však u jednotlivých listů v průběhu zkoumaných let vyvíjela. Když bychom měli shrnout vývoj této otázky, pak lze sledovat čtyři zkoumané procesy přibližně takto:

- 1) Srpen 1936- důvěra v obvinění, i když ne bez výhrad.
- 2) Leden 1937- nerozumění situaci, důvěra i nedůvěra jsou zmiňovány současně, nepřiklonění se však ani k jedné možnosti.
- 3) Červen 1937- důvěra ve spolupráci s Německem, nesouhlas s průběhem soudního vyšetřování, nechápání, jak mohli lidé sloužící SSSR po 20 let být takovými zločinci, jak je ukazuje obžaloba.
- 4) Březen 1938- téměř úplná nedůvěra v obžalobu, ke které došla většina deníků.

Samozřejmě je tento souhrn pouze orientační, v každém procesu se nacházely výjimky a každý deník procházel cestu ke konečné nedůvěře v obvinění různě. Shrnutím těchto různých cest v odlišných politických táborech se bude zabývat závěr celé práce, zde si však představme argumenty mluvící pro a proti pravdivosti obžaloby, jak je uváděl československý tisk.

Proces se Zinovjevem a Kameněvem byl provázen všeobecnou důvěrou v obvinění. Objevily se však dva názory a obviněním nesouhlasící. Právo lidu souhlasilo s body obžaloby týkajícími se protistátního spiknutí a sesazení Stalina. Pochybuje však, že by již delší dobu věznění Zinovjev a Kameněv udržovali styky s Německem⁸⁶ nebo Trockým.⁸⁷ I když v souladu s celkovou důvěrou v obžalobu uvedlo, že „*spiknutí protistalinské, ... bylo velmi rozvětvené a zasahovalo do centra strany.*“⁸⁸ Druhým deníkem, který, ač v případě prvního procesu svůj názor příliš nevyjadřuje, odsoudil obvinění, jsou Lidové noviny. Kdo jiný než Ferdinand Peroutka mohl jako první, a v tomto procesu i poslední, označit žalobu za „*soubor nadávek.*“⁸⁹?

Ostatní deníky s různým politickým zaměřením ale obžalobě věřily a přinášely různé důkazy o přípravě protistalinského puče. České slovo psalo o rozsáhlé teroristické činnosti, která je „*z ruského hlediska velezradou.*“⁹⁰ I v dalších článcích ukazovalo na nekalé praktiky

⁸⁶ PL, *Dnes počátek procesu s trockisty*. 19. 8. 1936, roč. 29. S. 2.

⁸⁷ Več.PL, *Trockij poslal do Ruska teroristy?*, 15. 8. 1936, roč. 29. S. 2.

⁸⁸ MATOUŠEK, J., *Starý bolševism likviduje*. PL, 12. 3. 1938, roč. 31. S. 1.

⁸⁹ PEROUTKA, F. *Po neděli*. LN, 24. 8. 1936, roč. 44. S. 1,

⁹⁰ FORMÁNEK, O., *Co bude s Kominternou?* ČESKÉ SLOVO (dále ČS), 29. 8. 1936, roč. 29. S. 3.

individuálního teroru starých bolševiků, kteří se nyní nacházejí před soudem.⁹¹ Jako nesporný fakt vidělo České slovo⁹² i ostatní deníky⁹³ podíl obžalovaných na vraždě Kirova v prosinci 1934. Národní listy k tomu přidaly souhlas s trestem smrti, protože obžalovaní podle nich způsobili smrt desetitisícům nevinných. Jejich „*postavení ke zdi*“ Národní listy viděly jako „*kus dějinné spravedlnosti*.“⁹⁴ Hlavním zastáncem obvinění vedle Rudého práva byly Lidové listy. Lidovecký deník často poukazoval na židovský původ odsouzených, který je, podle Lidových listů, předurčuje k jejich spolupráci s Němci.⁹⁵ Obžalovaní byli na stránkách Lidových listů označeni za „*katy, ... kteří chtěli vyvraždit celou vládu se Stalinem v čele*.“⁹⁶ Celkový postoj Lidových listů k procesu, který sice viděly jako divadelní, je hoden ocitování: „*Proces, ať už na něm je něco zveličeno a inscenováno pro potřebu Stalinovy popularity, ukazuje, že sebranka starých bolševických vůdců, která vyvraždila statisíce Rusů, i mezi sebou užívala vraždy jako obvyklé politické zbraně. Žalují-li dnes tito staří bolševici, že jsou vrazi, nikdo tomuto jejich přiznání nebude odporovat*.“⁹⁷ Dá se říci, že názor Lidových listů byl v porovnání s ostatními deníky extrémní a blíží se až rétorice Rudého práva. Faktem však je, že velká většina československých listů obvinění vznesená proti Zinovjevovi a Kameněvovi přijímala, i když občas jsou patrné výhrady k jednotlivým bodům obžaloby, kterou jako celek nepřijal pouze Ferdinand Peroutka na stránkách Lidových novin.

Druhý proces v lednu 1937 s Radkem a spol. byl provázen v československém tisku rozporuplností, kterou dobře vystihl deník Venkov shrnující názor světových i českých periodik: „*bud' odsouzení skutečně dopouštěli se trestných činů, k nimž se přiznávají, a pak je otázkou, co dělala policie a jací zločinci po 18 let vládli sovětskému Rusku, ..., nebo jsou přiznání vynucena*.“⁹⁸ Mezi důvěrou a nedůvěrou v obžalobu se pohybovala většina zkoumaných deníků. Uváděly články s různými názory, které se pohybovaly na škále od přijetí obvinění, přes nestranné stanovisko, po odsouzení obžaloby. Opět jediný, kdo proces s hlediska pravdivosti obvinění odsoudil, byly Lidové noviny. I když zase vyjádřily názor redakce v jediném článku, ve kterém poukázaly na divadelní charakter soudního líčení:

⁹¹ BOLEN, V., *Budovat Rusko- nebořit svět*. ČS, 25. 8. 1936, roč. 29. S. 1.

⁹² ČS, *Proces s trockisty*. 19. 8. 1936, roč. 29. S. 2.

⁹³ LIDOVÉ LISTY (dále LL), *Proces se Zinověvem, Kameněvem a levou opozicí v Moskvě*. 18. 8. 1936, roč. 16. S. 2.

⁹⁴ NL, *Moskva odmítla protest*. 25. 8. 1936, roč. 76. S. 2.

⁹⁵ LL, *Proces se Zinověvem, Kameněvem a levou opozicí v Moskvě*. 18. 8. 1936, roč. 16. S. 2.

⁹⁶ LL, *Vražda a teror-toť bolševism*. 21. 8. 1936, roč. 16. S. 2.

⁹⁷ LL, *Velký hrdelní proces v Moskvě nad vůdci bolševické revoluce*. 23. 8. 1936, roč. 16. S. 3.

⁹⁸ V, *13 odsouzených postříleno kulomety*. 2. 2. 1937, roč. 29. S. 5.

„Dialogy mezi státním zástupcem Vyšinským a obžalovaným Radkem se vyrovnaly dialogům klasických komedií...“⁹⁹ Obdobný názor přirovnávající proces k divadelnímu představení měly i Národní listy¹⁰⁰ a Právo lidu. Obě tato periodika ale již zařadíme do skupiny deníků, které na svých stránkách přinášely články jak s důvěrou, tak s nedůvěrou v obvinění. Právo lidu napsalo: „Obvinění je tak úžasné a čin, ..., tak nepravděpodobný, že jest třeba se jen ptáti, proč k takovému postupu proti opozici Stalin dal příkaz.“ Zároveň však Právo lidu ukázalo, že „trockismus musí být v SSSR velmi silný, je-li nutno takovými prostředky jej potírat.“¹⁰¹ Opět vidíme, že události kolem tohoto procesu byly pro československé novináře těžko pochopitelné. Právo lidu také ve svém článku z 1. února 1937 pochybovalo, že se svět vůbec v dohledné době dozví, co se v Moskvě děje.¹⁰² Obdobný názor pohybuující se na rozmezí obou pólů důvěry v obvinění mají i Národní listy.¹⁰³ Rozporuplný postoj k pravdivosti obžaloby nacházíme i u Lidových listů, které však celkově vinu obžalovaných opět nevyvracely: „je těžko opět rozeznat, co na flagelantských přiznáních obžalovaných je pravdy a co jen nepochopitelně doznaných kusů žaloby.“¹⁰⁴ Vedle důrazu na komediálnost celé rezie procesu byla obžaloba nepřijata ještě ze dvou důvodů. Prvním bylo přijímání názorů západoevropských deníků, které již v době tohoto procesu obvinění téměř úplně odmítaly. Právo lidu například upozorňovalo na odmítnutí žaloby a volání po neodvislých obhájcích pro obžalované ze strany II. internacionály.¹⁰⁵ Venkov pak také přinesl názor Leona Bluma, který obviněním nevěřil kvůli tomu, že se obžalovaní tak snadno přiznávali.¹⁰⁶ Nebo je možno nedůvěru československých deníků spatřovat ve zprávách citujících Lva Trockého.

Druhým důkazem, že, v tomto případě Právo lidu, československé deníky obviněním nevěří, byla tato část článku autora se šifrou „ar“: „Radek potměšile doznává se k takovým nehoráznostem, jako je plán na rozdělení SSSR, jen aby ve světě rázem vynikla všechna nesmyslnost obvinění, na základě jichž Stalin staré bolševiky vyhlazuje.“¹⁰⁷ Jak již bylo řečeno, většina deníků měla na svých stránkách uvedeny články s různými názory a k žádné z variant se nakonec nepřiklonily. Vedle těchto periodik stojí samozřejmě Rudé právo, o

⁹⁹ LN, *Tragikomedie Karla Radka*. 2. 2. 1937, roč. 45. S. 1.

¹⁰⁰ NL, *Poznání pro komunisty*., 26. 1. 1937, roč. 77. S. 2.

¹⁰¹ Več. PL, *Trockij fašistou nebo největší podvod v historii?* 25. 1. 1937, roč. 30. S. 2.

¹⁰² Več. PL. *Jen dva čestní a spravedliví?* 1. 2. 1937, roč. 30. S. 1.

¹⁰³ NL, *Rudá opona za druhým moskevským procesem*. 31. 1. 1937, roč. 77. S. 3.

¹⁰⁴ LL, *Soud nad druhou řadou trockistů s Radkem v čele*. 26. 1. 1937, roč. 17. S. 1.

¹⁰⁵ PL, *Druhý moskevský proces*. 24. 1. 1937, roč. 30. S. 2.

¹⁰⁶ V, *Blum intervenoval pro Radka?* 28. 1. 1937, roč. 29. S. 2.

¹⁰⁷ Več. PL, *Tři otázky Trockého*. 26. 1. 1937, roč. 30. S. 2.

kterém bude řeč později, Lidové noviny, zmíněné výše, a České slovo, které i v tomto procesu setrvalo v důvěře v sovětskou žalobu. Důvěra v obžalobu i v její body týkající se spojení popravených s Německem byla obsažena jak v článcích Práva lidu¹⁰⁸, tak i Venkova, který se ovšem k dopisu svého zpravodaje v Moskvě přijímajícího obvinění vymezil: „*Třebaže nebere zřetí k některým okolnostem, jež v zahraničí jsou jinak posuzovány a pokládá vinu obžalovaných za zjištění jejich přiznáním, přece je dopis hoden pozornu. Vystihuje moskevský názor a stanovisko.*“¹⁰⁹ Posledním názorem přijímajícím obvinění, který si představíme v souvislosti s tímto procesem, je pohled dr. K. Hocha z úvodníku Národních listů. Autor napsal, že atentáty páchané a připravené starými bolševiky omluvit nelze, a na obranu tvrdosti rozsudků a průběhu líčení řekl, že každý režim se s takovouto „*lítou sběří*“ vypořádává po svém.¹¹⁰

Druhý proces je plný rozporů. Jednotlivé zkoumané deníky přinášely články pro i proti obžalovaným. Ale celkově se zdá, že, kromě uvedených výjimek, zastávaly názor, že je těžké moskevské dění pochopit, natož k němu zaujmout nějaký неотřesitelný postoj.

Proces s maršálem Tuchačevským i s poukázáním na míru důvěry v obžalobu je zpracován v kapitole věnovaném pouze tomuto procesu. Zde si jen pro celkový vývoj představme základní názor vztahující se k obvinění rudých generálů, jak je reflektoval československý tisk. Stejně jako v procesu s Radkem a Sokolnikovem přetrvávalo i v červnu 1937 nerozumění moskevskému soudu. Opět chybělo úplně odmítnutí obžaloby a většina deníků se přikláněla k přinášení článků obsahujících obě stanoviska. Spolupráce špiček rudé armády s Německem byla naopak brána jako pravděpodobná. Příprava vojenského převratu odsouzenými generály za pomoci Německa a Japonska již ale byla viděna jako méně pravděpodobná. To byl hlavní postoj zkoumaných deníků. Rudé právo a Lidové listy, ty opět s akcentem na židovský původ obviněných, obžalobu bez výhrad přijímaly. Lidové noviny se na druhé straně zdržely jakéhokoliv vlastního hodnocení. Základním problémem pro československé novináře byl určitě fakt, že proces byl neveřejný a trval pouze jeden den.

Během posledního procesu s Bucharinem a spol. již všechny zkoumané deníky (kromě Rudého práva) bez okolků uváděly, že obvinění jsou smyšlená. Proces označovaly za senzační, žalobu za „*fantastickou*“¹¹¹ a obvinění za „*bizarní*“.¹¹² Právo lidu přirovnalo obžalovací spis k „*fantastickému politicko-dobrodružnému románu...Kromě Dostojevského*

¹⁰⁸ VANĚK, M. *Na okraj moskevských rozsudků*. PL, 31. 1. 1937, roč. 30. S. 4.

¹⁰⁹ V, *Trochu světla do záhady moskevského procesu*. 3. 2. 1937, roč. 29. S.1.

¹¹⁰ HOCH, K., *Peklo se otevírá*. NL, 31. 1. 1937, roč. 77, S. 1.

¹¹¹ ČS, *Svědci proti Bucharinovi*. 9. 3. 1938, roč. 31. S. 1.

¹¹² NL, *Čtvrtý proces moskevský*. 1. 3. 1938, roč. 78. S. 1.

sotva který spisovatel mohl by vymyslet takovou splet' dějů, zločinů a závrtných duševních zvratů, jako napsal do obžaloby státní zástupce Vyšinskij.¹¹³ Jediným náznakem důvěry československého tisku v obžalobu v tomto procesu byly dva články- jeden v Právu lidu a druhý v Českém slově. Důvěra v obvinění v obou člancích však byla dána tím, že autoři článků byli zpravodajové z Moskvy, kde byli ovlivněni tamním děním. Sice se redakce obou socialistických listů vůči těmto textům nijak nevymezily, ale ze zbytku vlastních článků Práva lidu i Českého slova¹¹⁴ je jasné, že hlavní názorová linie redakcí směřovala k odsouzení obžaloby a že tyto články byly uvedeny pouze pro dokreslení celé situace. Moskevský zpravodaj Práva lidu si všímá, že „všichni dávají výpovědi bez zjevného přinucení a není na nich patrna žádná stopa po násilí.“ Z tohoto svého poznatku autor vyvodil: „Není tedy v celém procesu žádných tajemství a nevysvětlitelných prvků. Lze říci, že každý proces i na západě by přibližně stejně probíhal.“¹¹⁵ To, že se nejednalo o názor sdílený i redakcemi obou deníků, můžeme vidět i na skutečnosti, že se tyto články neobjevily na předních stranách deníků, ale na 7. respektive 5. straně, zatímco drtivá většina moskevského zpravodajství se pohybovala na prvních třech stranách. To bylo zachováno i v době, kdy byly procesy zastíněny Anšlusem Rakouska, tedy v období, kdy oba články vyšly. Právo lidu přineslo ještě jeden hraniční názor, když tvrdilo, že není možné rozsoudit, zda je obžaloba pravdivá ve všech bodech.¹¹⁶

Ostatní deníky však obvinění plně odsoudily. Poukazovaly na jejich absurdnost, smyšlenost a divadelní průběh procesu. Nejpozději se k tomuto názoru přidaly redakce Lidových listů a Českého slova. České slovo psalo, že důvody, uvedené v žalobě, nejsou důvody skutečnými, když má být Bucharin souzen za spiknutí proti Leninovi, které měl chystat před dvaceti lety, zvláště když byl jeho nejvěrnějším žákem.¹¹⁷ Lidové listy, i přes své dřívější schvalování a důvěřování v obvinění, viděly prohřešky doznané obžalovanými jako již příliš absurdní, i když obžaloba na ně působila jako celkem dobře odůvodněná.¹¹⁸ Což ale nic nemění na tom, že se i Lidové listy konečně přidaly do tábora deníků odsuzujících proces za jeho falešnou obžalobu. Přidaly se k Lidovým novinám, které opět kritizovaly „divadelní

¹¹³ Več. PL, *Smrt nepřítelům lidu!* 4. 3. 1938, roč. 31. S. 3.

¹¹⁴ ČS, *Sovětský svaz měl být rozbit.* 6. 3. 1938, roč. 31. S. 7.

¹¹⁵ RODBERTUS. *Význam moskevského procesu.* PL, 13. 3. 1938, roč. 31. S. 5.

¹¹⁶ MARTÍNEK, J. *Zrádci-Zrádci-Zrádci!* PL, 8. 3. 1938, roč. 31. S. 1.

¹¹⁷ ČS, *Nový senzační proces v Moskvě.* 1. 3. 1938, roč. 31. S. 3.

¹¹⁸ VALSKÝ, B. *Proč se moskevští odsouzení přiznávají?* LL, 17. 3. 1938, roč. 18. S. 2.

obvinění¹¹⁹ a k Národním listům. Ty nevěřily, že všechno, co je v obžalovacím spise se skutečně událo¹²⁰, a odsoudily procesy z hlediska jejich zkonstruovaného průběhu.¹²¹ Zajímavý postřeh se objevil v článku s názvem „*Jak máme chápat události v Rusku?*“ v deníku Venkov. Autor cítí, že se v Moskvě odehrávají dva procesy- jeden před zraky zahraničních novinářů a druhý ve zdech vyšetřovací vazby.¹²² Venkov dále zcela otevřeně píše: „*Obvinění pracně shromážděná jsou vymyšlená. Z tohoto předpokladu musíme vycházet, má-li moskevský proces vůbec mít možnost být logicky vysvětlen.*“¹²³ Na druhé straně se i na stránkách Venkova objevil názor, který stále věřil v opoziční činnost obžalovaných, i když obvinění jsou podle něho z větší části vymyšlená.¹²⁴ Tento pohled však pochází z úplného počátku březnového procesu a další články již docházejí postupem času k zmíněné nedůvěře v pravdivost obžaloby.

Rudé právo se často ani pravdivostí obvinění nezabývalo, žalobu předkládalo jako fakt a doplňovalo ji dalšími vlastními odsouzeními obviněných. Když už se redakce Rudého práva vyjádřila k tomu, proč obviněním věří, většinou poukazovala na jasné důkazy, které byly proti obviněním dlouho shromažďovány.¹²⁵ Nebo se snažila zdůraznit logický vývoj jejich protisovětské činnosti, jak se o to pokusil Klement Gottwald na konci sloupku „*K procesu s trockistickou kontrarevolucí.*“ Gottwald píše: „*Trockističtí bandité pokračovali na rozkaz svého nejvyššího šéfa Trockého ve svém zločineckém díle. Tentokráte ve spolku s Hitlerem a Mikadem. A s cílem vojenské porážky Sovětského svazu a restauraci kapitalismu. Hleďme, logický řetěz jest uzavřen.*“¹²⁶

Nejdůležitější úkol Rudého práva bylo hájit procesy při veškerých sporných momentech, které byly odhaleny ostatními deníky. Nejčastějším dokladem pravdivosti obvinění byla podle Rudého práva přítomnost zahraničních novinářů a diplomatů a to, že byl proces veřejný.¹²⁷ Vedle zahraničních novinářů, kteří ale neměli přístup ke všem materiálům týkajícím se soudu, se Rudé právo odvolávalo i na významné osoby, například ze světa literatury, mající k SSSR v té době pozitivní vztah. V citovaném textu Liona Feuchtwangera

¹¹⁹ PEROUTKA, F. *Opět proces v Moskvě*. LN, 6. 3. 1938, roč. 46. S. 2.

¹²⁰ HOCH, K. *Moskevské procesy*. NL, 11. 2. 1937, roč. 77. S. 1.

¹²¹ NL, *Tajemství moskevských procesů*. 6. 3. 1938, roč. 78. S. 2.

¹²² V, *Jak máme chápat události v Rusku?* 2. 3. 1938, roč. 30. S. 1.

¹²³ V, *Režie se bortí v podrobnostech*. 6. 3. 1938, roč. 30. S. 2.

¹²⁴ NITTI, E. *Bucharin-Rykov-Jagoda*. V, 1. 3. 1938, roč. 30. S. 6.

¹²⁵ FUČÍK, J. *Aby všichni znali pravdu*. RP, 3. 9. 1936, roč. 15. S. 2.

¹²⁶ GOTTWALD, K. *K procesu s trockistickou kontrarevolucí*. RP, 29. 1. 1937, roč. 16. S. 2.

¹²⁷ ŠMERAL, B. *Moskevský proces a II. internacionála*. RP, 6. 3. 1938, roč. 17. S. 7.

byla zdůrazněna skutečnost doznání a úplné prokázání viny pomocí nezvratitelných důkazů.¹²⁸ Rudé právo samozřejmě také s pomocí moskevské *Pravdy* vyvracelo tvrzení socialistické internacionály, že si obžalovaní nemohli vzít obhájce: „*Celému světu je známo, že si obžalovaní teroristé mohli vzít obhájce, že však sami se jich zřekli.*“¹²⁹

Opakujícím se motivem na stránkách zbylých československých deníků bylo, že obžalovaní patřili k tvůrcům Sovětského svazu, Leninovým druhům a že po dvacet let věrně sloužili komunistické straně a ideologii. Pro čs. novináře bylo tedy nesnadné pochopit, proč se na jejich podvratnou činnost nepřišlo dříve a proč a jak ji vůbec konali. To byla i důležitá otázka, kterou muselo Rudé právo zodpovědět, aby ukázalo, že obvinění jsou pravdivá. Redakce komunistického deníků odpovídala buď prostě zjištěnými fakty a doznáním.¹³⁰ Nebo velice abstraktními názory, kterou nebyly podloženy žádnými důkazy: „*Protože trockisté tak jako fašisté používali neslýchaného systému provokací, zrady a licoměrnosti, aby své zločiny zakryli.*“¹³¹ Celkově lze říci, že Rudé právo ani v otázce pravdivosti obžaloby nijak nevybočilo ze své linie opěvování Stalina a SSSR. Neustále je bránilo před narážkami a zásadními otázkami ostatních deníků.

5.1 Morální hledisko („*Proklínám ty, kteří mi vzali nohy.*“¹³²)

Velice často se všechny deníky v souvislosti s moskevskými procesy odvolávaly na demokratické a morální hledisko. Na jedné straně stála většina všech periodik vnímající moskevské procesy nakonec jako útok na demokracii, na straně druhé stálo Rudé právo (ne vždy osamoceno), které na procesech ukazovalo a vyzdvihovalo sovětskou „demokracii“ a hanilo obžalované trockisty a bucharinovce. Vedle tohoto základního pohledu na morální aspekty procesů si ještě představíme názory (nejen) socialistických novinářů přirovnávající procesy k divadelnímu představení. Jakýmsi pomyslným středem této diskuse budou otázky týkající se demokratického průběhu celého soudu (přítomnosti svobodné obhajoby, veřejné povahy procesu atd.), ve kterých se nám československý tisk opět rozdělí do dvou kategorií. Nakonec se podíváme na názory hájící procesy v porovnání s dobou Leninovou a hitlerovským Německem. V úplném závěru dostane prostor Rudé právo s jeho ostrými slovy na adresu obžalovaných.

¹²⁸ RP, *Co říkají zahraniční účastníci.* 2. 2. 1937, roč. 16. S. 3.

¹²⁹ RP, *Rázná odpověď Pravdy.* 25. 8. 1936, roč. 15. S. 2.

¹³⁰ FRIEDRICH, G. *V soudní síni.* RP, 8. 3. 1938 ROČ. 17. S. 3.

¹³¹ RP, *Proč až nyní je odhalována tato zločinecká činnost?* 23. 1. 1937, roč. 16. S. 2.

¹³² RP, *Proklínám ty, kteří mi vzali mé nohy.* 30. 1. 1937, roč. 16. S. 3.

Prakticky ve všech denících (kromě Rudého práva) a v průběhu všech procesů se novináři bez ohledu na důvěru nebo nedůvěru v pravdivost obvinění odvolávali na principy demokracie, humanity a mravnosti. „*Socialista a demokrat*“, píše Právo lidu, „*nemůže přijmout tohoto způsobu odstraňování politických odpůrců.*“¹³³ Josef Martínek v tomto článku nepřemýšlí, zda byla obvinění pravdivá či nikoliv. Nesouhlas právě jen s metodami soudu a tvrdostí trestu byl na stránkách československých deníků všudypřítomný, ale vymezení se vůči pravdivosti obvinění bylo pro novináře těžším úkolem. Stejně je na tom i O. Formánek, který v prvním procesu na stránkách Českého slova dokonce obvinění nekriticky přijímal, ale nesouhlasil s tvrdostí rozsudku, kterou však ospravedlňoval tím, že v Rusku se tradičně používají právě tyto metody.¹³⁴ Prakticky stejný názor si České slovo podrželo až do posledního procesu v březnu 1938. Zde autor „ev“ sice již se všemi body obžaloby nesouhlasil, ale přesto na počátku procesu píše, že „*pravda je na straně Stalinově a ne na straně obžalovaných, těžko je nám smířit se s divadlem, ve kterém konečné slovo má kat.*“¹³⁵ Lidové noviny zas překvapilo v souvislosti s popravou maršála Tuchačevského, že „*je zapotřebí užívat tak ostrých opatření, jakých jsme svědky.*“¹³⁶ Obdobný názor zastávaly ve svých člancích i Venkov a Národní listy.¹³⁷ F. Peroutka se v úvodníku Lidových novin tématem demokratického postoje k procesům zabíral trochu z jiného úhlu pohledu. S ohledem na Peroutkovo jazykové nadání a schopnost zastávat v každé situaci objektivní demokratické stanovisko si ocitujme delší část jeho textu:

„*Obžalovaní se nemohou nijak bránit v zemi, kde má vláda monopol všech výrazových prostředků... My musíme k těmto událostem formulovati stanovisko demokratické. Světová demokracie nemá dnes zajisté žádného zájmu na tom, aby sovětské Rusko bylo podlamováno zmatky... Na druhé straně nemůžeme dopustiti, aby z naší demokracie zmizela všechna zásadovost, a nemůžeme z čistého oportunistu na jedné diktatuře schvalovat to, co zamítáme na jiných... Kdybychom toto nečinili, přilévají bychom do svého demokratického vína více vody, než aby je někdo chtěl s chutí pít.*“¹³⁸ Než přejdeme k opačnému pólu, který představuje pochopitelně Rudé právo, ukažme si ještě dvě osamoceně stojící zprávy Práva lidu. Ihned na začátku prvního procesu (19. srpna 1936) Právo lidu umravňovalo ostatní listy,

¹³³ MARTÍNEK, J. *Sovětský Bonapartism zvítězil*. PL, 27. 8. 1936, roč. 29. S. 1.

¹³⁴ FORMÁNEK, O. *Co bude s Kominternou?* ČS, 29. 1. 1937, roč. 30. S. 3

¹³⁵ ČS, *Moskevský proces*. 2. 3. 1938, roč. 31. S. 1.

¹³⁶ Pol. LN. *Stalinova čistka pokračuje*. 11. 6. 1937, roč. 45. S. 1.

¹³⁷ Např. Pol.NL, *Tajemství moskevských procesů*. Pol. LN, 6. 3. 1938, roč. 46 nebo V, *Poznámky*. 10. 3. 1938, roč. 30. S. 3.

¹³⁸ PEROUTKA, F. *Opět proces v Moskvě*. 6. 3. 1938, roč. 46. S. 2.

keré podle něho „*těmto událostem nevěnují pozornost z hlediska principiálního, demokratického a humanitního, nýbrž je to pro ně jen příležitost k vyrábění pikantních zpráv.*“¹³⁹ Tato výtku je především směřována Večernímu Českému slovu, které skutečně většinu svých článků uvádělo nadpisem obsahujícím slovo *sensace*. To bylo dáno jeho bulvárním nádechem, kdy se jeho vydavatel Melantrich (tiskovým orgánem strany bylo pouze denní vydání Českého slova) snažil pouze získat co nejvíc čtenářů. Druhým ojedinělým názorem bylo tvrzení Práva lidu v článku autora „*Rodbertuse*“, který nám již otevře dveře do kladného hodnocení sovětské „demokracie“ na stránkách Rudého práva. Novinář Práva lidu soudil o současném SSSR, že „*pro západního člověka nejradostnější je právě péče o mravní a hmotné povznesení a osvobození ruského lidu...je tedy povinností západní demokracie tento vývoj ze všech sil podporovat.*“¹⁴⁰ Autor chtěl ukázat, že je těžké vidět za kulisy procesu a kriticky se zabývá pravdivostí obvinění.

Ze stránek Rudého práva si ukažme na pár příkladech pouze hlavní témata, kterými se zabývaly všechny články týkající se morálního a demokratického vidění procesů. Rudolf Slánský měl za to, že bylo „*právem a v zájmu skutečné lidskosti zúčtováno s 16 trockistickými agenty fašismu.*“¹⁴¹ Není třeba si připomínat, jak skončil autor těchto slov o 15 let později. Na jiných místech bylo psáno o „*sovětské demokracii*“¹⁴² a o všemožných dopisech z řad dělníků, děkujících za ochranu demokracie proti fašismu.¹⁴³ Vedle toho se v každém článku objevovalo odsouzení obžalovaných, přičemž jsou často používána velice nevybíravá slova. Kameněv a Zinovjev byli „*odporní zpropadenci*“¹⁴⁴, Radek a spol. byli považováni za „*špiony, sabotéry a atentátníky*“¹⁴⁵ a Bucharin patřil do „*bandy špionů, zrádců a vrahů.*“¹⁴⁶ A to jsme zde představili ještě mírnou odrůdu komunistické rétoriky.

Za Rudým právem v tomto ohledu daleko, i když blíže než ostatní deníky, zůstaly Národní listy, které však pouze v jednom svém článku mluvily o obžalovaných jako o „*antisociálních elementech, které každá společnost na světě musí činiti neškodnými.*“¹⁴⁷ Pro dokreslení absurdity „sovětské demokracie“ a snahy co nejvíce očernit obžalované si uveďme

¹³⁹ PL, *Dnes počátek procesu s trockisty*. 19. 8. 1936, roč. 29. S. 2.

¹⁴⁰ RODBERTUS. *Na přelomu ruské revoluce*. PL, 2. 2. 1937, roč. 30. S. 2.

¹⁴¹ SLÁNSKÝ, R. *Sovětský soud ochrana socialismu, svobody a míru*. RP, 30. 8. 1936, roč. 15. S. 1.

¹⁴² RP, *Moskevský proces a pracující lid Československa*. 27. 1. 1937, roč. 16. S. 1.

¹⁴³ RP, *Další odpovědi dělníků na hájení trockistických vrahů*. 2. 9. 1936, roč. 15. S. 2.

¹⁴⁴ RP, *Soud nad trockisty začíná*. 21. 8. 1936, roč. 15. S. 1.

¹⁴⁵ RP, *Špioni, sabotéři a atentátníci*. 31. 1. 1937, roč. 16. S. 2.

¹⁴⁶ RP, *Sovětský lid účtuje se zrádci*. 2. 3. 1938, roč. 17. S. 2.

¹⁴⁷ HOCH, K. *Peklo se otevírá*. NL, 30. 1. 1937, roč. 77. S. 1.

název dopisu ruské železničářky soudruhu Vyšinskému, který otisklo Rudé právo: „*Proklínám ty, kteří mi vzali mé nohy.*“¹⁴⁸ Železničářka, která přišla během ruské občanské války o nohy, takto děkovala nejvyššímu soudu za to, že se jí díky popravě revoluce chtivých trockistů dostalo zadostiučinění.

Nyní se podívejme na to, jak vnímali novináři v ČSR průběh soudního řízení z hlediska dodržování práv souzených. Vedle toho, že většina zkoumaného československého tisku viděla procesy jako „*šmírově zrežtírované*“¹⁴⁹ moskevské divadlo, bylo také voláno po svobodné obhajobě a přístupu k důkazům, který vyžadovala zejména socialistická internacionála.¹⁵⁰ Rudé právo vždy přispěchalo, většinou s pomocí moskevské *Pravdy*, s důkazy (dosti pochybnými a abstraktními). Na zbylé pochybnosti ohledně průběhu soudního procesu Rudé právo odpovídalo celkem zostra: „*Prořhaná část měšťáckého tisku rozšiřuje nemotorné báchorky o neznámé vyšetřovací metodě a předběžném vyšetřování.*“¹⁵¹ Právo lidu sice v duchu II. internacionály volalo po svobodném soudu, ale zároveň poukazovalo, že soud „*jím dává užívat jen jejich – vlastní medicíny.*“¹⁵² Rozsudky smrti pro drtivou většinu obžalovaných byly i přes zmiňované kulturní a právní odlišnosti SSSR považovány za tvrdé vzhledem k tomu, že se jednalo o politické zločiny. I tuto část ukončeme slovy Ferdinanda Peroutky, který v úvodníku „*Po neděli*“ 24. srpna 1936 napsal o sovětském soudnictví a doznáních: „*Sovětský procesní řád má nepochybně svoje zvláštnosti. Na celém světě přiměti obžalovaného k doznání bývá jedním z nejtěžších podniků... Sovětský obžalovaný se přiznává, jako když operní zpěvák přistoupí k rampě a zazpívá arii.*“¹⁵³ Peroutka nám zde však nesdělil, proč se podle něho obvinění přiznávají, žalobu však označil za „*soubor nadávek.*“¹⁵⁴

Posledním objevujícím se pohledem na mravní otázky celých moskevských procesů byla otázka, zda byli trockisté, fašisté a Leninovi druzi horší z hlediska spáchaného násilí. Lidové listy, které procesy v zásadě schvalovaly, i když na konci i u nich dojde k obratu, napsaly o obžalovaných Zinověvjevi, Kameněvovi a spol.: „*Škoda by jich nebylo, protože tito vrazi prolili celé potoky ruské krve za revoluce i po ní.*“¹⁵⁵ S tímto názorem samozřejmě

¹⁴⁸ RP, *Proklínám ty, kteří mi vzali mé nohy.* 30. 1. 1937, roč. 16. S. 3.

¹⁴⁹ PL, *Jak by byli psali, kdyby byl Trockij přišel k moci?* 23. 8. 1936, roč. 29. S. 5.

¹⁵⁰ PL, *Druhý moskevský proces zahájen.* 24. 1. 1937, roč. 30. S. 2.

¹⁵¹ RP, *Proč se přiznávají.* 29. 1. 1937, roč. 16. S. 3.

¹⁵² Več. PL, *Oč jde v moskevském procesu.* 24. 8. 1936, roč. 29. S. 2.

¹⁵³ PEROUTKA, F. *Po neděli.* LN, 24. 8. 1936, roč. 44. S. 1.

¹⁵⁴ *Tamtéž.*

¹⁵⁵ LL, *Vražda a teror-toť bolševism.* 21. 8. 1936, roč. 16. S. 2.

souhlasilo i Rudé právo, které to potvrzovalo různými dopisy od dětí a dělníků.¹⁵⁶ Trockistickou „permanentní destruktivní revolučnost“¹⁵⁷ odmítaly i Lidové noviny. Na Peroutkovu poznámku, kde ukázal Stalina jako „barbarského Asiata“,¹⁵⁸ odpovědělo Právo lidu v úvodníku Josefa Martínka. Ten, i když se způsobem soudu a poprav nesouhlasil, neviděl Stalinovo jednání jako „asiatštinu“,¹⁵⁹ protože se podle něho v Německu a za Lenina děly věci ještě horší. Takovéto srovnání však vydalo¹⁶⁰ a ještě určitě vydá mnoho vědeckých prací, které nejspíš skutečnou celkovou bilanci krutosti těchto režimů ale nepřinesou.

5.2 Proč se přiznávají?

Důležitým tématem objevujícím se v československém tisku je otázka: *Proč se přiznávají?* Rozbor odpovědí na tuto otázku, které přinášely čeští novináři, nám dobře ukáže názorový vývoj, kterým prošlo nahlížení na moskevské procesy v jejich dvouletém trvání. Mimo tento názorový posun samozřejmě stálo Rudé právo, které se k této otázce většinou ani nevyjadřovalo. Když se vyjádřilo, tak vždy vyvracelo existenci předběžného vyšetřování a týrání, kvůli kterému se měli obžalovaní doznávat, nebo poukazovalo na nezvratná fakta, kterými je žaloba podepřena: „*Proti nim mluví svědecké výpovědi jiných účastníků, dokumenty, přesné údaje. Fakta mluví jasnou řečí.*“ Naopak Rudé právo tvrdilo, že se obžalovaní nepřiznali ke všemu, čeho se dopustili.¹⁶¹ V rubrice s názvem „*útoky a poznámky*“, ve které Rudé právo hájilo komunistické zájmy a zájmy Sovětského svazu proti „kapitalistickému“ tisku, se také dočteme: „*Sovětský svaz je země pravdy, takové hluboké vnitřní pravdy, že v konfrontaci s ní se nakonec zlomí i nejzatvrzelejší lhář.*“¹⁶² K tomuto vysvětlení otázky *proč se přiznávají?* Není třeba nic dodávat.

Ve všech ostatních periodikách je možné postřehnout vývoj v názoru v souvislosti s touto otázkou. Zjednodušeně lze říci, že první proces v srpnu 1936 je z hlediska doznávání reflektován takto: Proces je zrežimován jako divadelní představení a obžalovaní se přiznávají ze stranické kázně, aby si zachránili život (což jim bylo pravděpodobně slíbeno). I když Právo

¹⁵⁶ FRIEDRICH, G. *Hněv sovětských pracujících*. RP, 29. 1. 1937, roč. 16. S. 3.

¹⁵⁷ LN, *Prudký boj mezi stalinisty a trockisty*. 16. 1. 1937, roč. 45. S. 2.

¹⁵⁸ PEROUTKA, F. *Po neděli*. LN, 24. 8. 1936, roč. 44. S. 1.

¹⁵⁹ MARTÍNEK, J. *Světový bonapartism zvítězil*. PL, 26. 8. 1936, roč. 30. S. 1.

¹⁶⁰ Např.: BULLOCK, A. *Hitler a Stalin. Paralelní životopisy*. Plzeň: Mustang, 1995. ISBN 80-85831-51-1. 1029 s.

¹⁶¹ RP, *Proč se přiznávají?* 29. 1. 1937, roč. 16. S. 3.

¹⁶² RP, *Pravda, která drtí* 23. 8. 1936, roč. 15. S. 5.

lidu k tomu dodalo, že západ nevěří v dobrovolné přiznání, protože „*věřit opravdu jen v režii procesu, když jde o hlavu, je snad přece jen značným přeháněním.*“¹⁶³ Čímž nejspíš naznačilo možnost doznání pomocí fyzického a psychického trýznění. I L. Jirásek v článku „*Zinovjev a Kameněv*“ zabývajícím se celým životem obou popravených uzavíral po vykonání rozsudku otázku přiznání tím, že je těžké dnes rozhodnout, jestli se přiznali kvůli snaze zachránit si život. Ale nakonec se k tomuto názoru na stránkách Lidových novin přiklání.¹⁶⁴

O pár měsíců později při druhém procesu v lednu 1937 se objevuje nejistota: Názory na důvody přiznání se liší, na jedné straně se začíná důvěřovat faktům kvůli většímu množství zahraničních reportérů, na straně druhé se píše o použití fyzického násilí k vynucení doznání. Mezi těmito póly jsou různé názory, které nám ukazují, že během tohoto procesu se nedaří otázku přiznání úspěšně zodpovědět. Uvedme si pár částí textů různých autorů z různých deníků, které nám dokreslí, jaké úvahy provázely české novináře v souvislosti s přiznáním obžalovaných v lednu 1937. Jak již bylo zmíněno, důvody přiznání v tomto procesu byly pro československé redakce nečitelné. Lidové listy například o doznání tvrdily toto: „*Je to záhada, které snad rozumí jen sovětská GPU...*“¹⁶⁵ Z jiného úhlu se zas na doznání díval Venkov citující článek německého deníku *Neue Zürcher Zeitung*, který srovnával proces se středověkými procesy s čarodějnicemi. Sám deník Venkov připouští i „*nejfantastičtější domněnky, že pracovala lékařská věda, že byli obvinění týráni.*“¹⁶⁶

Během procesu s maršálem Tuchačevským, který trval pouze jeden den a byl neveřejný, československý tisk jen konstatoval, že se obžalovaní ke všemu přiznali, a řešil jiné otázky týkající se především stability SSSR a jeho spojeneckého významu. Zhruba o rok později (v březnovém procesu s Bucharinem v roce 1938) byl viděn zcela nový důvod, proč se obžalovaní přiznávají. V souvislosti s tímto procesem otázku doznání reflektoval hlavně Venkov. Tento agrárnícký deník přišel s názorem, že „*se obžalovaní úmyslně přiznávají k věci nesmyslným a nevěruhodným, aby otevřeli oči těm posledním zbytkům členů strany, kteří ještě věří, že minulé procesy byly skutečným soudním líčením.*“¹⁶⁷ Tím se obvinění také snaží poslat více členů strany do řad opozice.¹⁶⁸ Ostatní listy se již touto otázkou příliš nezabývaly, což nebylo způsobeno nezájmem nebo důvěrou ve skutečná doznání, ale spíše zaměřením se na demokratické odmítnutí průběhu tohoto divadelního soudu vůbec. Tím se již

¹⁶³ PL, *Odsouzení „starí bolševici“* 25. 8. 1936, roč. 29. S. 14.

¹⁶⁴ JIRÁSEK, L. *Zinovjev a Kameněv*. LN, 4. 9. 1936, roč. 44. S. 5.

¹⁶⁵ LL, *Soud nad 17 trockisty*. 27. 1. 1937, roč. 17. S. 3.

¹⁶⁶ V, *13 odsouzených postřeleno kulomety*. 2. 2. 1937, roč. 28. S. 5.

¹⁶⁷ V, *Proces 21. Poprvé souzení Stalinovi lidé - Kdo dal rozkaz zastřelit Kirova?* 5. 3. 1938, roč. 30. S. 2.

¹⁶⁸ V, *Režie se bortí v podrobnostech*. 6. 3. 1938, roč. 30. S. 2.

s dobrovolným doznáním *a priori* nepočítalo. K nižšímu počtu témat řešených během procesu s Bucharinem také přispěl Anšlus Rakouska, který pochopitelně dostával na stránkách republikového tisku přednost.

Po skončení posledního monsterprocesu uzavřel novinář s šifrou „tr.“ v Právu lidu otázku přiznání. Tento text se dá považovat za názor, ke kterému se téměř všechna periodika v ČSR během čtyř moskevských procesů propracovala. „...at' je těch doznání dosaženo jakýmkoliv způsobem, jsou nepravdivá nejenom subjektivně – není možno viděti zrádce v lidech, kteří po desetiletí podávali naopak důkaz fanatické obětavosti ve službě myšlenky třeba nesprávné – ale i objektivně – je dokázáno, že fakta, k nimž se přiznávají, se vůbec nestala.“¹⁶⁹

V době, kdy Československá republika potřebovala důvěřovat svému silnému spojenci, se tedy naprostá většina deníků přiklonila k názoru, že sovětská justice je divadelním představením. V době, kdy Hitlerovo vojsko anektovalo Rakousko, se českoslovenští novináři začali zabývat otázkou, zda je SSSR i po procesech vnitřně konsolidovaný, zda je rudá armáda nepoškozena a zda Stalin v případě ohrožení republiky dodrží svůj spojenecký závazek ze sovětsko-československé smlouvy z roku 1935. To, jak všechny tyto otázky a obavy československých deníků ovlivnily moskevské procesy, je tématem další kapitoly zabývající se spojeneckým vztahem ČSR a SSSR.

¹⁶⁹ PL, *Ještě o moskevském procesu*. 15. 3. 1938, roč. 31. S. 3.

6. SSSR JAKO SPOJENEC

Sovětský svaz byl chápán jako důležitý spojenec proti militarizujícímu se Německu. Obzvláště to pak platí pro ČSR, která měla se Sovětským svazem spojeneckou smlouvu a ohrožení Hitlerovým Německem pro ni bylo z geografického hlediska bezprostřední. Nyní se budeme zabývat tím, jak vnímal československý tisk moskevské procesy ve spojení s ohrožením stability spojenecké síly SSSR. Pokusíme se sestavit celkový obraz Sovětského svazu jako spojence v době procesů. Zaměříme se přitom na otázku, zda se důvěra v SSSR nějak vyvíjela s každými dalšími popravami. Pokusíme se rekonstruovat, na které motivy vojenského významu Stalinova Ruska byl kladen důraz. Zmínky o této otázce v prvorepublikovém tisku můžeme rozdělit do následujících kategorií: 1) Sovětský svaz a jeho spojenecký význam, který byl procesy buď narušen, nebo posílen. 2) Dopad procesů na soudržnost jednotné fronty proti fašismu, která byla hlavní politickou linií Kominterny v té době. 3) Otázka síly sovětské armády řešená hlavně v souvislosti s procesem s maršálem Tuchačevským. 4) Přímý význam procesů pro československé bezpečí. 5) Obraz Stalina a SSSR z hlediska jeho vstupu do Společnosti národů a vydání ústavy v roce 1936.

Tento okruh témat by měl ukázat celkový postoj československých deníků ke spojeneckému významu Sovětského svazu pro ČSR. Je nutné podotknout, že Rudé právo žádné obavy z možné sovětské slabosti nemělo a naopak v době procesů vyzdvihovalo sílu SSSR a jeho význam pro zachování míru. Názory ústředního komunistického deníku budou pro úplnost uvedeny v jednotlivých částech týkajících se výše zmíněných témat.

Během prvního procesu v srpnu 1936, kdy ohrožení Německem bylo méně aktuální než v letech následujících, se objevovalo méně zmínek o spojenecké stabilitě SSSR. Proti sobě zde stál názor lidovců a agrárníků. Komunisté svá pozdější ujištění o síle a významu Sovětského svazu pro Československo omezili pouze na jeden článek, ve kterém ukázali právě „sílu a pevnost“¹⁷⁰ Sovětů. Venkov zastával střídmější postoj, když projevil obavu o síle SSSR, který měl v Evropě mnohé spojenecké smlouvy, otázkou: „*Kam se řítí Rusko?*“ A nakonec i poukázal na jeho naprosto „*nejistý zítřek.*“¹⁷¹ Lidové listy naopak v článku s názvem „*Lipany bolševické revoluce v SSSR*“ poukázaly na úspěšné spojení se Sověty, jehož síla byla ještě umocněna tím, že sovětský stát zvítězil nad bolševickou internacionálou,

¹⁷⁰ ŠVERMA, J. *Komu slouží protisovětské štvaniče*. RP, 24. 8. 1936, roč. 15. S. 1.

¹⁷¹ ŘEHOŘ, V. *Dobrá režie, ale národu neprospívá, protože zabíjí pravdu*. V, 29. 8. 1938, roč. 30. S. 1.

kteřá byla pro Lidové listy hlavním strůjcem revolucí ve světě a tím pádem i ohrožením stability, míru a spojeneckých smluv.¹⁷²

Ostatní deníky se k vyjádření ohledně spojenectví se SSSR přidávaly především až v průběhu procesu s maršálem Tučačevským. V lednovém procesu roku 1937 nám pouze Právo lidu přineslo v jednom článku pohled na spojenectví se Sověty. Autor viděl politický vývoj v Rusku jako příznivý, vedoucí k větší stabilitě Sovětů a měl by tedy být spojenci podporován.¹⁷³ V druhém procesu roku 1937 v červnu s rudými generály byl problém sovětského spojenectví řešen přirozeně nejvíce. Proto se jím také zabývá zvláště kapitola věnující se maršálu Tučačevskému. Zde si shrňme škálu názorů, které buď věří v upevnění stability nebo naopak. Lidové noviny, Národní střed, České slovo a Právo lidu se snažily objektivně poukázat na obě situace, které mohou v Rusku nastat. Právo lidu tuto objektivitu vyjádřilo ve sloupku z 15. června, jehož závěr si ocitujeme, protože zároveň ukazuje základní pohled na důležitost stability SSSR: „*Sleduje-li Stalin svým zásahem očistu sovětského života ve všech složkách, vzal na sebe věc tíživého rozsahu. Neboť klid v Sovětském svazu není jen klidem v největším státě na světě, na klidu či neklidu v Sovětském svazu závisí do značné míry, bude-li také klid v Evropě a v Asii, nebo zda se svět přiblížil až na samou hranici onoho stavu, kdy se bude rozhodovat o míru či válce vůbec.*“¹⁷⁴

Vedle těchto „neutrálních“ deníků jsou názory Rudého práva, Venkova, Národních listů a Lidových listů, které viděly pokračující procesy jako jasný stabilizační prvek sovětského vojenského a spojeneckého stavu. Lidové listy přišly s otázkou, zda Sovětské Rusko „*neselže, zda nepropadne rozvratu ve chvíli, kdy by uzrála nutnost plnění smluvních závazků jinak než diplomaticky.*“¹⁷⁵ Na jeho stránkách pak vidíme i odpověď, že stabilita SSSR jak vnitřní, tak mezinárodní nebude procesem s rudými generály ořesena.¹⁷⁶ Závěrem nutno podotknout, že v souvislosti s tímto procesem žádný deník nezastával pouze názor, že Sovětský svaz vyjde z procesu oslaben, i když se tyto obavy na stránkách listů, které se snaží na věc pohlížet ze všech úhlů, objevily.

Proces s Bucharinem v březnu 1938 byl již provázen bezprostřední obavou z německého útoku. Konec procesu probíhal paralelně s Anšlusem Rakouska 12. března, který jednak vytlačil zprávy o SSSR ze stránek zkoumaných deníků, ale zároveň také otevřel otázku sovětského spojenectví v této chvíli s největším důrazem. Díky tomu lze pozorovat

¹⁷² DOLEŽAL, J. *Lipany bolševické revoluce v SSSR*. LL, 25. 8. 1936, roč. 16. S. 1.

¹⁷³ RODBERTUS. *Na přelomu ruské revoluce?* PL, 2. 2. 1937, roč. 30. S. 3.

¹⁷⁴ PL, *Sovětská záhada*, 15. 6. 1937, roč. 30.S. 1

¹⁷⁵ DOLEŽAL, J. *8 rudých generálů popraveno*. LL, 13. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

¹⁷⁶ DOLEŽAL, J. *Kletba Trockého setby*. LL, 12. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

změnu v pohledu na spojeneckou sílu a spolehlivost SSSR. Všechny deníky, kromě Rudého práva, opustily názor, že procesy vedou k jasné stabilitě, a vyjadřovaly především obavu a opatrnost. Agrárnický Venkov apeloval na důležitost sovětsko-československé smlouvy.¹⁷⁷ Právo lidu, stejně jako ostatní listy, přinášelo zprávy o obavách Francie ze spojenecké spolehlivosti Sovětů, kterou Leon Blum viděl po tomto procesu otřesenou.¹⁷⁸ Celkově se otázka sovětské síly a stability začínala ve zkoumaném tisku přesouvat do roviny obav z ohrožení Československé republiky, čímž se budeme zabývat dále. Pro úplnost si předvedme postoj Rudého práva, které například odpovídalo na francouzskou obavu již 3. března. Redakce Práva lidu viděla moskevský proces jako záruku spolehlivosti SSSR při plnění jeho spojenecké smlouvy s Francií a ČSR.¹⁷⁹

Dalším motivem týkajícím se spojeneckého významu Sovětského svazu je boj proti fašismu celkově. O jeho důležitosti se zmiňovaly všechny deníky. Většinou v souvislosti s tímto bojem ukazovaly nezbytnost SSSR jako součásti mírové fronty: „...*Rusko je dnes důležitým činitelem v mírové frontě a velké jeho oslabení mohlo by poskytnout připraveným útočníkům příležitost, aby vyrazili...Musíme si přát, aby náš spojenec, s nímž možná bude nám vybojovati boj rozhodný pro celá staletí, byl silný.*“¹⁸⁰ Lidová strana, která celkově podporovala spojenecký svazek se SSSR, také poukazovala na svou spolupráci se socialistickými stranami v rámci boje proti fašismu.¹⁸¹ Pouze Rudé právo však psalo přímo o lidové frontě boje proti fašismu. „*Neodpovídáme v nynějším stadiu procesu polemikou. Jsme přesvědčeni, že skutečnosti, které zjišťuje tento velký proces, vedený úplně veřejně, nepřispějí k oslabení, ale k podstatnému posílení sil proletářské jednoty, svobodmilovné, pokrokové, mírové lidové fronty.*“¹⁸² Dále Rudé právo nabádalo, aby „*se proti fašistickým rejdům včas a důkladně zasáhlo*“¹⁸³ také v Československu.

Potřeba silného Sovětského svazu pro bezpečnost ČSR byla akcentována v mnoha dalších článcích všech periodik. Jak již bylo poznamenáno, význam dopadu moskevských procesů na Československo byl řešen hlavně během procesu s Bucharinem a spol. v březnu 1938. Hlavním bodem byla československo-sovětská smlouva z května 1935 a její dodržení

¹⁷⁷ V, *Poznámky*, 10. 3. 1938, roč. 30. S. 3.

¹⁷⁸ PL, *Ještě o moskevském procesu*. 15. 3. 1938, roč. 31. S. 5.

¹⁷⁹ RP, *Sovětský svaz drtí škůdce!* 3. 3. 1938, roč. 17. S. 1.

¹⁸⁰ PEROUTKA, F. *Opět proces v Moskvě*, LN, 6. 3. 1938, roč. 46. S. 2.

¹⁸¹ LL, *Československo, Rusko a komunismus*, 23. 8. 1938, roč. 18. S. 1

¹⁸² ŠMERAL, B. *Moskevský proces a II. internacionála*, RP, 6. 6. 1937, roč. 16. S. 7.

¹⁸³ KÖHLER, B. *Několik poučení z Moskevského procesu*. RP, 12. 3. 1938, roč. 17. S. 5.

ze strany SSSR.¹⁸⁴ Venkov si všímal, že Sovětské Rusko mlčí o svých závazcích při obraně Československa nejspíš kvůli vnitřním problémům souvisejícím s procesem.¹⁸⁵ Největším agitátorem pro Sovětský svaz jako hlavního ochránce Československa bylo přirozeně Rudé právo. To obhajovalo procesy tím, že československý pracující lid věří, že SSSR Československu účinně pomáhá proti rozpínavosti Německa, když se dokáže s agenty fašismu takto vypořádat.¹⁸⁶ Jediným, kdo vystupoval proti spojenecké smlouvě Československa se Sověty je pravicové Národní sjednocení. Ostatní deníky buď smlouvu podporovaly a věřily jí, nebo v její účinnost doufaly. Národní listy v době prvního a druhého procesu spojeneckou smlouvu odmítaly. Karel Kramář v dopisu Mladému národnímu sjednocení otisknutém v Národních listech napsal: „*Nešťastná politika naivního, neprozíravého pacifismu vyvrcholila v naší smlouvě se Sověty,*“ v bolševismu dále viděl „*největší nebezpečí pro kulturní, hospodářský a sociální svůj život, a nejméně už se dá oklamati falešnou demokracií sovětské vlády.*“¹⁸⁷ K tomu nabádal mladé členy Národního sjednocení. O pár dní později Národní listy opět napadaly v souvislosti s procesem komunisty a obávaly se „*protistátního zneužití smlouvy se sověty.*“¹⁸⁸ Postupem času však i Národní sjednocení přešlo od jednoznačného odmítání spojenecké smlouvy se SSSR k přijímání smlouvy jako „*důležitě položky v politických a válečných rozpočtech západní a střední Evropy.*“¹⁸⁹ Během procesu s maršálem Tuchačevským Národní listy smlouvu již neztracují, ale zabývají se, stejně jako ostatní deníky, otázkou, zda bude SSSR hodnotný spojenec v případné válce s Německem. Autor článku citlivě odhaduje, že se SSSR díky procesům a španělské občanské válce dostává do mezinárodní izolace.¹⁹⁰

Posledním tématem, kterým se budeme v souvislosti se Sovětským svazem jako spojencem zabývat, je obraz Rudé armády a Stalina, který přivedl SSSR do Společnosti národů a dal mu „demokratickou“ ústavu. Rudá armáda byla pod drobnohledem československého tisku především během soudu s maršálem Tuchačevským. Její stabilitou nebo naopak možnou slabostí se zabývá blíže kapitola o procesu s rudými generály. Zde si postojte týkající se Rudé armády ukažme pouze ve zkratce. Lidové noviny a Národní střed přinášely hlavně agenturní zprávy a souhlasily s obavami anglických a francouzských listů,

¹⁸⁴ LL, *Černá nit v moskevském procesu*. 10. 3. 1938, roč. 18. S. 1.

¹⁸⁵ V, *Poznámky*, 10. 3. 1938, roč. 30. S. 3.

¹⁸⁶ RP, *Moskevský proces a pracující lid Československa*. 27. 1. 1937, roč. 16. S. 1.

¹⁸⁷ KRAMÁŘ, K. NL, 19. 8. 1936, roč. 76. S. 1.

¹⁸⁸ NL, *Jaké nebezpečí by mohlo vzejít ze smlouvy se Sověty*, 23. 8. 1936, roč. 76. S. 1.

¹⁸⁹ NL, 18. 8. 1936, roč. 76. S. 1.

¹⁹⁰ MARTÍNEK, J. *Vítězství v Moskvě, porážka v Londýně*. NL, 15. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

kteřé tvrdí, že popravy uvedly sovětskou armádu ve zmatek.¹⁹¹ Socialistické deníky viděly jak možnost, že proces armádu zkonsolidoval, tak i připouštěly, že může být tímto počínáním oslabena. Snažily se tak spolu s Lidovými novinami o objektivní pohled na situaci. Ostatní deníky, v čele s Rudým právem, stály na straně názoru, že procesy (především ten s Tuchačevským) byly stabilizačním prvkem pro rudou armádu i celý Sovětský svaz. Na Stalina bylo většinou nahlíženo jako na vítěze, který těmito procesy připravil sovětskou veřejnost na všechny eventuality, které mohou přijít s ohledem na možnou válku s fašismem. Dále byl viděn jako tvůrce reálné sovětské politiky, která sbližuje SSSR s Evropou a jejími institucemi.¹⁹² Jako důkaz tohoto tvrzení například Právo lidu vidělo to, že Stalin nechal Radka a Sokolnikova v lednu 1937 „pouze“ uvěznit, aby tak učinil ústupek západním mocnostem.¹⁹³ V kladném hodnocení Stalina sociální demokraté pokračovali: „*Navenek vystupuje jako stoupenec míru a mezinárodní spolupráce. Vůči vlastním občanům jeví se jako představitel nové státní myšlenky.*“¹⁹⁴ Je důležité říci, že s takovýmto pohledem na Stalina přicházela většina zkoumaných deníků. Lidové listy například velice kladně hodnotily vstup SSSR do Společnosti národů a uzavření mnoha mírových smluv Sověty s Evropou.¹⁹⁵ Trochu v opozici k tomuto obrazu vůdce Sovětského svazu stály názory Národních listů. Druhý pól, na kterém byl zas Stalin všemožně oslavován, představovalo Rudé právo. Dne 2. března 1938 viděla redakce Rudého práva SSSR jako zachránce míru a demokracie: „*Více než kdy jindy jsou světový mír a nezávislost malých národů spjaty s mocí a rozkvětem Sovětského svazu.*“¹⁹⁶ Celkovým obrazem Stalina a SSSR v průběhu procesů se bude zabývat samostatná kapitola.

Naděje vkládané do sovětské pomoci v období Mnichova se ukázaly jako marné. To nic ale nemění na tom, že v době moskevských procesů od srpna 1936 do března 1938 byla otázka spojenectví se SSSR aktuální. Sovětsko-československá spojenecká smlouva uzavřená v květnu 1935 mohla většinu československé společnosti naplnit nadějí, že republice v případě nouze přijde na pomoc silná Rudá armáda. Odpor a nedůvěra k uzavřené smlouvě se objevily hlavně v pravicových nacionalistických kruzích české společnosti reprezentovaných v této práci Národními listy Národního sjednocení. I když postupem času se ukázalo, že, ač nedůvěřivě, začalo Národní sjednocení doufat v případnou sovětskou pomoc proti Německu. Komunisté se neochvějně drželi, alespoň v oficiální linii reprezentované

¹⁹¹ NS, *Na sto poprav v několika dnech*. 15. 6. 1937, roč. 18. S. 3.

¹⁹² PL, *Odsouzení „starí bolševici.“* 25. 8. 1936, roč. 29. S. 1.

¹⁹³ Več. PL, *Jen dva čestní a spravedliví?* 1. 2. 1937, roč. 30. S. 1.

¹⁹⁴ RODBERTUS. *Význam moskevského procesu*. PL, 13. 3. 1938, roč. 31. S. 5.

¹⁹⁵ DOLEŽAL, J. *Lipany bolševické levice v SSSR*. LL, 25. 8. 1936, roč. 16. S. 1.

¹⁹⁶ RP, *Sovětský lid účtuje se zrádci*. 2. 3. 1938, roč. 17. S. 1.

Rudým právem, strategie Moskvy a Kominterny a energicky spojenecký svazek se sovětským Ruskem obhajovali. V tom ale nebyli osamoceni. I přes to, že západní Evropa a především Francie byla průběhem procesů znepokojena a začala se odvracet od slibně rozběhnuté spolupráce se Sověty, se československé deníky vyjadřovaly o Stalinovi a SSSR jako spojenci celkem pozitivně a spoléhaly nebo přinejmenším doufaly ve splnění jeho spojeneckého závazku. V procesech spíše spatřovaly stabilizaci sovětské domácí politiky. Některé z nich, jako Lidové noviny nebo deníky socialistických stran, se snažily na věc nahlížet více objektivně. Přesto u nich byla patrná víra v konsolidované Rusko. Toto spoléhání se na SSSR se objevilo nejvíce v březnu 1938, kdy se Československá republika po Anšlusu Rakouska cítila bezprostředně ohrožena. Na to také reagoval československý tisk změnou svého postoje. Již nebyla řešena otázka sovětské stability, ale především to, zda SSSR dodrží spojeneckou smlouvu v případě ohrožení Československa. Jako první si povšiml sovětské zdrženlivosti ohledně pomoci ČSR Venkov. Viděl to jako důsledek právě skončeného procesu s Bucharinem. Byl to však osamocený postřeh v nové fázi národních dějin. Další sledování vývoje sovětsko-československého spojení na stránkách československého tisku je však již nad rámec této práce.

7. MARŠÁL TUCHAČEVSKIJ („8 rudých generálů popraveno“¹⁹⁷)

Michail Nikolajevič Tuchačevskij se narodil 16. února 1893 v dorogobužském újezdu u Smolenska. Narodil se do rodiny drobného velkostatkáře, která byla velice nacionalisticky laděná a vojenská tradice v ní byla nepřetržitě několik staletí. Po studiu civilního gymnázia přešel Michail v roce 1911 na moskevskou kadetku Lefortovo, přípravku na studium na vysoké vojenské škole. V roce 1912 nastoupil na Alexandrovské vojenské učiliště, které absolvoval s výtečnými výsledky a stal se důstojníkem. Ke svému působení si vybral Semjonovský pluk podléhající přímo carovi. Během roku 1914 obdržel Tuchačevskij několik povýšení a vyznamenání, ale roku 1915 bylo jeho stoupaní přibrzděno, když padl do německého zajetí. Během tří let vystřídal několik zajateckých táborů, kdy se z každého pokusil uniknout. Nakonec byl uvězněn v pevnosti v Ingolstadtu, kde s francouzským zajatcem Charlesem de Goullem neustále probíral otázky vojenské strategie. Mezi ruskými revolucemi roku 1917 se Tuchačevskij vrátil domů. Zamířil přímo do Petrohradu k Semjonovskému pluku. Podařilo se mu utéci ze zajetí přes Bern, Paříž, Londýn a Skandinávii zpět do Ruska. Již v té době byl Tuchačevskij považován za jednoho z nejschopnějších ruských vojáků, který se pozorně učil celý život a uměl jednat jak se svými podřízenými, tak s nadřízenými.

Po krátké době mimo službu se v březnu 1918 dostal díky svým nesporným kvalitám a profesionalitě do Rudé armády, i když jeho třídní profil nebyl příliš vyhovující. Tuchačevskij byl v té době vojenský odborník, který se stal komunistou až později. Za ruské občanské války se stal ve věku teprve 25 let velitelem 1. armády, což odpovídalo generálské funkci. Během války rudých s bílými se Tuchačevskij zúčastnil téměř všech důležitých střetnutí, jediný neúspěch pak zaznamenal v sovětsko-polské válce, kdy před dobytím Varšavy musel ustoupit. Tento neúspěch se však nedal vyčítat příliš Tuchačevskému, ale spíše vyšším místům ve velení. V této době tak začala vznikat první zrnka nedůvěry Stalina v mladého generála, kterou však Tuchačevskij dokázal zatím částečně omezit krutým potlačením kronštadtského povstání. V roce 1921 byl Tuchačevskij jmenován velitelem Vojenské akademie Rudé armády. V roce 1925 se stal náčelníkem generálního štábu. Tuchačevskij, i přes své nesporné úspěchy, nikdy nezpychl. Dále rozvíjel teoretické metody výstavby moderní armády.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Pro název kapitoly je převzat nadpis článku Lidových listů (LL, 13. 6. 1937, roč. 17. S. 1.)

¹⁹⁸ LITERA, B. *Historie Rudé armády*. Praha, 2009. S. 157 – 158.

Jedním z jeho odpůrců a kritiků, se kterým měl spory celá dvacátá a třicátá léta, byl lidový komisař obrany Kliment Vorošilov, který nesouhlasil s Tuchačevského modernizačními plány ohledně dělostřelectva, letectva a tankového vojska. Stalin s Vorošilovem tak většinu jeho modernizačních plánů nepřijali. V roce 1928 se Tuchačevskij rozhodl pro odchod z generálního štábu kvůli neustálým pomluvám a neshodám s ostatními vojenskými špičkami a především Vorošilovem. Stal se velitelem vojsk Leningradského vojenského okruhu. V roce 1931 byl však zpět v Moskvě jako šéf vyzbrojování sovětských ozbrojených sil. Svě modernizační teoretické modely shrnul v knize *Nové otázky války*.¹⁹⁹ V době Hitlerova nástupu k moci bylo pro Stalina potřebné udržet si člověka Tuchačevského kvalit na své straně. V roce 1933 byl tak vyznamenán Leninovým řádem a řídil vojenskou přehlídku na Rudém náměstí. V roce 1934 se stal kandidátem ústředního výboru a poté zástupcem lidového komisaře obrany. V roce 1935 jeho vzestup vrcholil, když se stal nejmladším maršálem sovětské armády, což byla nově vytvořená nejvyšší armádní hodnost v SSSR. V roce 1936 se stal prvním náměstkem lidového komisaře obrany a navštívil Londýn, kde zastupoval Sovětský svaz na pohřbu anglického krále Jiřího V. Tam si tento uhlazený, elegantní a skromný maršál Rudé armády získal sympatie jak Britů, tak Francouzů. To se však již odehrával samotný vrchol maršálové kariéry. V květnu 1937 byl převelen do Samary k Povolžskému vojenskému okruhu a za čtrnáct dní na to byl propuštěn z armády, zatčen a stanul před vojenským soudem jako „hlava protisovětské trockistické vojenské opozice“.²⁰⁰

Během svého působení na předních místech sovětské armády Tuchačevskij také proslul používáním drastických metod, kterými obnovoval disciplínu vojáků za občanské války. Díky svému velkému úspěchu ze září 1918, kdy dobyl Leninovo rodiště Simbirsk, se stal „hvězdou bolševické propagandy“. Jeho sláva však stála jak na vyvraždění donských kozáků, tak na bezohledném zacházení se životy vlastních vojáků nebo vybíjení rolnických povstalců pomocí bojových plynů.²⁰¹

Maršál Tuchačevskij stanul 11. června 1937 před vojenským tribunálem, byl obviněn z chystání převratu a ze špionáže pro Německo a Japonsko. Světové veřejné mínění bylo značně překvapeno osudem člověka, který v SSSR jako jeden z mála předpokládal útok Německa na Sovětský svaz.

¹⁹⁹ LITERA, B. *Přehled vývoje sovětské armády v letech 1923 – 1941*. In: *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923 – 1941)*. Praha, 1997. S. 78 – 80.

²⁰⁰ BROŽ, I. *Manažeři války*. Praha, 2003. S. 371-390.

²⁰¹ FIDLER, J. *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětské maršálové*. Brno, 2005. S. 292.

V této práci není prostor zabývat se tím, zda jsou obvinění pravdivá, protože historici se v tomto dodnes nemohou shodnout. (Například v knize *Dějiny Ruska* se dozvíme, že doklady o Tuchačevského spiknutí připravili lidé z hitlerovské zpravodajské služby na přímý podnět NKVD.²⁰²) Jisté však je, že určitou roli sehrála osobní antipatie a spory s maršály Buďonným a Vorošilovem a se Stalinem samotným. Nebudeme se zde ani zabývat pravdivostí důkazů, mezi které patřily i nejspíše i zfalšované dokumenty Heydrichovy zpravodajské služby, které měl později předat do rukou Stalina Edvard Beneš. Budeme se věnovat pouze tomu, jak na proces hledělo československé veřejné mínění a jaké obavy nebo naděje do procesu vkládalo. Nejdůležitější otázkou však již v té době byla skutečnost sovětsko-československé smlouvy a stav Rudé armády, jakožto hlavní spojenecké síly ČSR.

Tuchačevskij se před vojenským tribunálem hájil sám. Obvinění popřel s tím, že styky s Němci probíhaly pouze na oficiální úrovni a to jen do nástupu Hitlerova, po kterém vztahy SSSR a Německa na nějaký čas zcela ochladly. Maršál Tuchačevskij si zachoval úctu a před soudem se nijak neponižoval absurdními přiznáními. 12. června 1937 byl popraven. Rehabilitován byl na XX. sjezdu KSSS v roce 1956.²⁰³

7.1 Průběh procesu

Nyní se ve stručnosti podíváme na průběh samotného procesu sestavený podle agenturních zpráv objevujících se na stránkách Lidových novin. Lidové noviny byly pro tuto část vybrány, protože přinášejí nejkompaktnější agenturní zpravodajství skládající se ze zpráv evropských agentur i TASS.

Dne 9. června přinesly Lidové noviny zprávu United Press z Moskvy o maršálu Tuchačevském. Rudý generál byl zbaven i svého nynějšího místa vojenského velitele v Povolží a byl nahrazen divizním velitelem Jefremovem. List Rudé armády Rudá hvězda, který byl primárním zdrojem přinášejícím tyto události, však nepíše nic o maršálově dalším osudu.²⁰⁴

Agenturní zpráva Reuter ze dne 11. června vyvracela možnost vojenského převratu v SSSR. Z Moskvy ale Reuter psal o zatčení několika vůdčích činitelů sovětského režimu – generál Corbašev, gen. Kork, gen. Geker. Na základě těchto nepodložených informací se dozvídáme, že zpravodajové a zahraniční diplomatické úřady v Moskvě si nemohli vysvětlit

²⁰² ŠVANKMAJER, M. a kol. *Dějiny Ruska*. Praha, 2010. S. 380.

²⁰³ BROŽ, I. *Tamtéž*. S. 390-396.

²⁰⁴ LN, 10. 6. 1937, roč. 45. United Press, S. 3.

současné události, protože jim „nerozumí“. Na druhé straně konzervativní Morning Post viděl rychlé nastolení vojenské diktatury v SSSR jako nevyhnutelné.²⁰⁵

V dalších dnech se na stránkách Lidových novin objevovaly hlavně zprávy agentury TASS. Protože ani evropští novináři nerozuměli dění v Moskvě, tak se stejně jako český tisk omezili na zprávy bez vlastního hodnocení a přinášeli hlavně oficiální zprávy z Moskvy vydávané sovětskou agenturou. Dne 11. června TASS napsala: „*Tuchačevskij, Jakir, Oborevič, Kork, Eideman, Feldman, Primakov a Putna jsou obviněni z porušení vojenské povinnosti a přísahy a ze zločinu zrady sovětské vlasti*“. Dále byli obviněni ze špionáže a donášení zpráv o stavu rudé armády. Podle Moskvy chtěli provést vojenský převrat.²⁰⁶ V další části tohoto článku Lidové noviny otiskly pro doplnění zprávu United Press: „*Všichni obžalovaní se ke svému obvinění plně přiznali. Přelíčení v této věci se koná dnes 11. června před zvláštním soudem nejvyššího soudního dvora SSSR. Přelíčení bude tajné.*“ V soudcovském sboru zasedli: velitel letectva Rudé armády, Alksins, maršál Buděnyj, maršál Blücher, dále Šapošnikov, Belov, Dybenko, Kaširin a Goršajev. Přelíčení řídil předseda vojenského sboru Ulrich. Obžalovaní byli popraveni na základě zákona, který byl zaveden po zavraždění Kirova v roce 1934, a neměli možnost žádat o milost. Sovětská veřejnost byla na nejvyšší míru překvapena. K obžalovaným, u kterých byly zjištěny styky s cizím státem, který ovšem nebyl agenturou TASS nikdy nijak specifikován, patřil i politický komisař Rudé armády Gamarnikov, který ale spáchal sebevraždu.²⁰⁷ Sovětský režim v souvislosti s tímto procesem záměrně neuváděl, pro který stát měla být špionáž vykonávána. U předchozích procesů bylo běžně zmiňováno Japonsko nebo Německo, ale v roce 1937 již Stalin chtěl mít otevřené dveře ke spolupráci s Německem.

Dne 12. června bylo již rozhodnuto o osudu obžalovaných: „*zvláštní soud nejvyššího soudu SSSR uznal všechny obžalované...vinnými porušením vojenské povinnosti (přísahy), zradou rudých dělníků a sedláků, zradou vlasti a odsoudil všechny obžalované ke ztrátě vojenské hodnosti a obžalovaného Tuchačevského ke ztrátě maršálské hodnosti. Všichni obžalovaní byli pak podle nejvyšší výměry trestu odsouzeni na smrt zastřelením.*“²⁰⁸ V dalších dnech se Lidové noviny věnovaly závěru a samotnému průběhu procesu, který se pozvolna dostával na povrch. Všechny zprávy byly však většinou spekulativní a nepotvrzené. Havasův zpravodaj zjistil, že Tuchačevského, který se rád pohyboval v prostředí žen, prozradila GPU

²⁰⁵ LN 11. 6. 1937, roč. 45. Reuters. S. 3

²⁰⁶ LN, 11. 6. 1937, roč. 45. TASS, S. 3.

²⁰⁷ LN, 11. 6. 1937, roč. 45. United Press. S. 1.

²⁰⁸ LN, 13. 6. 1937, roč. 45. TASS. S. 1.

jeho přítelkyně. Usvědčila všechny obžalované z přípravy vojenského převratu, což při výslechu potvrdily i ženy Tuchačevského a Putny.²⁰⁹ V souvislosti s těmito informacemi se žádný z novinářů nepozastavil nad možností, že přiznání těchto svědků mohla být zrežirována, ovlivněna zastrašováním nebo vymyšlena podle zavedené praxe GPU. ČTK poznamenala, že procesu nebyl přítomen ani státní zástupce, ani obhájce.²¹⁰ Dále bylo z Moskvy oficiálně hlášeno, že lidový komisař pro vnitřní věci již na konci května přinesl zprávu, kde odhalil „*velezradu protirevoluční fašistické vojenské organizace*“, která připravovala zavraždění vůdce strany a vlády.²¹¹ Trockij z Mexika k popravě dodával, že Stalin „*zasadil rudé armádě nejtěžší ránu.*“²¹² New York Herald Tribune přinesl podrobnosti o popravě: Před popravou byly obžalovaným strženy hodnosti z vojenských uniforem. Neví se, kdy a jak byli obžalovaní zastřeleni, ale jejich mrtvoly zmizely, pravděpodobně byli spáleni.²¹³

V dalších dnech se objevovaly zprávy o pokračující čistce v armádě. ČTK zprostředkovávala zprávy z Paříže a Londýna: Svého úřadu byli zbaveni první náměstek lidového komisaře vnitra Agranov a další Jagodův pomocník Prokofjev, který byl zatčen.²¹⁴ Dále bylo odsouzeno a popraveno dalších 28 obžalovaných trockistů. Svého úřadu byl zproštěn také lidový komisař pro zahraniční obchod Rosengolz.²¹⁵

7. 2 Ohlas procesu v československém tisku

Ohlasy procesu s maršálem Tuchačevským na stránkách československého tisku byly většinou shodné s názory západních agentur a deníků. Tato skutečnost byla dána hlavně tím, že soudní líčení bylo neveřejné, což se některým deníkům zdálo nekorektní.²¹⁶ Všechny evropské deníky tak přejímaly omezené množství agenturních zpráv a české listy se především spokojovaly s přijímáním názorů francouzských a britských periodik. Proces byl

²⁰⁹ LN, 13. 6. 1937, roč. 45. Havas, S. 1.

²¹⁰ 12. 6. 1937, roč. 45. ČTK. S. 1.

²¹¹ LN 14. 6. 1937, roč. 45. TASS. S. 1

²¹² LN, 14. 6. 1937, roč. 45. United Press. S. 1.

²¹³ Vlastní zpravodaj z Londýna píše tuto zprávu podle Herald Tribune, 14.6. Vychází v LN 15. 6. 1937, roč. 45. S. 1.

²¹⁴ Pol. LN, 14. 6. 1937, roč. 45. ČTK. S. 2

²¹⁵ LN 14. 6. 1937, roč. 45. ČTK. S. 2.

²¹⁶ PL, *Osm rozsudků smrti*. 14. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

také kratší, trval jediný den, a poprvé se týkal i špiček Rudé armády, jejíž síla byla pro většinu Evropy velice důležitá. I díky tomuto faktu byly reakce evropských novinářů na proces často zdrženlivé. Na druhé straně je jasné, jak mohl reagovat tisk komunistický, i když i zde byla, jak dále uvidíme, cítit jistá obezřetnost projevující se především daleko nižším počtem článků zabývajících se tímto procesem ve srovnání s ostatními moskevskými procesy. Jisté však je, že na rozdíl od neporozumění demokratických médií se Rudé právo nad pravdivostí obvinění nijak nepozastavovalo, bere je jako fakt.

Třemi hlavními motivy objevujícími se na stránkách českého tisku v souvislosti s procesem s rudými generály byly:

- 1) Nedostatek informací a možnosti orientovat se.
- 2) Obava z nezachování kvality Rudé armády, obava z oslabení spojeneckého významu SSSR.
- 3) Obvinění jsou polemizována, přijímána a odmítána, ale s tím, že se spíše hledaly domněnky, jak a proč byl Tuchačevskij s Německem spojen a zda chystal vojenský puč proti Stalinovi.

Díky většímu množství agenturních zpráv a převzatých článků ze zahraničních novin se dá říci, že těmito třemi tématy se zabýval i západoevropský tisk. Agentura TASS pochopitelně žádné pochybnosti ve svých tiskových zprávách nepřináší.

Ve dnech 11. a 12. června se poprvé objevil ve většině deníků názor na moskevské dění. Byly otiskovány a komentovány zprávy anglických listů, které nechápou, co se v Moskvě děje. České slovo, Právo lidu, Národní listy i Venkov vycházeli ze zprávy *Daily Herald*, který k procesu dodával, že „světové listy ani evropské kabinetu si nemohou vysvětlit události, které se nyní odehrávají na sovětské půdě, neboť jim nikdo nerozumí.“²¹⁷ Články s nadpisy jako: „Nikdo nechápe, co se děje...Moskva učiní odhalení?“²¹⁸ naznačovaly skutečné nerozumění těmito událostem. Novinář Českého slova podepisující se šifrou „m“ opravdu „neví, oč jde“ a volá po oficiálních zprávách z Moskvy, které „přátelé Sovětského svazu, kteří mají zájem na jeho konsolidaci, mají nárok se dozvědět.“²¹⁹ Dále České slovo nijak nevyklučovalo obvinění, ale připouští, že „skutečně není vidět do vnitřních poměrů Sovětského svazu.“²²⁰ Některá periodika vyjadřovala své neporozumění a částečně i nedůvěru grafickou podobou nadpisu nebo části textu. Večerní Právo lidu například 13. června použilo

²¹⁷ PL, *Paříž a Londýn zneklidněny událostmi v Sovětském svazu*. 11. 6. 1937, roč. 30. S. 3.

²¹⁸ ČS, *Nikdo nechápe, co se děje...Moskva učiní odhalení?* 11. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²¹⁹ *Tamtéž*.

²²⁰ ČS, *Popravy v Moskvě vykonány*. 13. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

tuto větu: „Všichni obžalovaní se prý ke svým obviněním plně přiznali.(!)“²²¹ Celá podoba této věty vyjádřila postoj většiny československých novinářů k procesu s maršálem Tuchačevským. Často se objevovalo slovo „prý“ (i u ostatních procesů), které nám ukazuje, že z Moskvy přicházely těžko uvěřitelné zprávy. Vykřičník na konci věty, vložený redakcí do agenturní zprávy, je zas malým svědectvím o nedůvěře v demokratický průběh procesu a pravdivost obvinění.

Podobné názory nacházíme již v úplně prvních zprávách o procesu. České slovo hodnotilo 8. června zprávy o zatčení Tuchačevského jako nepravděpodobné nebo „přínejmenším předčasné.“²²² Národní listy otiskly v souladu s tímto názorem agenturní zprávu Havas pocházející přímo z Moskvy. Celý článek končil slovy: „Ke zprávám rozšířeným v cizině o zatčení maršála Tuchačevského, bylo dnes prohlášeno úředně: Pověsti tak směšné není ani třeba vyvracet.“²²³ Moskevské úřední prohlášení ani nemohlo znít jinak. To, že se ale objevilo na stránkách zahraničních listů, značí, že mu bylo prozatím důvěřováno. Právo lidu i přesto zprávám o zatčení věřilo a předpovídalo, že zatčení „nasvědčuje, že se v Moskvě schyluje k novým osobním změnám.“²²⁴ Postupem času se úředním zprávám ze SSSR přestalo důvěřovat. Obvykle byl hlavním argumentem nedůvěry v obvinění názor, že není možné, aby měla sovětská vláda ve svých řadách zrádce po dvacet let, což by značilo její neschopnost.²²⁵ *Morning Post* v článku Venkova ještě dodal, že „pak je (SSSR) zkaženější a horší než kterákoliv země v dějinách světa.“²²⁶ Deníky se však stále odvolávaly na „zkušené moskevské zpravodaje anglického a amerického tisku“, kteří také vývoji událostí v SSSR nerozumí,²²⁷ díky čemuž nedocházelo k naprostému odmítnutí obvinění. Novinář Práva lidu „jv“ ukázal jiný pohled na nedůvěru v agenturní zprávy. Zmatek přicházející ve zprávách dopisovatelů z Moskvy byl podle něho dílem německých kancelářů, „které dovedou ze sovětské záhady těžít pro sebe doma i pro své zahraniční politické plány.“²²⁸

Naprostá důvěra v obžalobu se v českých denících vyskytla pouze (kromě Rudého práva) ve vlastních článcích Lidových listů. Lidovecký deník přirovnával Tuchačevského a spol. k trockistům, proti nimž v té době Stalin úspěšně bojoval. Stalin měl však podle autora

²²¹ Več. PL, *Zrádci rudých dělníků a sedláků*. 13. 6. 1937, roč. 30. S. 3.

²²² ČS, *Tuchačevskij a spol.* 8. 6. 1937, roč. 30. S. 3.

²²³ NL, *Moskva o maršálu Tuchačevském*. 6. 6. 1937, roč. 77. S. 2.

²²⁴ Več. PL, *Maršál Tuchačevskij*. 8. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²²⁵ NL, *Veliké změny v sovětském Rusku*, 11. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

²²⁶ V, *Nikdo v Rusku dnes nevěří úředním zprávám!* 11. 6. 1937, roč. 29. S. 5.

²²⁷ NL, *Moskva soudí osm generálů*. 12. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

²²⁸ PL., *Sovětské záhada*. 15. 6. 1937, roč. 30. S. 1

„L. L.“ těžkou práci, protože se musel potýkat s rozvětvenou „sítí svých odpůrců, řízených ze zahraničí poraženým rivalem Trockým... Jim jde o to, aby všemi prostředky podrazili Stalinovi nohy. Nelekají se ni takových metod, jako je sabotáž..., nebo špionáž ve prospěch Německa a Japonska, jen aby posílili vnitřní a zahraniční nepřátele Stalinovy a vyvolali v Rusku vzpouru.“ Přenesení čistky i do armády vysvětlovaly tak, že „když věci praskly, došlo i na přátele trockistů v úřadech a velitelstvích.“²²⁹ Lidové listy se celkově stavěly na Stalinovu stranu a v obvinění věří. I když jednou přeci jen napsaly, že „ve vnitřních režimech a důvodech obrátů v diktaturách je ovšem těžko se vyznat a tak všechny tyto posudky nutno vystavovat s rezervou.“²³⁰ V souvislosti s procesem Lidové listy také napadaly Židy. Zjednodušeně lze říci, že Lidové listy vidí trockisty jako Židy, trockisty jako germanofily, tím pádem i Židy jako germanofily. O spojení Rudé armády s Německem vůbec nepochybují, a protože sovětskou armádu vytvořil Trocký, který je Žid a germanofil, tak je nyní velmi pravděpodobné, že její vrchní velitelé konají špionážní službu pro fašismus.²³¹ Český katolický nacionalismus se rozšiřoval v druhé polovině třicátých let. Byl doprovázen růstem radikálního antisemitismu, kdy bylo Židům připisováno šíření ateismu, materialismu a levicového internacionalismu. Antisemitistické útoky ze strany katolíků bylo v Čechách možné sledovat od začátku roku 1938.²³² U lidovců je tak možné sledovat, že antisemitismus byl možným zdrojem jejich sympatií k Sovětskému svazu, když většina obžalovaných v moskevských procesech byli Židé.

Všechny ostatní deníky, vyjma Lidových novin, které se v tomto procesu zdržely jakéhokoliv hodnocení²³³ a přinášely pouze agenturní zpravodajství, viděly obvinění jako nemožná nebo se snažily vymezit jak vůči jejich pravdivosti, tak vůči možnosti, že byla obvinění falešná. Což nám opět připomíná nerozumění vyskytující se u téměř všech zahraničních novinářů. Deníky opět přinášely agenturní zprávy s názorem Lva Trockého. Ten obvinění odmítl a za celým procesem viděl rivalitu Vorošilova a Tuchačevského.²³⁴ Na nepravděpodobnost obvinění ukázal i doktor Jan Slavík na stránkách Českého slova, který se

²²⁹ LL, 12. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

²³⁰ LL, 8 rudých generálů popraveno. 13. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

²³¹ LL, Kledba Trockého setby. 12. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

²³² ŠEBEK, J. Posilování antidemokratických trendů v české společnosti ve 30. letech – příklad katolického prostředí. In: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech 20. Století. Hledání východisek. Praha, 2011. S. 255 – 256.

²³³ Pouze ve sloupku S. Yestera v ranním vydání 17. 6. popisují Rudou armádu jako „těžkého rekonvalescenta“. (YESTER, S. Veliký rekonvalescent. LN, 17. 6. 1937, roč. 45. S. 1)

²³⁴ Več. NL, Podle Trockého: popravení nejpoulnějšími lidmi. 14. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

odvolával na neustálé maršálovy projevy o obraně vlasti jako jeho nejdůležitějším úkolu.²³⁵ Dalším odsouzením obžaloby byl článek J. Martínka v Právu lidu: „*Nevěříme, že by německo-japonští agenti pronikli naprosto veškerým aparátem sovětským, jak nám namlouvají obžaloby oposice. Nepochybujeme ovšem ani na minutu o tom, že tito agenti v kalných vodách vnitřních zmatků se pokoušeli lovit.*“²³⁶ Většina českých deníků se však snažila nastínit možnost, že byla obvinění pravdivá, i možnost opačnou. K žádné z možností se však autoři článků většinou nepřiklonili. Stejně tak novinář se šifrou „*Ariz.*“, který psal pro Právo lidu, že je buď pravdou, že jsou skutečně všichni obžalovaní zrádci nebo také pouze to, že se diktatura těmito popravami chrání před opozicí.²³⁷ Na uzavření debaty o pravdivosti obvinění uvedme část článku Práva lidu z večerního vydání ze dne 17. června. Autor „*tz.*“ V něm psal o odmítnutí obvinění Francií, ve které měl Tuchačevskij dobrou pověst a mnoho přátel v nejvyšších kruzích. V závěru textu se nacházelo shrnutí: „*Bud' je Stalinova žaloba nepravdivá a pak je důkazem mravní prohnilosti režimu, v němž je něco podobného možno. Nebo je pravdivá a pak je hrozným svědectvím o jakosti armády, jejíž velitelé právě na nejohroženějších místech jsou podle Stalina zaprodaní nepříteli.*“²³⁸

Druhým a i nejopakovanějším motivem tohoto procesu na stránkách československých deníků byla obava ze síly Sovětského svazu jako spojence evropských států proti fašismu. Celkově se tímto tématem zabývala kapitola o vztahu Československa a SSSR. Zde jen uvedme, co bylo napsáno během procesu s armádními špičkami o kvalitě sovětské armády a spojeneckém významu SSSR a jak mohl proces sílu Sovětského svazu, podle českého tisku, ovlivnit. Hlavní otázkou a zároveň i názorovým rozdílem na stránkách zkoumaných periodik bylo, zda Rudá armáda vyjde z procesu konsolidovaná a silná, nebo jestli ji výměna vrchního velení (pozdější totální čistka nebyla ještě očekávána) uvrhne do stavu zmatků a slabosti. Je nutné zmínit, že tuto otázku si pokládaly jak redakce v ČSR, tak také ve Francii a Velké Británii. Bez jakéhokoliv ohledu na důvěru v žalobu, protože deníky již braly začínající čistku jako fakt, se redakce přikláněly ke třem různým interpretacím procesu s maršálem Tuchačevským z hlediska stability SSSR. Lidové noviny, které vznášely obavu o možné nestabilitě sovětského režimu, také ale uvedly, že Stalinova moc je tak silná, že si může dovolit i takovýto proces.²³⁹ Národní střed nepřinesl žádné vlastní hodnocení, ale 15. června se na třetí straně deníku dočteme názor londýnských The Times, které tvrdí, že

²³⁵ SLAVÍK, J., *Maršál Tuchačevskij jeho sláva a pád*. ČS, 15. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²³⁶ MARTÍNEK, J. *Tichý převrat v SSSR*. PL, 10. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²³⁷ Več. PL, *Diktatury v křečích*. 17. 6. 1937, roč. 30. S. 2.

²³⁸ Več. PL, *Stalinova cesta k oslabení moci*. 17. 6. 1937, roč. 30. S. 3.

²³⁹ LN. *Zkouška pro pevnost Stalinova režimu*. 13. 6. 1937, roč. 45. S. 3.

popravy uvedly sovětskou armádu ve zmatek.²⁴⁰ Pohledem KSČ na tuto problematiku se budeme zabývat v další části této kapitoly, která bude věnována celkovému obrazu procesu na stránkách Rudého práva. Zde si jen pro úplnost uveďme, že Rudé právo vidělo samozřejmě sovětskou armádu zcela stabilní a silnou.

Ostatní zkoumané deníky uvedli vlastní názor, který se dá rozdělit do dvou kategorií. Právo lidu a České slovo se snažilo objektivně zhodnotit obě možnosti, možnou slabost nebo sílu Rudé armády, i když v jejich tónu byla patrná obava o budoucnost SSSR jako spojení: *„Země Rusku nepřátelské soudí, že provedené změny jsou důkazem vnitřní slabosti a rozvratu...“* V zemích s přátelským vztahem se zas podle Českého slova soudilo, že *„Stalin a Vorošilov by si nemohli dovolit tak pronikavou čistku a tak ostrý postup proti populárním osobám, kdyby necítili, že všechna moc je v jejich rukou a že jsou daleko populárnější než ti, proti kterým zakročují.“*²⁴¹

Vedle těchto socialistických listů stojí názor ostatních deníků, které vnímaly proces jako jasný stabilizační prvek pro Rudou armádu a celý Sovětský svaz. Povšimněme si orientace těchto deníků – Venkov a Národní listy jsou deníky pravicové, Lidové listy zas zařadíme k politice středu. Víra ve stabilizaci uvnitř SSSR u takto politicky zaměřených redakcí byla dána především obrazem Stalina orientujícího se nyní hlavně na nacionalismus, Stalina, který dal SSSR „demokratickou“ ústavu a který přivedl Rusku do Společnosti národů a do různých spojeneckých svazků s evropskými státy. Venkov, Národní listy i Lidové listy tedy viděly Sovětský svaz jako stabilní a předpokládaly, že *„navenek posice Sovětského svazu neutrpí a nebezpečí mezinárodních komplikací z vnitřních událostí v Rusku nebude.“*²⁴² Jak se později ukáže, bylo vše jinak. Rudá armáda, hlavně díky pokračující čistce uvnitř ní, se dostala do naprostého zmatku, který byl poté nemalým důvodem její velké nepřipravenosti na začátek války s Německem v roce 1941. Již po dalším zatýkání v armádním sboru pár dní po procesu Lidové listy v nepodepsaném článku změnilý názor: *„nový vývoj v Sovětském svazu...zatím oslabuje celou posici Ruska v mezinárodní politice. Zdali oslabí či posílí vnitřní režim, to je otevřená otázka budoucnosti. Zatím však jedinečná čistka a popravy pokračují.“*²⁴³ Celkově bylo v dalších deseti dnech zatčeno 1000 armádních důstojníků a další

²⁴⁰ NS, *Na sto poprav v několika dnech*. 15. 6. 1937, roč. 18. S. 3.

²⁴¹ ČS, *Stalin se nazastaví před nikým*. 12. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²⁴² LL, *Kletba Trockého setby*. 12. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

²⁴³ LL, *Dalších 28 poprav v SSSR*. 16. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

tisíce v následujícím roce.²⁴⁴ My se však vraťme zpět k procesu s osmi rudými generály v čele s maršálem Tuchačevským.

Tuchačevskij a spol. byli viněni hlavně ze špionáže proti Sovětskému svazu a Rudé armádě. Sice nebylo v oficiálních zprávách TASS řečeno, ve prospěch kterého státu měla špionáž být, ostatní agentury a české i zahraniční deníky automaticky počítaly s vyzvědačstvím pro Japonsko a především Německo. Jak již bylo výše řečeno, jednotlivé deníky, které obviněním úplně nedůvěřovaly, se na svých stránkách uchýlovaly k hodnocení toho, jakou roli mohl maršál při spolupráci s Německem mít. Lidové noviny se zamýšlely nad vztahem SSSR a Německa a nad jejich dřívější spoluprací. S odklonem sovětské vlády od revolučních trockistů spojovaly Lidové noviny i změnu ruské zahraniční politiky. Možnou účast obžalovaných na špionáži pro Německo vysvětlovaly Lidové noviny takto: „*psychóza odboje proti Stalinovi se někdy bezděčně dostávala do linie zájmů německých...tak vzniká pravá půda pro styky, které obratem ruky mohou tvořit podstatu velezrady.*“²⁴⁵ Podobný názor zastával i Venkov a Lidové listy. Když Lidové listy připustily, že obžalovaní se nemuseli podílet přímo na špionáži, poukázaly na možnost zneužití jejich styků s Německem německou špionážní službou.²⁴⁶ Nebo činily Tučevského zodpovědným za to, že pod jeho přímým velením fungovali spiklenci.²⁴⁷

Posledním tématem řešeným na stránkách československých deníků byla celková situace kolem Stalina a možnost vojenského převratu v SSSR, který měl připravovat maršál Tuchačevskij ve spojení s Německem. Venkov, Lidové listy a další přinášeli ve svých článcích zprávy londýnských listů tvrdící, že možnost vojenského převratu v Rusku je nepravděpodobná.²⁴⁸ Na druhé straně jediné Národní listy zcela podporovaly domněnku, že se Tuchačevskij chtěl jako „*rudý Napoleon*“²⁴⁹ ujmout moci vojenským převratem proti Stalinovi. Dne 13. června stejný autor Národních listů přirovnal odhalení domnělého puče a jeho potrestání ke „*krvavému zákonu revoluce.*“ A dále psal: „*Skvělá výzvědná služba Stalinova předešla pohromě, která mohla být počátkem nové, snad lepší éry.*“ Ke konci tohoto článku autor ještě litoval, že se Tuchačevskému převrat nepovedl.²⁵⁰

²⁴⁴ STRÖBINGER, R. *Stalin stíná hlavy*. Olomouc, 1997. S. 181.

²⁴⁵ LN, *Zkouška pro pevnost Stalinova režimu*. 13. 6. 1937, roč. 45. S. 1.

²⁴⁶ LL, *Kletba Trockého setby*. 12. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

²⁴⁷ SOLOKIN, B. V., 10. 6. 1937, roč. 29. S. 2.

²⁴⁸ LL, *Záhadné události v Rusku. Vojenský převrat v SSSR?* 11. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

²⁴⁹ Pol. NL, *Moskva soudí osm generálů*. 12. 6. 1937, roč. 77. S. 1

²⁵⁰ NL, *Psům patří smrt*. NL, 13. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

Celkově bylo nahlíženo na vývoj v Sovětském svazu jako na odklon od revolučního bolševismu a příklon k ruskému nacionalismu.²⁵¹ Nebo jako na „výměnu leninců stalinci.“²⁵² Někteří poukazovaly na počátek „osobní Stalinovi diktatury.“²⁵³ K tomuto názoru se přidaly i Národní listy, které však stále opakují nestabilitu SSSR a v jedné chvíli ho dokonce otevřeně přirovnaly k blázinci.²⁵⁴

Nyní se však již podívejme, co o procesu psalo Rudé právo. Jak již předdeslaly Národní listy, čeští komunisté se tomuto procesu věnovali nejméně ze všech čtyř zkoumaných. S názorem Lidových listů, že se čeští komunisté k procesu příliš nevyjadřují, aby se nepostavili na nějakou stranu, která může zas zítra upadnout v nemilost, se dá souhlasit.²⁵⁵ Když k této obavě ještě připočteme neveřejný charakter procesu, o kterém tak bylo méně informací, je nám chování redakce Rudého práva ještě jasnější. Komunistický deník přebíral články z moskevské *Pravdy* nebo *Izvěstij* a otiskoval zprávy svého zvláštního zpravodaje z Moskvy G. Friedricha, které však neobsahovaly žádné vlastní hodnocení situace. Ve svých článcích Rudé právo odpovídalo na otázky, kterými se zabývaly demokratické listy v ČSR. Ujišťovalo o sovětské stabilitě a vynášelo do oblak sovětskou „demokracii“ a spojeneckou sílu SSSR. Více prostoru také věnovalo špionáži a boji proti fašismu obecně. Kromě toho, že Rudé právo neustále uráželo obviněné, tak o nich psalo například jako o „zrádcích“ nebo „prokletcích“.²⁵⁶ Rudé právo zásadně odmítalo, že by byla podlomena prestiž SSSR. To dokazovalo tím, že může dojít i na osoby na nejvyšších místech, což považovalo za vrchol demokracie.²⁵⁷ Rudé právo nemělo jakékoliv pochyby o vině obžalovaných a také vyvracelo, že by k doznání bylo použito mučení.²⁵⁸ Na závěr pojednání o názoru Rudého práva si ocitujme, jak tedy redakce viděla současný stav Rudé armády a SSSR: Rudá armáda „*jest a zůstane mohutnou, nerozložitelnou, neporazitelnou... Sovětský svaz podal důkaz své síly.*“²⁵⁹

Všechny evropské deníky trpěly během procesu s maršálem Tuchačevským a spol. nedostatkem informací. Z toho plynula nejistota objevující se na jejich stranách, která se týkala hlavně obavy o stabilitu sovětského režimu a armády. Oba zkoumané socialistické listy

²⁵¹ LN, *Zkouška pro pevnost Stalinova režimu*. 13. 6. 1937, roč. 45. S. 1.

²⁵² Več. PL, *Výměna aparátu pokračuje*. 7. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²⁵³ V, *Rusko v pohybu*. 13. 6. 1937, roč. 29. S. 1.

²⁵⁴ NL, *Psům patří smrt*. NL, 13. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

²⁵⁵ NL, *Mlčeti zlato-komunistické*. 15. 6. 1937, roč. 77. S. 2.

²⁵⁶ RP, *Odhalení špionského hnízda- rána proti paličům války*. 17. 6. 1937, roč. 16. S. 2.

²⁵⁷ RP, *Proletářská diktatura bdí*. 13. 6. 1937, roč. 16. S. 2.

²⁵⁸ RP, *Dvě poučení z procesu nad špiony*. 20. 6. 1937, roč. 16. S. 1.

²⁵⁹ KOPECKÝ, V. *Rozdrcení vojenských zrádců- důkaz síly Sovětského svazu*. RP, 15. 6. 1937, roč. 16. S. 1.

a Lidové noviny se snažily postihnout obě možnosti dopadu procesu na sílu Rudé armády, zbytek deníků se bezvýhradně přiklonil k názoru, že proces povede k větší konsolidaci jak armády, tak režimu a celkové Stalinovi pozice. Kromě Lidových listů využívajících proces k napadání Židů a Rudého práva držícího se linie Kominterny připadala obžaloba všem ostatním deníkům přinejmenším pochybná a nevěruhodná. Celkově je však tento proces v československých periodikách provázen značným nerozuměním a rozporuplností.

8. OBRAZ STALINA A SSSR V DOBĚ PROCESŮ

Obraz Stalina a Sovětského svazu v souvislosti s moskevskými procesy v československém tisku byl ve velké většině deníků pozitivní. Dá se říci, že, až na malé výjimky v podobě jednotlivých článků, které nezastřely celkovou názorovou linii redakce, jsou všechny zmínky o Stalinovi a SSSR celkově kladné. Rozdělíme tuto kapitolu na dvě části. V první se pokusíme postihnout otázku: *proč mohly československé listy Stalinovi důvěřovat?* V souvislosti s odpovědí na tuto otázku se podíváme, jaký význam přikládaly zkoumané deníky ruskému vstupu do Společnosti národů, jeho „demokratické“ ústavě a deklarovanému sbližování s Evropou. Půjde nám však hlavně o celkový obraz Stalina a SSSR a o nejdůležitější zmínky o nich ze stran československých deníků.

V druhé části kapitoly se bude nacházet méně pozitivní názor na dění v Moskvě. Československé listy se zabývaly Stalinovým bojem s opozicí, na procesy nahlížely skrze tuto skutečnost a na základě toho i Stalina hodnotily. Dospějeme zde tedy k názoru, že procesy jsou výsledkem krvavého boje s opozicí, za jehož tvrdost Stalin chválen není, ale že díky odstranění revoluční opozice byla revoluce v SSSR ukončena a byl nastoupen kurz ke konsolidovanému státu. Jedinou podkapitolou této části je stručná zmínka o postoji Kominterny k moskevským procesům a reflexe některých drobných zmínek o Komunistické internacionále ze stran československých periodik.

Nejprve si v krátkosti ukažme, proč mohlo být Stalinovi důvěřováno. Než se podíváme na některé názory objevující se v sekundární literatuře, ukažme si zprávu Národního středu, která reprezentuje různé drobné zmínky ospravedlňující přímo osobu Stalina v případě procesů. Redakce Národního středu na svých stránkách uvedla postřeh britského *Daily Express*, který o Stalinovi přinesl zajímavé svědectví. Vina ze Stalina zde byla snímána tvrzením, že trpěl srdečními záchvaty vždy, když po něm Ježov po procesu s maršálem Tuchačevským žádal povolení k dalšímu zatýkání.²⁶⁰ I díky těmto zprávám se v Československu mohlo více důvěřovat sovětskému příklonu k Evropě a k demokracii, který byl zaštitěn osobou Stalina. Jak uvidíme v následující části, Stalin se snažil navenek od procesů distancovat a vystupoval naopak s uklidňováním celé situace a ujišťováním Evropy o síle a spolehlivosti SSSR.

Proč se mohlo důvěřovat Stalinovi, že není hlavním strůjcem procesů a že se přiklání k evropské demokracii? Proč se dalo věřit v pravdivost obvinění a v demokratický charakter soudního řízení u moskevských procesů, když v SSSR neexistovala v té době žádná organizovaná politická opozice proti Stalinovi? Revoluce požírání své děti, to je jasné motto těchto procesů, když se podíváme na lavici obžalovaných. Stalin to podle sebe vše dělal

²⁶⁰ NS, *Nové zprávy z Ruska*. 20. 6. 1937, roč. 18. S. 2.

v zájmu strany a pracujících. Tomu někteří novináři věřili a Stalina se na základě toho zastávali, nedokázali prohlédnout jeho hereckou masku. Stalina potřebovala západní veřejnost vidět jako silného, mocného, dobrého a schopného kvůli jeho případné pomoci proti fašismu.

Ukažme si další možné vysvětlení, tentokrát názor jugoslávského autora literatury faktu Marjana Britovšeka, s jehož tvrzením se na tomto místě musíme ztotožnit. Stalin, ač byl hlavním mozkiem čistek, navenek nevystupoval. Vždy se objevil až v průběhu procesu nebo po něm, aby uklidňoval situaci a stavěl se do role obránce míru. K zatčení člena vlády bylo ve třicátých letech potřeba podpisu předsedy vlády Molotova, předsedy Ústředního výkonného výboru Kalinina a generálního prokurátora Vyšinského. Stalinův podpis potřeba nebyl a během procesu Stalin často pobýval mimo Moskvu. Díky těmto faktům, které Stalin před procesem pečlivě naplánoval, mohl působit na světovou veřejnost jako mocný spojenec, který dokáže zachránit mír. Moskevské procesy tak mohou zvnějšku působit, že byly pouze v režii vlády, kde vedle předsedy Molotova zasedal i hlavní vykonavatel čistek Ježov na pozici lidového komisaře vnitra.²⁶¹

Novináři, politici a inteligence z demokratických států měla co dočínění s novou formou diktatury. Díky sovětským propagandistickým kampaním, ale i domácímu nabádání, že všichni antikomunisté jsou nacisté a fašisté, se mohlo stát, že pro nedostatek informací mohla západní veřejnost věřit sovětskému režimu.²⁶²

Jeden z největších odpůrců komunismu Winston Churchill naopak procesy vítal a nijak se nezabýval jejich pravdivostí. Ve Stalinovi viděl mazaného nacionalistického diktátora, který se zbaví právě těch zuřivých revolucionářů, kterých se Churchill nejvíce obával. Dále se podívejme na názor Josipa Broze Tita, který se v 50. letech přiznal, že věřil ve skutečnost obžalob moskevských procesů. Tito upozorňoval, že v té době byli komunisté v Evropě většinou pronásledováni, tudíž jim Sovětský svaz přišel jako ráj na zemi, kde jsou realizovány všechny sny, za které oni bojují a které sní v evropských věznicích.²⁶³

Dalším ukazatelem, který smazával vinu z rukou Stalina byl i fakt, že ruský diktátor dával často najevo svůj nesouhlas s přehmaty, které si připouštěl, působil umírněně a zároveň veškerou vinu za nedorozumění a přehmaty svaloval na své spolupracovníky a podřízené.²⁶⁴

V neposlední řadě byl Stalin kladně hodnocen i za vstup Sovětského svazu do Společnosti národů a za vznik „demokratické“ ústavy v roce 1936. Sovětský svaz vstoupil do

²⁶¹ BRITOVŠEK, S. *Stalinův termidor*. Praha, 1991. 246-247.

²⁶² KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky*. 2. díl. Praha, 2002. S. 367.

²⁶³ RIDLEY, J. *Tito - životopis otce Jugoslávie*. Praha, 1995. S. 104-106.

²⁶⁴ MOULIS, V. *Neobyčejný život Nikiti Sergejeviče. N. S. Chruščov a jeho doba*. Praha, 2006. S. 49.

Společnosti národů 19. prosince 1934.²⁶⁵ Tento akt přinesl jednak konec odsuzování Společnosti národů sovětskou vládou (alespoň navenek), ale také změnu v pohledu Evropy na SSSR. Stal se z něho důležitý potenciální spojenec proti militarizujícímu se Německu.²⁶⁶ Vše se později ještě umocnilo sovětskými spojeneckými smlouvami s Francií a ČSR. Společně s přijetím ústavy v roce 1936 byl vstup Ruska do Společnosti národů důležitým aspektem, který Stalinovi pomáhal ukazovat se během Velkého teroru v trochu lepším světle.

V roce 1936 byla v SSSR vyhlášena ústava (vešla v platnost v listopadu), byla iniciována samotným Stalinem (i když ji prý téměř celou napsal Bucharin) a tudíž je nazývána Stalinská.²⁶⁷ Ústava, která zajišťovala občanům SSSR veškeré svobody, svobodu slova, shromažďování, vyznání, právo na tajné a přímé volby a další, byla prakticky ihned popřena Velkým terorem.²⁶⁸ Stalin díky ní však dosáhl vítězství: ústava byla neustále představována jako *nejdemokratičtější na světě* a západní mocnosti v to věřili nebo alespoň doufali. Fakt demokratické ústavy v SSSR byl v silném kontrastu s Hitlerovým Německem. Evropa tak, i díky této ústavě a předchozímu vstupu SSSR do Společnosti národů, mohla být (možná trochu zaslepeně) důvěřivější vůči Stalinovi, když měla přímo ve svém středu hrozbu nacismu.

Během prvního procesu ze srpna 1936, kdy ještě československý tisk většinou věřil v obžalobu, byl Stalin reflektován nejvíce pozitivně. Také se objevilo celkově nejvíce článků o Stalinově vztahu k Evropě a demokracii během procesů vůbec. (Celkově na druhém místě v četnosti článků s touto tematikou se nacházel proces s maršálem Tuchačevským, o kterém bude v této souvislosti řeč později.) Většina deníků kvitovala s neskrývanou radostí Stalinův příklon k demokratické Evropě. Podle Českého slova Stalin „*uznává Společnost národů, navazuje přátelské styky s demokratickými zeměmi, uzavírá obchodní smlouvy a pakty o neútočení, snaží se všemi silami zvýšiti úroveň armády a zvýšiti blahobyt země.*“²⁶⁹ Právě tento Stalinův nacionálně komunistický směr prý vyvolal spiknutí, které mělo tento odklon doprava charakterizovaný ústavou a vstupem SSSR do Společnosti národů zastavit. Právo lidu v této souvislosti stavělo Stalina vysoko nad Hitlera, protože ten jen mluví o osvobození světa od bolševismu, zatímco Stalin bolševismus ničí zvnitřku.²⁷⁰ Stalin byl podle Práva lidu také

²⁶⁵ ZEMAN, Z. *Edvard Beneš*. Praha, 2000. S. 184.

²⁶⁶ Německo opustilo SN v roce 1933.

²⁶⁷ V roce 1936 došlo také k faktické kontrole dějepisu a veřejné paměti díky Stalinově zásahu do připravovaných učebnic dějepisu.

²⁶⁸ BENEŠ, J. *Čas voněl snem. Stručný přehled dějin VKS(b)*. Praha, 2004. S. 174-175.

²⁶⁹ RORMÁNEK, O. *Co bude s Kominternou?* ČS, 29. 8. 1936, roč. 29. S. 3.

²⁷⁰ MATOUŠEK, J. *Starý bolševism likviduje*. PL, 23. 8. 1936, roč. 29. S. 1.

lepším vůdcem než Trocký, který kritizoval zavedení ústavy. K tomu Právo lidu dodávalo: „*jest si přát, aby zvítězil (Stalin), neboť jeho koncepce lépe počítá s novými skutečnostmi politickými a hospodářskými než koncepce Trockého.*“²⁷¹ I když Právo lidu po celou dobu procesu zastávalo tento názor, v jednom z posledních článků poukázalo na to, že slíbená demokratická ústava je procesem odsunuta, protože rozsudek byl podle redakce příliš tvrdý. Obžalovaní měli být pouze vypuzeni z politiky.²⁷² Celkově však československé listy viděly Rusko jako nové, vzniklé na socialistických zásadách v kompromisu s demokratickou Evropou.²⁷³ A zabíjení revolucionářů, kteří tento obrat nechtějí pochopit, podle zkoumaných deníků povede ke konsolidaci státu podílejícího se na obraně Evropy. „*Ruský vlak nebude řídit agitátor světové revoluce, nýbrž generál rudé armády a ministr zahraničí Sovětského svazu.*“²⁷⁴ Již klasicky střídmejší a objektivnější názor zastávaly Lidové noviny. Ferdinand Peroutka nejprve odmítl přiznání jako vynucená a žalobu označil za soubor nadávek, ale poté viděl Stalina jako „*rozumnějšího vůdce pro Rusko, než jeho levicovní oponenti.*“, i když ho nakonec přirovnal k „*barbarskému Asiatovi.*“²⁷⁵

V pořadí druhý proces z ledna 1937 byl v tomto směru reflektován méně. Redakce deníků se nacházely ve zmatku, kdy nevěděly, zda mají obviněním důvěřovat, jak se dělo většinou u procesu prvního, a spíše se zabývají průběhem soudního líčení. Za zmínku určitě stojí postoj Práva lidu, Venkova a Lidových listů. Právo lidu věřilo ve spojení obžalovaných s nacisty a Japonci. Vypořádání se s touto opozicí vidělo jako posílení Sovětského svazu v jeho slibném vývoji, souhlasilo s odsouzením obžalovaných, ale trest smrti mu přišel opět příliš tvrdý.²⁷⁶ Stejně tak byli ochotni akceptovat soud agrárníci, kteří viděli situaci v SSSR jako stabilní.²⁷⁷ Opět bylo poukázáno na Stalinův zájem o aktivní hospodářskou politiku²⁷⁸ a snahu o zachování míru v Evropě. „*Ti, kdo chtějí v Evropě mír, nemají žádného důvodu projevovat sentimentalitu nad osudem lidí, kteří citu k ruskému národu nikdy sami neměli.*“²⁷⁹ Jak vidíme, tak se názor na Stalina a Sovětský svaz od prvního procesu během půl roku téměř vůbec nezměnil. Zajímavou zmínkou je článek Lidových listů přinášející oficiální pohled

²⁷¹ PL, *Oč jde v moskevském procesu?* 24. 8. 1936, roč. 29. S. 3.

²⁷² VANĚK, M. *Krev a pravda v politice.* PL, 30. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²⁷³ ČS, *Šestnáct symbolických výstřelů.* 27. 8. 1936, roč. 29. S. 2.

²⁷⁴ DOLEŽAL, J. *Lipany bolševické revoluce.* LL, 25. 8. 1936, roč. 16. S. 1.

²⁷⁵ PEROUTKA, F. *Po neděli.* LN, 24. 8. 1936, roč. 44. S. 1.

²⁷⁶ MATOUŠEK, J. *Na okraj moskevských procesů.* PL, 31. 1. 1937, roč. 30. S. 4.

²⁷⁷ V, *Napětí mezi Radkem armádou a GPU v Moskvě.* 6. 2. 1937, roč. 29. S. 2.

²⁷⁸ RODBERTUS, *Na přelomu ruské revoluce.* PL, 2. 2. 1937, roč. 30. S. 2.

²⁷⁹ DOLEŽAL, J. *13 rozsudků smrti.* LL, 31. 1. 1937, roč. 17. S. 1.

Vatikánu na Sovětský svaz v době procesu s Radkem a spol. Vatikán se stavěl zcela odmítavě ke komunismu, který v SSSR vystupuje proti křesťanům. Oproti tomu bral SSSR jako rovnoprávnou státní moc. Od toho se poté odvíjel i názor Lidové strany, která tvrdila, že vnitropolitické události v Rusku by neměly vést k mezinárodní izolaci SSSR, i když samozřejmě každý křesťan i v Československu musí mít ke komunismu stanovisku odmítavé.²⁸⁰

Pohled na Sovětský svaz v době procesu s maršálem Tuchačevským byl silně ovlivněn tím, že proces přímo zasahuje Rudou armádu. Byl tak reflektován hlavně z hlediska významu spojení se SSSR a spolehlivosti jeho ozbrojených sil. Tyto aspekty jsou postiženy v kapitolách týkajících se přímo maršálova procesu a SSSR jako spojence. Zde jde především o obraz vnitřního vývoje SSSR a nového kurzu Stalinovi politiky v souvislosti s procesy. I tato témata se však na stránkách československých listů objevila také během procesu s vojenskými představiteli sovětské armády v červnu 1937. Československé deníky se divily zejména faktu, jak je možné, že lidé sloužící věrně sovětské moci po dvacet let mohli být celou tu dobu zrádci.²⁸¹ Dále se obávaly, aby SSSR neselhal ve svých spojeneckých svazcích a ve svém významu pro mír ve světě.²⁸² Právo lidu, které se celkově více zabývalo rozborem situace v SSSR v souvislosti s tímto procesem, také vidělo, že na klidu uvnitř Sovětského svazu závisí i klid v Evropě a Asii. Současně se Právo lidu vyjadřovalo ke Stalinovu významu. Ukazovalo, že Stalin, který čistkami sleduje očistu sovětského života ve všech složkách, na sebe vzal nelehký úkol.²⁸³ O Stalinovi se zmiňoval také agrárníký Venkov, který vyvracel pověsti o tom, že Stalin je stížen stihomamem a odstraňuje tak své spolupracovníky díky své podezřívavosti. Tato pověst byla podle Venkova převzata pouze senzacechtivým tiskem, ale zodpovědná místa o ní silně pochybují. Přesto deník Venkov spatřoval ve všech uskutečněných procesech jako výsledek upevnění spojenecké schopnosti Sovětů a zajištění jeho vnitřního klidu.²⁸⁴ Rudé právo stejně tak nepochybovalo o síle Sovětského svazu a ještě přidalo názor, že čistka zasahující nejvyšší místa sovětského aparátu je důkazem demokracie v komunistickém Rusku.²⁸⁵ Zbylé zmínky o Sovětském svazu týkající se procesu s Tuchačevským byly již zcela zaměřeny na spojenecký význam Ruska a jsou postihnuty v předchozích kapitolách.

²⁸⁰ LL, *I Vatikán rozlišuje mezi komunismem a státním útvarem SSSR*. 5. 2. 1937, roč. 17. S. 2.

²⁸¹ NL, *Veliké změny v sovětském Rusku*. 11. 6. 1937, roč. 77. S. 1.

²⁸² DOLEŽAL, J. *8 rudých generálů popraveno*. LL, 13. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

²⁸³ PL, *Sovětská záhada*. 15. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²⁸⁴ V, *Moc rudé armády jako mírového činitele byla přeceněna*. 15. 6. 1937, roč. 28. S. 2.

²⁸⁵ RP, *Proletářská bdí*. 16. 6. 1937, roč. 16. S. 2.

Jestli byly zmínky o Stalinovi a vnitřním stavu SSSR během procesu s maršálem Tuchačevským ojedinelé, pro proces s Bucharinem a spol. v březnu 1938 to platilo dvojnásob. Díky Anšlusu Rakouska se československé listy zabývaly v souvislosti s procesy opět především otázkou spolehlivosti Sovětů jako spojence. V Právu lidu a Lidových listech však nacházíme názor, který se k SSSR stavěl pozitivně. „*Proces odhaluje sice slabiny a obtíže režimu, ale dokazuje na druhé straně též pohotovost a sílu státotvorných prvků.*“²⁸⁶ Stalina viděly oba deníky nakloněného mezinárodní spolupráci a hospodářské výstavbě SSSR bez světové komunistické revoluce.²⁸⁷ Rudé právo se věnovalo událostem běžného života v SSSR, aby ukázalo, že sovětské Rusko není v žádné destabilizační fázi a že všichni jeho občané jsou vládě naprosto loajální.²⁸⁸ Redakce Rudého práva tak vůbec nepochybovala o tom, že „*proces ještě více semkne sovětský lid kolem jeho strany, kolem sovětské vlády.*“²⁸⁹ Celkový pohled Rudého práva na SSSR je zřejmý, ocitujme si však část článku, která nám přímo ukáže oddanost českých komunistů k Sovětskému svazu: „*Všechny cesty míru, demokracie, svobody, rozkvětu lidského ducha, boje proti válce a fašismu, za štěstí a socialism - všechny tyto cesty vedou do Moskvy.*“²⁹⁰ Po této, dnes již úsměvné, ukázce se v druhé části kapitoly podíváme na Stalinův boj s opozicí (ač třeba domnělou), který byl nahlížen jako hlavní důvod pro konání všech procesů.

Jak jsme viděli výše, československý tisk procesy schvaloval z hlediska boje proti opozici vedoucímu ke konsolidované vnitřní politice SSSR. Stalinovi byla ale v československých denících vytýkána krutost, s jakou vůči opozici vystupoval, i když přece jen nebylo nahlíženo na Stalina jako hlavního strůjce těchto divadelních procesů. Stalin byl vnímán tak, že upevňuje svoji moc, konsoliduje sílu Sovětů, ale činí tak velmi „*radikálně*“²⁹¹ a „*bezohledně.*“²⁹² I když bylo vždy uváděno Stalinovo jméno, Stalin nebyl vnímán jako hlavní zastánce procesů. Jak je zmíněno v části o důvěře v Stalinův příklon k demokracii a Evropě, Stalin se snažil vystupovat navenek právě jako zastánce těchto principů a od procesů si držet odstup. Vina za krvavé potlačování opozice tak byla v československých denících na některých místech přímo svržena na Nikolaje Ježova. K tomu napsalo Právo lidu: „*Ježovova politika míří k tomu, aby fyzicky byli vyhubeni všichni, kteří svou vynikající minulostí v hnutí*

²⁸⁶ RODBERTUS. Význam moskevského procesu. PL, 13. 3. 1938, roč. 31. S. 5.

²⁸⁷ VALSKÝ, B. Proč se moskevští odsouzení přiznávají. LL, 17. 3. 1938, roč. 18. S. 2.

²⁸⁸ RP, Sovětský svaz dnes. 8. 3. 1938, roč. 17. S. 8.

²⁸⁹ JAROSLAVSKÝ, E. Koho soudí sovětský lid? RP, 3. 3. 1938, roč. 17. S. 3.

²⁹⁰ FRIEDRICH, G. Srazili se dva světy. RP, 15. 3. 1938, roč. 17. S. 4.

²⁹¹ NL, Poznání pro komunisty. 26. 1. 1937, roč. 77. S. 2.

²⁹² NL, Rudá opona za druhým moskevským procesem. 31. 1. 1937, roč. 77. S. 2.

*mohou ohrozit postavení Stalinovo.*²⁹³ Procesy byly celkově vnímány tak, jak byly předváděny evropským novinářům. Bez ohledu na důvěru v obvinění reflektovaly československé listy procesy jako boj s opozicí, ať už šlo pouze o upevnění Stalinovi moci ke spolupráci s Evropou nebo o potlačování skutečné opozice bránící se právě této Stalinově nové politice. Ferdinand Peroutka i přes své naprosté odmítnutí obžaloby a průběhu procesů doufal v konsolidaci SSSR a Stalinův tvrdý boj s opozicí obhajoval: „*Stalin žije v epoše válečné, připustíme-li dále, že diktátorským řemeslem zhrubl, jsou nám jeho činy jasné.*“²⁹⁴

Tato Peroutkova slova pochází z doby posledního procesu. Během procesu prvního (v srpnu 1936) měli novináři ještě těžší pozici k pochopení celé situace. Přesto se vývoj těchto postojů týkajících se Stalinova boje s opozicí a jeho snahou o novou politiku směřující k Evropě příliš nezměnil. Právo lidu 25. srpna označilo proces za boj „*mezi politikou revolučního komunistického romantismu a reální politikou Sovětského svazu, představovanou Stalinem, politikou sblížení s Evropou a s jejími institucemi.*“²⁹⁵ Všechny zkoumané deníky viděly tedy situaci v Moskvě jako výsledek boje mezi „*dvěma tábory.*“²⁹⁶ Národní listy shrnuly ke konci jejich zájmu o proces s Kameněvem a Zinovjevem: „*boj mezi gardou Leninovou a táborem věrných Stalinovi, boj mezi rudými jakobíny a rudými girondisty, mezi fanatickým leninismem a stalinskou státností.*“²⁹⁷ Takto byla vnímána situace v Sovětském svazu i během procesu s maršálem Tuchačevským. Právo lidu psalo o výměně „*leninců stalinců*“²⁹⁸ a podle jeho názoru vznikala „*nová strana... Tato nová strana je ovládána jiným duchem a ideami než stará strana bolševická.*“²⁹⁹ Venkov pohlížel na události v Moskvě ze stejné perspektivy a ještě, v souladu s ostatními deníky, dodával, že „*nastává období osobní Stalinovi diktatury.*“³⁰⁰ Je důležité zmínit, že obžalovaní byli v největší míře označováni za trockisty. I přesto, že například Kameněv a Zinovjev byli před prvním procesem již půl roku ve vězení, bylo československý tiskem přijímáno tvrzení, že byli a stále jsou řízeni Trockým ze zahraničí.³⁰¹ Paradoxně se vedle takovýchto článků objevovaly zprávy Trockého ze stránek západoevropských deníků, které veškerá obvinění vyvracely.

²⁹³ PL, *Kam jde Stalin?* 19. 1. 1937, roč. 30. S. 2.

²⁹⁴ PEROUTKA, F. *Opět proces v Moskvě.* LN, 6. 3. 1938, roč. 46. S. 2.

²⁹⁵ PL, *Odsouzení „starí bolševici.* 25. 8. 1936, roč. 29. S. 1.

²⁹⁶ V, *Trockij po moskevském rozsudku. Bolševická strana je mrtva.* 25. 8. 1936, roč. 28. S. 4.

²⁹⁷ NL, *Zákon revoluce.* 26. 8. 1936, roč. 76. S. 1.

²⁹⁸ Več.PL, *Výměna aparátu pokračuje.* 7. 6. 1937, roč. 30. S. 1.

²⁹⁹ Več.PL, *Čistka gigantická.* 19. 6. 1937, roč. 30. S. 3.

³⁰⁰ V, *Rusko v pohybu.* 13. 6. 1937, roč. 29. S. 1.

³⁰¹ LL, 12. 6. 1937, roč. 17. S. 1.

Dalším důkazem Stalinovi spolupráce s Evropou objevujícím se na stránkách zkoumaných periodik bylo sovětské „zastavení světového revolučního rozvratu“³⁰² představovaného odsouzenými bolševiky. Vedle této formulace Lidových listů se ke stejnému názoru přiklonilo i České slovo³⁰³, které srovnávalo moskevské procesy s padáním hlav po Cromwellově revoluci v Anglii.³⁰⁴ Právo lidu hodnotilo pozitivně poražení „fanatického a romantického revolucionismu“, který bránil hospodářskému vzestupu a zvětšení vojenského potenciálu SSSR. Tyto úspěchy Právo lidu připisovalo Stalinově vítězství nad starými bolševiky.³⁰⁵

Vedle odsouzení tvrdosti rozsudků, které je blíže rozvedeno v kapitole o morálních hodnotách, přinášely československé deníky malé množství odsudků týkajících se Stalinova boje s opozicí. Jak již bylo zmíněno, většinou českoslovenští novináři boj proti opozici přijímali kladně, protože podle nich vedl ke konsolidaci Sovětského svazu a jeho mírovému připojení k táboru evropských států. Ale přeci jen se ojediněle objevil i nesouhlas poukazující na Stalinovi ryze diktátorské sklony. Stalin se již v průběhu prvního procesu proměnil v očích novináře deníku Venkov V. Řehoře z „největšího demokrata“ na „sveřepého diktátora.“³⁰⁶ Ohlasy západoevropských deníků a vlád přinášené československými listy obsahovaly také obavu, že Stalin procesy sleduje pouze uchopení „absolutní moci.“³⁰⁷

Celková nedůvěra v obžalobu a z ní pramenící nedůvěra vůči Stalinovi, SSSR a sovětské justici se naplno objevila až při posledním zkoumaném procesu s Bucharinem a spol. Se záporným hodnocením procesů v souvislosti s bojem proti opozici se setkáváme na stránkách Národních listů. Ty viděly mravní stránku procesu jako „strašnou“ a poukazyvaly na fakt, že jestli byli budovatelé Sovětského svazu takovýto teroristé, pak je dnešní SSSR postaven na velice nespolehlivých základech.³⁰⁸ Tím odsuzovaly Stalinův boj proti opozici, ve které přestávaly spatřovat nástroj konsolidace vnitřních ruských poměrů.

Rudé právo boj s obviněnými trockisty plně podporovalo. Prakticky během všech čtyř zkoumaných procesů obviňovalo trockisty ze všech možných i nemožných zločinů. Nejvíce byla však uváděna jejich teroristická protistátní činnost a Trockého spojení s Hitlerem.³⁰⁹

³⁰² LL, *16 poprav vykonáno*. 26. 8. 1936, roč. 16. S. 1.

³⁰³ BOLEN, V. *Budovat Rusko-nebořit svět*. ČS, 25. 8. 1936, roč. 30. S. 1.

³⁰⁴ ČS, *Moskevský proces*. 2. 3. 1938, roč. 31. S. 1.

³⁰⁵ VANĚK, M. *Na okraj moskevských procesů*. PL, 31. 1. 1937, roč. 30. S. 4.

³⁰⁶ ŘEHOŘ, V. *Dobrá režie, ale národu neprospívá*. V, 29. 8. 1936, roč. 28. S. 1.

³⁰⁷ PL, *Stalinova cesta k oslabení moci*. 17. 6. 1937, roč. 30. S. 3

³⁰⁸ NL, *Tajemství moskevského procesu*. 6. 6. 1938, roč. 78. S. 2.

³⁰⁹ RP, *Trocký prodával SSSR Německu a Japonsku*. 26. 1. 1937, roč. 16. S. 1.

Proces s maršálem Tuchačevským se v tomto ohledu trochu lišil větším zdůrazňováním síly a spolehlivosti sovětské armády podtrženým právě úspěšným bojem s opozicí, který byl podle Rudého práva schvalován všemi obyvateli SSSR.³¹⁰

Stalin a Sovětský svaz jako státní útvar byl v průběhu procesů československými deníky hodnocen víceméně pozitivně. Byla viděna hlavně demonstrována nová politika příklonu k Evropě a demokracii, která byla odůvodňována sovětským vstupem do Společnosti národů a „demokratickou“ ústavou. I přes tvrdé rozsudky v boji proti opozici, který byl podle československých redakcí hlavní příčinou moskevských procesů, byl Stalin viděn jako možný mírotvůrce. Bylo poukazováno na to, že za krvavou reží procesů stojí Nikolaj Ježov. V rozhodném boji s opozicí byla spatřována cesta ke konsolidaci vnitřních poměrů v SSSR, jejichž stabilita byla důležitá pro úspěšné začlenění Ruska do mírové fronty Evropy. Ve zkoumaných denících se dále nacházely pouze ojedinělé zmínky odsuzující boj s opozicí. Ten byl odsuzován pouze ústy západoevropských redakcí, které viděly Stalina již jako neomezeného diktátora. Nebo byl boj s opozicí odsuzován na stránkách československých periodik za svou přílišnou tvrdost.

8.1 Kominternu

Marxisticko-leninská teorie počítala se světovou revolucí, tak se po říjnové revoluci vyjadřoval Trockij i Bucharin. Stalin však potřebu světové revoluce nesdílel. Ke konci roku 1918 se začaly objevovat první komunistické buňky v různých částech světa, ale především v Evropě. Jako řídicí centrum světové revoluce byla na první mezinárodní konferenci zástupců komunistických stran v březnu 1919 vytvořena Komunistická internacionála. V jejím čele stanul Zinověv. Během prvních let fungování (se začátkem po II. sjezdu v létě 1920) byly komunistické strany přeměněny na pouhé disciplinované nástroje Moskvy, podle které vykonávaly všechny své aktivity. I přes vystřízlivění během dvacátých let, že ke světové socialistické revoluci zatím nedojde, se Kominternu stala informační centrálou a obrannou konstantou Sovětského svazu.³¹¹

Ve 20. letech se v čele KI vystřídali Zinověv s Bucharinem a v roce 1929 Bucharina nahradil Molotov.³¹² Na počátku třicátých let zesílila Kominternu svou kritiku socialistické II. internacionály, kterou osočovala (hlavně na Stalinův podnět) kvůli spojení evropských

³¹⁰ JAROSLAVSKÝ, E. *Koho soudí sovětský lid?* RP, 3. 3. 1938, roč. 17. S. 3.

³¹¹ NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století I.* Praha, 2000. S. 33-35.

³¹² NÁLEVKA, V. *Tamtéž.* S. 74.

socialistů s fašisty, přičemž bylo očividné, že se socialisté v Evropě postavili na stranu obrany demokracie. Po výstupu rakouských a francouzských socialistů proti fašismu musel Stalin, ač velice nerad, přehodnotit svou teorii „sociálfašismu“. Na VII. kongresu Kominterny v Moskvě v létě 1935 byla, podle návrhu Jiřího Dimitrova, deklarována „jednotná fronta dělnické třídy“, která předpokládala vytvoření kolektivní antifašistické koalice v Evropě. Stalin chtěl však tento ústupek využít jako další nástroj k ovládnutí evropských komunistických stran a nyní i k většímu ovlivňování stran socialistických. Díky této nové linii evropská (nejen) levicová veřejnost akceptovala dění v SSSR a byla nadšena komunistickým sjednocením v boji proti fašismu. Po VII. sjezdu KI došlo na základě tohoto kongresu i k posunu v chování KSČ vůči německé menšině v Československu. Doposud KSČ podporovala československé Němce v jejich emancipačních snahách. Po VII. sjezdu Kominterny se však proti nim obrátila v rámci boje proti fašismu na obranu republiky.³¹³ V čele Komunistické internacionály se po VII. sjezdu objevil Jiří Dimitrov, ale nová linie nic nezměnila na tom, že veškerá rozhodnutí sekretariátu Výkonného výboru Kominterny musel schvalovat sám Stalin.

Je zvláštní, že vzhledem k právě vytvořené jednotné frontě proti fašismu Stalin zaútočil terorem i na Kominternu, zahraniční komunisty a politické imigranty v SSSR. Stejně jako pro zkoumání velkého teroru jako celku chybí i pro sledování čistky ve III. Internacionále dostatek archivních pramenů. Od konce 20. let narůstala nedůvěra vůči členům Kominterny, probíhaly jejich prověrky a vše vyvrcholilo v období velkého teroru. Stíhání členů KI nejspíš opět vycházelo ze Stalinovy paranoie a snahy odstraňovat všechny své domnělé i skutečné odpůrce a protivníky. Stalin se na čistkách v Kominterně podílel stejně aktivně jako na ostatním řádění velkého teroru, ale i zde fungovala určitá svévole nižších agentů NKVD, kteří se snažili plnit a překračovat normy v zatýkání. Na začátku roku 1937 viděl již Stalin Kominternu jako hlavní základnu německé, polské a další špionáže. Členové strany mohli snadno věřit propagandě proti KI, protože v právě probíhajícím hledání německých vyzvědačů byla Kominternu hlavním podezřelým díky svému spojení se zahraničím. Vedle Komunistické internacionály teror postihl i všechny zahraniční komunistické strany, přičemž nejvíce byly zasaženy strany, které byly ve svých zemích zakázány. Nejvíce byli stíháni členové Komunistické strany Polska, procentuálně nejpostiženější skupinou ale byli komunističtí imigranti v Rusku.

Po VII. sjezdu KI se díky Stalinovi dostali do Exekutivy komunistické internacionály M. Trilisser (šéf zahraniční rozvědky NKVD) a N. Ježov. Stalin tak dokončil propojení strany

³¹³ BENEŠ, J. *Čas voněl snem. Stručný přehled dějin VKS(b)*. Praha, 2004. S. 184.

NKVD s orgány Kominterny, ve které probíhalo udavačství a spolupráce s bezpečnostními orgány stejně jako kdekoli jinde v aparátu SSSR. Čelní hodnostáři KI Manulskij, Dimitrov nebo Kuusinen ve spolupráci s NKVD hráli určitě nemalou roli. Zatýkání představitelů Kominterny se rozjelo po zavraždění Kirova a v procesu se Zinověvem a Kameněvem v srpnu 1936 již vedle nich na lavici obžalovaných seděli dva příslušníci Komunistické internacionály. Zástupci Kominterny v hotelu Lux, kde přebývali během své práce v Moskvě, byli odváděni tajně ze svých pokojů, zatýkáni a odsuzováni. V řadách delegátů strach, panika a z toho pramenící šílenství. Díky tomu přestal aparát Kominterny prakticky fungovat již v roce 1937, když jediné skutečně funkční uvnitř něho bylo donášení a spolupráce s NKVD. Teror se v řadách Kominterny nevyhnul ani nejvyšším představitelům této organizace. Na základě vymyšlených obvinění byli v roce 1938 zastřeleni Kun, Pjatnickij a Knorin. Zatímco členové Kominterny monsterprocesy hájili a skutečně věřili obžalobám, veřejné mínění zbytku lidové fronty proti fašismu měnilo pohled na Sovětský svaz, což se stalo lidové frontě osudné. Posledními hřebíky do rakve Komunistické internacionály byl podpis Mnichovské dohody a pakt Molotov-Ribbentrop. V létě 1943 Kominternu oficiálně zanikla a časem ji nahradilo Komunistické informační byro.

Kevin McDermott a Jeremy Agnew ve své knize *Kominternu* tvrdí, že oficiální vyjádření KI o moskevských procesech vždy procesy ospravedlňují, žalobě bezmezně důvěřují a propagandisticky mluví o obžalovaných jako o špionech a vrahách.³¹⁴

Vzhledem k tomu, že se názorová linie Kominterny se během procesů vůbec neodklonila od moskevského vedení, se v československém tisku objevilo jen pár zmínek o KI v souvislosti se zkoumaným moskevským děním. Oficiální hlášení Komunistické internacionály vždy souhlasila s žalobou a rozsudky. Oproti tomu II. (socialistická) internacionála vystupovala hlavně proti nedemokratickému charakteru soudního líčení. Jak se dozvídáme ze stránek socialistických deníků ale i Lidových listů, volala II. internacionála již při srpnovém procesu v roce 1936 pro obžalované po advokátech nezávislých na sovětské vládě.³¹⁵ Právo lidu otisklo 24. ledna 1937 (2. proces, s Radkem a spol.) zprávu Komitétu pro moskevský proces socialistické Internacionály, ve které jsou odhaleny veškeré nedemokratické rysy tohoto soudu: „*GPU tajně provedla veškeré předběžné vyšetřování a znovu nebude umožněno ani před tříčlenným vojenským soudem nahlédnout do tajného*

³¹⁴ McDERMOTT, K., AGNEW, J. *Kominternu*. Praha, 2011. S. 151-165.

³¹⁵ LL, „16 strašných nestvůr“ odsouzeno v Moskvě k smrti. 24. 8. 1936, roč. 16. S. 1.

vyšetřování, i když přelíčení samo bude veřejné.“³¹⁶ Všechny další zmínky o II. internacionále se týkaly volání po svobodné obhajobě a volného přístupu zahraničních pozorovatelů k soudním materiálům. To samozřejmě nenechalo bez odezvy Rudé právo, které se odvolávalo na různé články *Pravdy*, a neustále napadalo socialistickou internacionálu za její neloyalitu vůči jednotné frontě a přesvědčovalo, že nic z toho, co soudí II. internacionála, není pravda.³¹⁷

Nyní se však vraťme k pohledu zkoumaných deníků na Kominternu v souvislosti s moskevskými procesy. Právo lidu a Lidové noviny správně odhadly funkci KI jakou pouhého Stalinova nástroje k řízení komunistických stran mimo SSSR.³¹⁸ Vedle tohoto názoru si československé deníky povšimly už jen jednoho tématu spojeného s Kominternou. České slovo ve svých článcích proti Kominterně čas od času vystupovalo. V souvislosti s procesem s Bucharinem psalo o nemorálnosti III. internacionály: Proces „nemůže sledovat bez morální kocoviny nikdo, kromě těch, jejichž morální cit je soustavnými injekcemi dodávanými kominternou už dokonale otupen.“³¹⁹ Pouze Lidové listy se shodly s redakcí Českého slova na tom, že je Kominternu brzdou Stalinova příklonu k demokracii a mírového připojení k Evropě.³²⁰ Lidové listy viděly Kominternu jako revoluční a teroristickou organizaci, která brání konsolidaci Ruska po letech revoluce.³²¹ Pohled zkoumaných deníků na Kominternu uzavřeme, článkem, ve kterém České slovo nabádalo k úplnému zlikvidování Komunistické internacionály, aby mohl západ věřit novému kurzu sovětské politiky.³²²

Diskuse na téma Kominternu a moskevské procesy je velice krátká, během všech čtyř sledovaných procesů se zmínky o Kominterně objevily ani ne v deseti článcích ve všech zkoumaných denících. To je způsobeno hlavně naprostou loajalitou KI Stalinovi, která byla všem zřejmá. Na druhé straně můžeme sledovat socialistický tisk důvěřující Stalinovu hranému příklonu k demokracii. I když se Právo lidu a České slovo většinou vyjadřovaly k oběma možnostem stavu ruské armády a politiky, v souvislosti s Kominternou ukazují, že Stalinově hře na demokracii věří a z možného zmaření příklonu SSSR k Evropě viní právě Komunistickou internacionálu.

³¹⁶ PL, *Druhý moskevský proces zahájen*. 24. 1. 1937, roč. 30. S. 2.

³¹⁷ RP, *Rázná odpověď Pravdy*. 25. 8. 1936, roč. 15. S. 2.

³¹⁸ PL, *Psáno ještě před rozsudkem*. 28. 8. 1936, roč. 29. S. 4.

³¹⁹ ČS, *Moskevský proces*. 8. 3. 1938, roč. 31. S. 1.

³²⁰ FORMÁNEK, O. *Co bude s Kominternou?* ČS, 29. 8. 1936, roč. 29. S. 3.

³²¹ LL, „16 strašných nestvůr“ *odsouzeno v Moskvě k smrti*. 24. 8. 1936, roč. 16. S. 1.

³²² BOLEN V. *Budoucnost Ruska- nebořit svět*. ČS, 25. 8. 1936, roč. 29. S. 1.

ZÁVĚR

Jak jsme mohli vidět, názorový posun redakcí zkoumaných periodik se vyvíjel v souvislosti s určenými otázkami odlišně. Je nutné zmínit, že Rudé právo stojí téměř úplně mimo tento přehled. Rudému právu a i všem ostatním myšlenkám a pohnutkám československých komunistů nebo krajně levicově smýšlející lidí by mohla (a měla) být věnována samostatná práce. Výsledek tohoto vývoje byl však téměř totožný, pouze se lišila období, kdy k té které změně názoru došlo. Odlišná byla také vyjádření československých deníků k jednotlivým procesům. Samozřejmě, že tato názorová odlišnost byla způsobena různým politickým zaměřením zkoumaných periodik. To, co ale všechny zkoumané deníky spojovalo, byla obava o bezpečnost Československa a s ní spojené naděje vkládané do velkého slovanského spojence na východě. Tyto naděje a potřeba možnosti spolehnout se byly tak silné, že československé deníky (řekl bych, že spolu s nimi i čs. veřejnost a zároveň i politické scéna) dokázaly v moskevských procesech spatřovat výsledek, který měl vést (a podle drtivé většiny i vedl) ke konsolidaci sovětské moci, která by Československu přišla na pomoc v případě ohrožení Hitlerovým Německem. Podle článků zahraničních novinářů, které nám byly zprostředkovány československými listy všech politických orientací, se ukázalo, že západní Evropa začala být díky moskevským procesům velice skeptická až odmítavá ke spolupráci se státem, který používá takovýchto opatření. V této souvislosti zůstává otázkou, do jaké míry přispěly moskevské procesy k západoevropské spolupráci s Hitlerem (pro české dějiny například) v roce 1938.

Obavy československé veřejnosti ze slabosti spojeneckého Sovětského svazu se objevily nejvíce během procesu s maršálem Tuchačevským, který se přímo týkal Rudé armády a jejího možného oslabení. Proces s rudými generály byl jediný neveřejný, československý tisk tak přejímal ve větší míře zprávy zahraničních agentur a západoevropských deníků a svůj názor na celé dění okolo procesu si utvářel jen pozvolna. Stalin se svou falešnou hrou na demokracii a přátelství s evropskými státy byl na stránkách československých deníků hodnocen celkem pozitivně. V roce 1936 byl Stalin viděn pozitivně všemi zkoumanými deníky, výjimku vytvořily Lidové noviny, které odsoudily nedemokratický průběh procesu. Takto to pokračovalo i během obou procesů v roce 1937, kdy už Lidové noviny nebyly osamoceny v záporném hodnocení sovětských soudních praktik. V březnu 1938, který byl pro evropské předválečné dějiny zlomový, již všechny zkoumané deníky (kromě Rudého práva pochopitelně) přijaly pohled Peroutkův. Všechny deníky odsoudily divadelní režii procesu s Bucharinem a spol., ale jedním dechem opět dodávaly, že

proces snad přispěl k upevnění Stalinovi moci. V březnu 1938, v bezprostředním ohrožení po Anšlusu Rakouska, přestaly československé deníky zkoumat, zda je SSSR stabilní, ale přímo se zaměřily na otázku, zda Sověti dodrží svůj závazek a přijdou Československu na pomoc.

Všechny deníky se tedy během dvaceti měsíců přiklonily k názoru, že sovětská justice a její praktiky jsou špatné, ale pokud vedou k možnému upevnění stability sovětského vedení a armády, tak je možno je akceptovat, například s přihlédnutím k zcela odlišné kultuře a zvyklostem. Socialistické deníky (Právo lidu a České slovo) se vždy snažily o řešení obou možných variant. Zamýšlely se nad stabilitou, stejně jako nestabilitou, řešily pravdivost obžaloby hned vedle jejího možného vykonstruování, ale Stalina a SSSR celkově chápaly pozitivně a věřily jeho hranému příklonu k Evropě. Spolu s Právem lidu a Českým slovem stály Lidové noviny a Národní střed, který však odkryl názor redakce v minimálním počtu článků. Vždy ale redakce zastávala obdobné stanovisko jako socialistické deníky nebo prohraní Lidové noviny. Peroutkův deník přinášel největší množství agenturních zpráv, snažil se o objektivní zpravodajství a v několika úvodnicích a vlastních článcích se mu nejpřesněji podařilo vystihnout, co se v Moskvě děje. Nutno však podotknout, že i Lidové noviny doufaly v konsolidaci vnitřních sovětských poměrů, protože viděly Sovětský svaz jako našeho nejdůležitějšího spojence. Stabilitu Sovětského svazu, kterou měl SSSR získat na základě procesů, viděly nejdéle Lidové listy, Venkov a Národní listy. Názory těchto, v té době, středových a pravicových politických stran, které nám ukázala jejich ústřední tiskový orgán, byly celkem rozkolísané. Všechny tyto deníky odsoudily sovětskou justici a přestaly věřit ve veškerá obvinění až v průběhu posledního procesu v březnu 1938. Vždy se jim zamlouval Stalinův příklon k nacionalismu a jeho domnělý boj proti bolševismu. Lidové listy například oceňovaly, že většina obžalovaných byli Židé, což vedlo přes jejich antisemitismus ke kladnému vztahu k SSSR. Rudé právo vždy stálo mimo všechna tato hodnocení. Jeho prací bylo neustále odpovídání na otázky ostatních deníků směřující k nedemokratičnosti a nestabilitě sovětského režimu. Naopak všechny ostatní zkoumané deníky, vedle politických neshod mezi sebou, na svých stránkách vystupují proti KSČ a varují na základě moskevských procesů před praktikami komunistů (i když se SSSR jsou všichni ochotni spolupracovat a dokonce doufají v jeho pomoc).

Z hlediska důvěry nebo nedůvěry v obvinění můžeme sledovat tento vývoj u všech zkoumaných listů (opět bez Rudého práva): v procesu se Zinovjevem, Kameněvem a spol. v srpnu 1936 bylo obžalobě, kromě Lidových novin, důvěřováno. Lednový proces roku 1937 s Radkem, Sokolnikovem a spol. byl charakteristický nerozuměním a uváděním obou možností, jediný, kdo opět proces odsoudil, byly Lidové noviny. Kvůli nedostatku informací

z neveřejného procesu byl vztah československých novinářů k červnovému procesu roku 1937 s maršálem Tuchačevským stejný jako v lednovém procesu s Radkem a spol. Dá se však říci, že ve spojení Rudé armády a Wehrmachtu se věřilo více než v teroristickou činnost ostatních obžalovaných. V procesu s Bucharinem a spol. v březnu 1938 byla již svorně všemi nekomunistickými deníky obžaloba označována za senzační a fantastickou. To však nebránilo tomu, aby československá veřejnost stále nedoufala v pomoc takto (ne)fungujícího režimu.

Je otázkou, zda je vůbec možné postihnout celkové veřejné mínění společnosti minulé doby. Zde je předložen pokus zobrazení postojů reprezentativního výběru československých deníků, které na jedné straně ukazovaly politické postoje stran, kterým byly ústředními tiskovými orgány. A na straně druhé můžeme říci, že (nejen) zkoumané deníky odrážely a pomáhaly utvářet veřejné mínění prvorepublikové společnosti. Protože tato práce přinesla pouze jakýsi výčet názorů různých redakcí, které se jen částečně pokusila zasadit do širšího kontextu československé nebo evropské politiky, tak zde zůstává prostor právě pro zkoumání moskevských procesů v souvislosti s děním v Evropě a Československu v předvečer druhé světové války. Vedlo odmítnutí moskevských procesů a s ním spojená nedůvěra ve spolupráci se SSSR západoevropské státy přímo k nacistickému Německu? Byly kořeny československého vztahu se SSSR po druhé světové válce zapuštěny již tak silně před jejím začátkem? Byly tyto kořeny skutečně tak silné, že jimi nedokázaly otrást ani takto nedemokratické politické procesy, zvláště když je demokratická západní Evropa nepřijala? Na tuto otázku částečně odpovídá na stránkách Lidových novin Ferdinand Peroutka. Zároveň je zde na místě zmínit, že československá veřejnost veškerého politického zaměření (pokud můžeme takto konstatovat na základě tohoto reprezentativního vzorku) dokázala procesy přijmout jako fakt a dokonce na jejich základě doufat v sílu Sovětského svazu a v jeho slíbenou pomoc Československé republice. I přes odsouzení z hlediska morálního a demokratického, ke kterému nakonec došly všechny zkoumané deníky (kromě Rudého práva), viděly jejich redakce celkovou situaci stejně jako Ferdinand Peroutka v roce 1938:

„...Rusko je dnes důležitým činitelem v mírové frontě a velké jeho oslabení mohlo by poskytnout připraveným útočníkům příležitost, aby vyrazili... Musíme si přát, aby náš spojenec, s nímž možná bude nám vybojovati boj rozhodný pro celá staletí, byl silný.“³²³

³²³ PEROUTKA, F., *Opět proces v Moskvě*, LN, 6. 3. 1938, roč. 46. S. 2.

PRAMENY A LITERATURA:

České slovo, roč. 1936 – 1939

Lidové noviny, roč. 1936 – 1939

Lidové listy, roč. 1936-1939

Národní listy, roč. 1936 -1939

Národní střed, roč. 1936 – 1939

Právo lidu, roč. 1936 – 1939

Rudé právo, roč. 1936 – 1939

Venkov, roč. 1936 – 1939

Fondy: Národní knihovna, Knihovna Parlamentu ČR.

BÄBEROWSKI, J. *Rudý teror. Dějiny Stalinismu*. Praha: Brána, 2004. ISBN 80-7243-216-8. 221s.

BARTOŠ, J. *Noviny jako historický pramen*. In: *Tisk a politické strany*. Ed. MAREK, P. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci, Moneta, 2001. ISBN 978-80-900965-5-4. 196 s.

BEDNAŘÍK, P, JIRÁK, J, KÖPPLEVÁ, B. *Dějiny českých médií*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3028-8. 439 s.

BENEŠ, J. *Čas voněl snem. Stručný přehled dějin VKS(b)*. Praha: Primus, 2004. ISBN 80-86207-61-7. 454 s.

BERÁNKOVÁ, M. a kol. *Dějiny československé žurnalistiky, III. díl*. Praha: Novinář, 1988. 315 s.

BRITOVŠEK, S. *Stalinův termidor*. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0275-5. 381 s.

BROKLOVÁ, E., TOMEŠ, J., PEHR, M. *Agrárníci, národní demokraté a lidovci v druhém poločase první Československé republiky*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2008. ISBN 978-80-86495-47-7. 268 s.

BROŽ, I. *Manažeři války*. Praha: Epoque, 2003. 2. roz. vyd. ISBN 80-86328-31-7. 459 s.

BULLOCK, A. *Hitler a Stalin. Paralelní životopisy*. Plzeň: Mustang, 1995. ISBN 80-85831-51-1. 1029 s.

BUNZLOVÁ, A. a kol. *Jak pracovat s produkcí tiskové agentury*. Praha: Univerzita Karlova, 1983. 81 s.

- BUTLER, R. *Nástroje stalinského teroru*. Praha: Svojtka, 2010. ISBN 978-80-7352-602-3. 192 s.
- CUHRA, J, ELINGER, J, GJURIČOVÁ, A, SMETANA, V. *České země v evropských dějinách*. Litomyšl- Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-794-7. 360 s.
- ČECHUROVÁ, J. *Česká politická pravice*. Praha: NLN, 1999. ISBN 80-7106-264-2. 123 s.
- DEJMEK, J. *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta. Studie z dějin československé zahraniční politiky 1936-1939*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-593-0. 399 s.
- DEJMEK, J. *Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948)*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1473-1. 792 s.
- FIDLER, J. *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětsí maršálové*. Brno: Jota, 2005. ISBN 80-7217-354-5. 290 s.
- FITZPATRICKOVÁ, S., LÜDKE, A. *Dynamika každodennosti. Utváření a rozpad sociálních vazeb v éře nacismu a stalinismu*. In: *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. S. 357 – 403. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2035-2. 688 s.
- HAUNER, M. *Československo v evropské politice – hledání východisek: Beneš, německý problém a Rusko*. In: *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech 20. Století. Hledání východisek*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011. ISBN 978-80-7286-156-9. 489 s.
- KÁRNÍK, Z. *České země v éře první republiky*. 1. díl. Praha: Libri, 2003. 2. vyd. ISBN 80-7277-195-7. 571 s.
- KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky*, 2. díl. Praha: Libri, 2002. 2. vyd. ISBN 80-7277-031-4. 577 s.
- KUBIŠ, K. *Polské události 1944 – 1948 na stránkách Timesů – pokus no rekonstrukci veřejného mínění*. In: *Obraz druhého v historické perspektivě, Studia Historica, AUC, Philosophica et Historica, I, 1995*. S. 87 – 119. Praha: Univerzita Karlova, 1997. ISSN 0567-8293. 129 s.
- KLIMEK, A. *Vítejte v První republice*. Praha: Havran, 2003. ISBN 80-86515-33-8. 304 s.
- KLIMEK, A., KUBŮ, E. *Československá zahraniční politika 1918-1938: kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha: ISE, 1995. ISBN 80-85241-88-9. 115 s.
- KONČELÍK, J. a kol. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-698-8. 310 s.
- LITERA, B. *Rozkaz NKVD č. 00447- začátek „Velkého teroru“*. In: *Slovanský přehled, 0037-6922, 89/2*. Praha: Historický ústav, 2003. S. 237-247.

- LITERA, B. *Přehled vývoje sovětské armády v letech 1923 – 1941*. In: Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923 – 1941). Praha: Historický ústav AV ČR. Nakladatelství EVA, 1997. ISBN 80-85268-70-1. 320 s.
- LITERA, B. *Historie Rudé armády 1917 – 1941. I. A II. díl*. Praha: Libri, 2009. ISBN 978-80-7277-418-0. 193 s.
- LUKEŠ, I. *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*. Praha: Prostor, 1999. ISBN 80-7260-015-X. 374 s.
- MAREK, P (ed.). *Tisk a politické strany*. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci, Moneta, 2001. ISBN 978-80-900965-5-4. 196 s.
- MARIA, J-J. *Stalin*. Praha: Naše vojsko, 2011. ISBN 978-80-206-1211-3. 728 s.
- McDERMOTT, K., AGNEW, J. *Kominternu: dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*. Praha: NLN, 2011. ISBN 978-80-7422-046-3. 327 s.
- MOULIS, V. *Neobyčejný život Nikiti Sergejeviče. N. S. Chruščov a jeho doba*. Praha: Dokořán, 2006. ISBN 80-7363-088-5. 270 s.
- MOULIS, S. *Běsová ruské revoluce*. Praha: Dokořán, 2002. ISBN 80-86569-07-1. 204 s.
- NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století I*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2000. ISBN 80-902261-4-0. 272 s.
- OLIVOVÁ, V. *Československo-sovětská smlouva z roku 1935*. In: Československý časopis historický, roč. 1965. ISSN 0045-6187 S. 477-500.
- OLIVOVÁ, Z. *Dějiny První republiky*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-791-7. 354 s.
- PERNES, J. *Svět lidových novin 1893 – 1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*. Praha: NLN, 1993. ISBN 80-7106-056-9. 143 s.
- RAYFELD, D. *Stalin a jeho mistři popravčí. Portrét tyрана a těch, kdo mu sloužili*. Praha – Plzeň: Beta – Dobrovský Ševčík, 2006. ISBN 80-7306-250-X. 433 s.
- REIMAN, M. *Konec „velkého teroru“*. In: Formování stalinského mocenského systému. K problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928- 1939. Praha: Historický ústav AV ČR, 2003. 80-7286-051-8. S. 268- 272.
- RIDLEY, J. *Tito - životopis otce Jugoslávie*. Praha: Dialog, 1995. ISBN 80-985-74-235. 384 s.
- SCHELLE, K. a kol. *Meziválečné Československo a Evropa*. Ostrava: KEY Publishing s. r. o., 2008. ISBN 978-80-87071-98-4. 100 s.
- STÁTNÍ ÚSTŘEDNÍ ARCHIV V PRAZE. *Katalog výstavy k dějinám českého tisku na území České republiky. Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků*. (12. 1. – 15. 15. 2002). Praha, 2002. 80-86712-07-9. 99 s.

- STRÖBINGER, R. *Stalin stíná hlavy*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN 80-7198-153-2. 258 s.
- ŠEBEK, J. *Posilování antidemokratických trendů v české společnosti ve 30. letech – příklad katolického prostředí*. In: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech 20. Století. Hledání východisek. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2011. ISBN 978-80-7286-156-9. 489 s.
- ŠVANKMAJER, M. a kol. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2010. 6.dopl. vyd. ISBN 978-80-7422-026-5. 601 s.
- TÁBORSKÝ, I. *Prezident Beneš mezi Východem a Západem*. Praha: Mladá fronta, 1993. ISBN 80-204-0365-5. 327 s.
- TRAMPOTA, T., VOJTĚCHOVSKÁ, M. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-683-4. 293 s.
- TRUNEČKOVÁ, L. *Tiskové agentury*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-459-4. 109 s.
- TUCKER, R. C. *Stalin. Na vrcholu moci. 1928 – 1941*. Praha: BB/art, 2008, 2. vyd. ISBN 978-80-7381-333-8. 751 s.
- VEBER, V. *Stalin: Stručný životopis*. Praha: Karolinum, 1996. 80-7184-137-4. 202 s.
- WERTH, N. *Opilec a květinářka. Historie jedné masové vraždy 1937- 1938*. Praha: Rybka, 2009. 978-80-87067-58-1. 254 s.
- ZEMAN, Z. *Edvard Beneš. Politický životopis*. Praha: Mladá fronta, 2000. ISBN 80-204-0770-7. 344 s.